

G

GA (Fr.: *gea*), *a.* kerkdorp, in namen als Oudega, Follega; in de Oudfr. woorden als ghameech, gaeman (dorpling), een 'gha-mich to Jorwerth', gafolk (dorpsbewoners), gaprestere (dorpspastoor); *b.* dorpsgebied, bijv. landen 'in lorwerdera gha' (in 't Jorwerder gebied); *c.* groter gebied, landstreek, vandaar geakunde, 'It Fr. Gea'. Door *a.* ene. ontstonden namen als Hasker Vijfge, Lemster Driega. z Go, Legean.

Zie: Moerman, 68.

GA-namen, lijst van dein Frl. voorkomende aardrijkskundige namen met de uitgang -ga. Deze namen zijn wrsch. niet de oudste dorpsnamen. Wij vinden herhaaldelijk, dat dorpen vroeger anders geheten hebben. Er zijn *G.* zeer duidelijk uit de chr. tijd, veel jonger dan de oudste namen. Meestal bestaan de namen uit een persoons- of landsnaam met -ga. Ze komen vooral in het zuiden en zuidoosten van Frl. voor. Sommige zo op het oog tot deze groep behorende namen zijn onechte *G.* (Appelscha, Eakinge bij Appelscha, Makkinga, Nanninga bij Oosterwolde, Schrappinga id., Spanga, Tollinga bij Augsbuur). Goïnga en Loïnga zijn oude um*-namen.

Vgl. ook Fr. Plaknamen II, 34 e.v., X, 43—44.

1 Abbege	15. Oudega (Smallingerland)
2 Augustinusga	16. Oudega (Hemelumer Oldeferd)
3 Bantega	17. Oudega (Wijmbritseradeel)
4 Brongerga	18. Parrega
5 Doniaga	19. Peperga
6 Eesterga	20. Schurega
7 Finkega	21. Sonnega
8 Follega	22. Sint-Johaanes- of Jansga
9 Idsega	23. Sint-Nicolaasga
10 Jubbega	24. Tinaga, Tinga
11 Minnertsga	25. Uitwellingerga
12 Nijega (Smallingerland)	26. Ypkolsga
13 Nijega (Hemelumer Oldeferd)	27. Warga
14 Nijega of Ouwsternijega	28. Wolvega

GAAST (Fr.: *Gaest*, hoge, zandige grond). Komdorp in Wonseradeel, Z. van Makkum aan de IJselmeer-dijk (320 inw., van wie 10 te Fokkema-oord). Herv. kerk, geref. kerk, chr. lag. school; landbouw op de hoge klei en zavel (tot +0,9 m N.A.P.) aan de kust, veeteelt naar het oosten; vroeger visserij en jacht. z Geest.

Zie: Fr. Dagblad (10, 17, 24, 31.12.1956).

GAASTERLAND (Fr.: *Gaesterlân*, land op de gaast, geest: zandige hoogte). Gem. in het zuiden van de prov., begrensd door Hemelumer Oldeferd, Wymbrit-seradeel, Doniawerstal, Sloten en Lemsterland. Langs de zuidzijde het IJselmeer. Tot de gem. behoren behalve de hoofdplaats Balk,

Wikel, Sondel, Nijemirdum, Oudemirdum, Rijs, Ruigahuizen, Mirns, Harich, kamp Wildemarkt en Bakhuizen.

GEMEENTEWAPEN. 'Een schild met groene voorgrond, waarop een gouden koornstruik en volle aren, voor welke heenspringt een haas van keel, het overige gedeelte van het schild een hemelsblauwe lucht. Het schild gedekt met een gouden kroon.' → Grietenijwapens.

BEVOLKING. In 1714 1988 inw., in 1744 1872, in 1848 3713, in 1900 5494, in 1940 6093 en op 1.1.1958 6634. Een trage groei dus, even versneld in de jaren na 1800 en door W.O. n. *G.* is meestal een expulsiegebied geweest. Velen trokken naar N.-Amerika. Van 1947-55 was er een vertrekoverschot van 963, waarbij komen 114 emigranten. In 1956 overtrof het vertrekoverschot (133) het geboortenoverschot (no) met 23. Alleen industrievestiging zou dit snel kunnen doen veranderen. *G.* heeft een zuivelfabriek te Balk, een groeiend constructiebedrijf te Bakhuizen en een grasdrogerij te Kippenburg. Handel en verkeer - vooral te Balk - hebben een regionale functie. Toerisme wordt belangrijker, vooral te Rijs en te Oudemirdum (bungalows en kampeerplaatsen). Visserij (Mirns) is van geringe omvang.

KERKELIJK EN POLITIEK LEVEN. In 1947 waren: Ned. herv. 48,1 pct., geref. 22,7, r.k. 22,1 (vooral te Bakhuizen), doopsgez. 2,7, zonder kerkgenootschap 3,8 pct.

Tweede Kamer (1956): K.V.P. 21,6 pct., P.v.d.A. 15,6, A. R.P. 20,2, C.H.U. 34, V.V.D. 3,4, C.P.N. 0,4, S.G.P. 4,6 pct. Aantal leden van de gemeenteraad: C.H.U. 5, A.R.P. 3, K.V.P. 3, P.v.d.A. 2 (1958). **TAAL.** Als expulsiegebied heeft *G.* het Fr. als algemeen gesproken taal behouden. Het Gaasterlands behoort tot het Zuidhoekster dialect*.

OPPERVLAKTE EN GRENZEN. *G.* heeft een landopp. van 7570 ha. De grootste uitgestrektheid O.-W. is 13 km, van de Zijlroede N. van Takozijl tot W, van Bakhuizen. Van de grens N. van Harich tot het Oudemirdumerklif ca. 10 km W. loopt de grens met Hemelumer Oldeferd door de lage landen tussen de hoogte van Bakhuizen en die van Hemelum en Warns naar de Rien, het water op de grens van polder Harich (0,3-0,6 m — N.A.P.) en de Grote Noordwolderpolder (1-1,7 m — N.A.P.). De N.O.-grens loopt deels door het Slotenneer, De O.-grens loopt door de lage landen W. van Sloten en langs Ee en Zijlroede. Vaak dus door of langs uitwateringen aan het eind van de opstreckende verkaveling die van de hoogte af plaatsvond.

HOOGTE VAN DE BODEM EN AFWATERING. Een groot deel van *G.* ligt boven de hoogtelijn van + 1 m N.A.P. Alle dorpen liggen 1 à 2 m boven deze belangrijke lijn. Ze loopt van het IJselmeer W. van Bakhuizen langs Rijs en dan noordoostwaarts tot W. van Harich; dan oostwaarts tussen Balk en het Slotermeer door naar Sloten, dat op een uitloper van de hoge gronden ligt; voorts O. van Wikel en langs Sondel naar de IJselmeerdijk. Het gebied binnen deze lijn bestaat uit enkele reeksen hoge ruggen, waarvan

de belangrijkste zijn: Bakhuister Hoog - tot + 10 m N.A.P. - dat noordwaarts verbonden is met de Hemelumer en Koudumer Hoogten, terwijl het zuidwaarts doorloopt in het Mirnser Klif: de hoogten van Sondeler Gaast (7 m), Hoge Bouwing (W. van Nijemirdum), Fonteimbos (W. van Oudemirdum), Jolderenbos (12 ra), welke reeks de kust bereikt in het Oudemirdumer Klif. Tussen de kliffen en O. ervan liggen lage, door dijken beschermde polders. Laag polderland ligt nog N.W. van Harich (tot — 0,7 m), langs het Slotermeer (tot —0,5 m) en O. van Sondel (tot —0,9 m). De afwatering vindt plaats volgens de natuurlijke afhelling in N.W., X., N.O. en O. richting, naar Fluessen, Slotermeer en Ee-Zijlroede. Belangrijke vaarten hiervoor zijn o.a. Rijstervaart, Luts, Hooibergeren Sondelervaart. Van belang zijn de volgende waterschappen: aan de westerszijde De Kei, voor het midden en noorden De Luts, voor het oosten De Langesloot.

GRONDSOORTEN, BODEM. De onder 'Hoogte' genoemde ruggen bestaan uit keileem*, vaak met een dunne dekzand*-laag erop. De buitenhellingen, waarop de dorpen liggen, hebben naast deze leembodems soms nog humusrijke zanden. Het binnendeel van G. is met dikkere dekzandlagen bedekt, die bijv. langs de lijn Balk-Rijs-Mirns een dikte van enkele meters bereiken. De lage landen bestaan uit veen, dat meestal door een kleilaagje van enkele decimeters is bedekt. Voor de kliffen* ligt jong zeezand, vaak met morenegruis gemengd. G. is dus een typisch voorbeeld van een glaciaal en wel van een grondmorene-landschap, aan de randen door holocene gronden overdekt.

BODEMGEBRUIK. De 11 pct. van de bodem, die met bos zijn bedekt, geven G. zijn bijzonder karakter. Enkele bekende bossen zijn: Rijsterbos, Jolderenbos, de gemeentebossen van Oudemirdum, Lycklamabos, en Bremer Wildernis. Het toenemende toerisme richt zich op water en bos. Hout is van betekenis. Het bouwland (7,5 pct. van de cultuurgrond) ligt vooral boven de dorpen; rogge, aardappelen en voedergrassen voor het gemengde bedrijf zijn de hoofdprodukten. Ca. 92 pct. is grasland, veeteelt is het belangrijkste bestaansmiddel. In 1956 omvatte de veestapel op deze 6065 ha weide 11 789 runderen. Daarnaast waren er 531 paarden, 1432 schapen, 1978 varkens en 20 293 hoenders (vooral belangrijk voor de kleinste bedrijven) (cijfers C.B.S.). Tuinbouw is niet omvangrijk (24 ha); pogingen om dit bedrijf uit te breiden hadden nog niet het gewenste resultaat. De veiling voor G. is te Sneek.

GESCHIEDENIS. G. was vroeg bewoond blijktens o.a. het nu geheel verdwenen hunebed te Rijs. Ook vondsten uit vroege M.E. zijn bekend, terwijl in de 12de en 13de eeuw de dorpen Mirns, Harich en Wikel al genoemd worden. De nederzettingen ontstonden langs de randen van het hoge gebied. Oude- en Nijemirdum kregen een soort esdorp karakter, Harich werd een streekdorp, welk laatste type tegenwoordig voor haast alle dorpen geldt. Het centrale zandgebied bleef voorlopig overwegend heide. De lage randgebieden waren alleen geschikt voor visserij, jacht op waterwild en hooiwinning. De twisten tussen Schieringers en Vetkopers gingen G. niet voorbij. De ligging tussen

Staveren en Sloten, twee belangrijke plaatsen in de M.E., en verdeeldheid onder de heren van de streek zelf brachten plundering en brand naar o.a. Harich, Sondel en Wikel. Ook de 16de-eeuwse strijd tussen Geldersen en Saksen met de voortzetting daarvan speelde in G. In de stille tijd na 1600 nam Balk, dat opgekomen was aan de Luts bij de overgang van de weg Harich-Wikel, in betekenis toe, ook als hoofdplaats van de grietenij. In de 17de en 18de eeuw ging de ontginning aan de randen voort, liet midden werd in toenemende mate bebost. Op de kaart van Schotanus (1664) staan slechts enkele bossen, o.a. bij Balk en Wikel. Vooral de familie Van Swinderen*, die in de 19de eeuw van Huize Rijs af G. 'regeerde', deed veel voor wegeaanleg, bodemverbetering (aanvoer van terpaarde via speciale vaarten) en bosaanplant. Eekschillen, houtsnippen- en lijstervangst waren voor de arbeiders, maar pok voor de kleine boeren, die het in G. niet breed hadden, belangrijke bronnen van bijverdienste. Na 1900 heeft de 'Mij. Gaasterland' veel bos gekapt, vooral tussen Bakhuizen en Rijs. Bouw- en weiland kwamen ervoor in de plaats. Eek en vogels verloren in deze eeuw hun betekenis. Belangrijke gebeurtenissen waren nog: de Belgische inkwartiering (1914-18), vestiging van V2-startbanen (1944-45), terwijl na W.O. II de oude naam Wildemarkt* een nieuwe klank kreeg door het Ambonezenkamp van die naam, 1 km W. van Kippenburg. Het isolement wordt snel minder, G. is niet meer het 'aparte' gebied van weleer. G., C. d.

Zie: L. Post-Beuckens, Land en volk van Gaast en Klif (Laren 1947); H. Twerda, G., fan fûgeljen, fiskjen en ikeboskjen (Assen 1948); Hepkema, Memories, 465; Reg. Leeuw. Cour., 48; Repert., 187-188.

GAASTERLANDDAG, z. Leaffrouwedei, Roomsks Frysk Boun.

GAASTMABUREN (Fr.: *Gaestmerbuorren*). Buurschap ten westen van Bergum. Hier stond de Grovestins (1398 gebouwd, 1829 afgebrand). Vóór ca. 1850 hoorde G. bij Hardegarijp.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 48; Repert., 189.

GAASTMEER (Fr.: *De Gaestmar*). Waterdorp in Wijmbritseradeel, W. van Heeg, tussen Grote Gaastmeer (ca. 100 ha, visserij, zeilsport, verbonden met Zandmeer) en Piel (352 inw., 91 te Kleine Gaastmeer). Herv. kerk (gerestaureerd 1957), geref. kerk, chr. lag. school. Veeteelt, wat visserij, watersport. Tot 1914 te Gaastmeer en Heeg palingvisserij, met handel op Londen, z. Aal.

Zie: Hepkema, Memories, 257; Leeuw. Cour. (21.10.1889).

GABBEMA, Simon Abbes, geschied- en letterkundige (Lwd. okt. 1628-1688). Studie aan Nederlandse universiteiten (meer letteren dan rechten). Wekte grote verwachtingen; zo historieschrijver van Frl. (1659). G. verzamelde, gaf uit (o.a. brieven van Viglius aan Hopperus), had belangstelling voor Fr. taal, stimuleerde Gysbert

Japicx.

Wrk.: Verhaal van de stad Lwd. (1703); Levensbeschrijvingen van Sint Willebrord, Sint Bonifaas, Sint Aalbertyk (1703); Ned. watervloeden (1703).

Zie: Repert., 243; Earebondel Wumkes, 224.

GABE SKROAR (Gabe Snijder). Hoofdpersoon van het volksboek der Halbertsma's: *Rimen* en Teltsjes*, legt verband tussen de verschillende stukken. G.A.D.O. (Groninger Auto Dienst Onderneming), van 1925, in 1938 overgenomen door Ned. Spoorwegen. Diensten op Surhuisterveen en Kollum, z Autobusondernemingen.

GAERLEGER (ook: 'mena dei', dagvaart). Samenkomst van vertegenwoordigers van grietenijen, steden of dorpen (prelaten, grietmannen, hoofdelingen, burgemeesters, schepenen, ook wel eigenerfden). Doel: maatregelen voor de in- en uitwendige veiligheid (gemeenschappelijke verdediging; scherpe strafbepalingen tegen roerige elementen), ca. 1440-95. Soms namen de besluiten de vorm aan van tijdelijke verbonden. Hier ligt de oorsprong der Staten*-vergaderingen. Er zijn *G.s* geweest van Oostergo, Westergo en Zevenwouden, samen of afzonderlijk, ook van enkele grietenijen, steden of dorpen apart of met Groningen*.

Zie: Oudfr. Oork. II, passim.

GAGEL (Fr.: *galjes*). Sterk aromatisch struikje. Vroeger in het oosten algemeen. Op vele plaatsen verdwenen door ontginningen. Houdt soms nog stand aan slootkanten.

GALAMA. Edel geslacht uit Koudum, uitgestorven 1813. In de 15de eeuw Vetkopers, in de 16de waren verscheidene *G.'s*. lid van het Verbond der Edelen, in de 17de en 18de waren zij vooral officieren.

Zie: Stb. I, 117; II, 75; v. d. Aa v (G), 5-6; Sminia, Naamlijst, 376; Andreae, Nalezing, 118; Ned. Leeuw XLV (1927), 272, 367.

—, **Gale Iges**. Kreeg volgens de overlevering ca. 1190 met graaf Floris II twist over het jachtrecht in het Kreilerbos*.

Zie: v. d. Aa VII, 15.

—, **Hero** (?-1680). Drukker van Admiraliteit en stad Harlingen (1660-78), dichtte Hollandse verzen, bevriend met Gysbert Japicx.

Zie: I.H. XXXIV (1956), 6-8.

—, **Ige Gales** (?- gesneuveld 25/26.1.1492). Vetkopers edelman te Noordwolde, Hemelumer Oldeferd, tegen 1500; bijnaam 'het Woudzwijn'. Ruwe vechtersbaas, streed met de abt van St.-Odulf te Staveren, trotseerde de over hem uitgesproken ban.

Zie: V.A. (1898), 104-120.

—, **Seerp**, edelman (Koudum 25.10.1528-Mantgum 22.1.1581). Hervormingsgezind grietman van Baarderadeel, lid Ged. Staten (1577). Zijn 'portret' op grafsteen te Mantgum.

Zie: V.A. (1833), 28-37; N.B.W. IX, 265.

GALAMADAMMEN. Sinds 1835 twee bruggen met afsluitbare opening in het vaarwater naar Staveren (O. van Koudum in de planweg naar Gaasterland). Oorspronkelijk dammen genoemd naar de familie Galama in zeer oude binnendijk, later vervallen; in 1732 schutsluis in de toen gelegde Koudumer Slaperdijk. Tolhuis in 1945 verbrand. De klokken van St.-Odulfsklooster zouden vlakbij in het meer liggen en op *G.* te horen zijn. *G. zijn* bekend uit J. van Lenneps Roos van Dekama.

Zie: Binnendijken en Slieperdijken, 381.

GALE HAMKES. Walvisvaarder uit Staveren. Redde 20 bij Spitsbergen verongelukte walvisvaarders; ontdekte 1670 de naar hem genoemde baai aan de oostkust van Groenland, z Groenlandvaart.

Zie: N.B.W. III, 541; Leeuw. Cour. (13.7.1951).

GALEN, Christoph Bernhard (Barend) van, vorst-bisschop van Munster (Bispink 12.10.1606-Ahaus 19.9.1678). Viel 1672 het slecht voorbereide Frl. aan en veroorzaakte paniek. Maar de burgerij wilde zich verdedigen, Albertine* Agnes trad krachtig op, ook de predikanten kwamen in beweging.

De Lindelinie bleek te zwak, maar bij Oudeschouw hield men stand. Lwd. werd in staat van verdediging gebracht (Schanserbrug, pas van Zwartewegsend), Hendrik* Casimir II werd stadhouder. Het verzet tegen de kuiperij* scheen effect op te leveren. De verdediging stond o.l.v. H. W. van Aylva* en (later) van Johan* Maurits van Nassau. Spoedig kon men tot de aanval overgaan (beleg van Groningen opgeheven, Blokzijl veroverd). Wel bleef er verdeeldheid in Frl. (twee Statenvergaderingen), maar na een mislukte aanval in aug. 1673 moest de bisschop ('Bommen-Berend') vrede sluiten (1674). z Bisschopsgraven, Blauwe Steen, Oligarchische troebelen.

Zie: W. E. van Dam van Isselt, De verdediging van Frl. in 1672-73 (Den Haag 1931); C. J. Guibal, Democratie en oligarchie (Assen 1934), 116-138; Diest Lorgion, 340-343.

GALG. Vroeger hadden grote, maar ook kleine plaatsen het recht van *G.* en rad. Daardoor overal in Frl. in landnamen nog herinneringen aan de *G. W.* van Lwd. aan de Harlingervaart een 'Galgefenne', bij Rinsumageest een 'Galgesleat' (sloot), het 'Galgeheech' (hoog) en het 'Beulehúske'.

Zie: Fr. Plaknamen II, 33-34; W. Eekhoff, Geschiedk. beschr. Lwd. I, 102, 188.

Galgelappers. Spotnaam* voor de Leeuwarders. Zij waren te zuinig om een nieuwe *G.* aan te schaffen en laptten de oude weer op. Joh. Winkler* heeft dit mooi verteld in het Stadsfr.

Zie: H. Burger, Avondrood (Assen 1944), 59-62.

GALIËN, Sibe Meinderts van der, letterkundige (Akkerwoude 9.10.1905-). Schreef in Fr. tijdschriften schetsen en feuilletons (pseud. S. Galjeman, S. Meindertsma, Hedzer Teakema), natuur- en kinderboeken (ook in het Hollands). Woont te Ermelo.

Wrk.: Skimerjountiid (1930); Der't it blêdte reauntet (1931);

Piter Jildsma (1931); Mastersfen 'e romte (1931); Eigen paden lâns (1938); For nut en nocht (1938); Hwet wy as bern boarten (1938); Der't it blanke wetter blinket (1940); Puitrom (1940); Boerefolk (1948); Glinsters fan it gouden gea (1948); De Fr. Robinson Crusoe (1948); Wiger en it finkje (1957).

GALIGAAN (Fr.: *houtsnyl*). Plant. In poelen en plassen in Midden-Frl. De laatste jaren door de ontginning achteruitgegaan, wordt zeldzaam.

GALILEA. *a.* Cisterciënzer zusterklooster onder Burum, vermeld sedert 1408, opgeheven 1580, gesloopt 1585; *b.* z. Leeuwarden (kloosters).

Zie: A. J. Andreae, Oudheidkundige plaatsbeschrijving van Kollumerland II (1885).

GALLE. Waternaam: de Nauwe en Wijde *G.* bij Grouw; de Galhoek, buurschap onder Boornbergum. *Gal(le)* = slijk, slijkerig water.

GANSTREKKEN. Wreed volksvermaak, waarbij een levende gans, opgehangen aan een touw over het water, moest worden gegrepen. Het *G.* is evenals het katknuppelen* heel langzaam uit het volksleven verdwenen. De liefde voor het dier sprak in de bestrijding minder mee dan het verzet tegen dronkenschap en andere uitpattingen. Het *G.* bestaat nog in het zuiden van Nederland, maar de levende gans is door een dode vervangen.

Zie: Het Vrije Volk, Fr. editie (5.4.1952).

GANZEBLOEM (Fr.: *guozzeblom*). De gele *G.* als onkruid in akkers op zandgrond. Ook op de eilanden.

GANZENBORD,-brief (Fr.: *guozzeboerd, gânzebrief*). Dit overoude Westeuropese spel werd ook in Frl. veel gespeeld, nu haast enkel kinderspel. Het geeft met zijn 63 vakjes een beeld van het menselijk leven. Op het *G.* komen voor de goede (5 + 4) en de kwade (6 + 3) negen, die geluk of ongeluk aanduiden. Verschillende Fr. uitvoeringen van het *G.* zijn bekend.

Zie: Leeuw. Cour. (12.10.1929).

GANZEPOLDER, Grote en Kleine, z. Oostdongera-deel, Contributie zeedijken.

GANZERIK (Fr.: *sulverblêd*). Van dit plantengeslacht komt het zilverschoon algemeen voor. Tormentil en kruip-*G.*, veel op zand en veengrond. Vijfvingerkruid is veel minder algemeen op klei.

GANZEVOET (Fr.: *mealjè*). Algemene onkruiden op alle grondsoorten zijn rode *G.* en mel-*G.* Korrel-*G.*, is minder algemeen, muur-*G.*, alleen op de eilanden aangetroffen. Zeegroene *G.* en stippel-*G.*, zeldzaam, verschillende andere soorten enkele malen adventief gevonden.

GARCIN, Jacques, theoloog (Genève? ca. 1720—Franeker 27.11.1796). Waals predikant te Amsterdam, Veere (1753), Franeker (1754); op verlangen van Prinses Anna ook hoogl. in het Frans aldaar (1754).

Zie: Boeles I, 2de dl., 526-528.

GARDE D'HONNEUR. Soldaat die Napoleon in 1813 uit de kringen der notabelen 'toeliet' in zijn leger. Het scheen een voorrecht *G.d.'H.* te mogen worden, maar het was een noodsprong en een poging om de aanzienlijken te intimideren. Uit Frl. boden zich slechts weinigen vrijwillig aan. In 1815 en in 1831 hebben zich veel voormalige *G.s d.'H.* vrijwillig gemeld.

Zie: W. Eekhoff, Frl. in 1813 (1863); V.A. (1896), 137-150; Jierb. Gen. Wurkforbân (1953), 38-48; (1954), 63-69.

GARDENIER (Fr.: *gemier*). Akkerbouwer met een arbeidsintensief bedrijf op kleine opp. (2 tot 5 ha), die speciale gewassen teelt, welke de bouwboer zo voordelig niet kan verbouwen. De Fr. *G.* woont in hoofdzaak in de N.W. Bouwstreek (Barradeel, Het Bildt, Menaldumadeel).

Vóór 1750 verbouwden zij vooral kool, daarnaast vlas, uien (Berlikumer spek!), wortelen., grove groenten. Zij werden dan ook 'kooltjers' genoemd, tot de aardappelbouw hun aandacht opeiste, waarna zij hun aantal met vele 'aardappelaars' zagen toenemen. In de loop van de 19de eeuw specialiseerde de *G.* zich op vroege aardappelen. Aanvankelijk huurde hij vaak het land voor een jaar van een boer, in wiens vruchtwisseling aardappelen of vlas pasten, maar sinds ca. 1850 huurde de *G.* meer (voor vijf of zeven jaar) direct van de eigenaren van vrijgekomen boerderijen, die daardoor 'uit elkaar' raakten, maar meer huur deden, z. Tuinbouw.

Zie: Spahr van der Hoek, Fr. landb. I, 646 e.v.

GARENGROOT, Willem, tingieter te Lwd., tussen 1700-50. Werk in Fr. Museum.

GARNALEN. De visserij op *G.* wordt tegenwoordig meestal uitgeoefend door twee zgn. *G.-korren* op zij van een vissersvaartuig te slepen. Dit zijn zakvormige netten, opgehouden door een paal, waarvoor zich een snoer houten rollen over de grond beweegt, die in de grond verborgen *G.* opjaagt, z. Vistuig.

G. trekken elke zomer vanuit de Noordzee de Waddenzee in, de kleine mannetjes het verst. De *G.-vissers* bleven vroeger dicht bij de havens vissen. Nu wagen zij zich steeds verder en gaan zelfs 's winters de Noordzee op; hierdoor wordt de stand aan wijfjes zwaar bevestigd. De gevangen *G.* zeft men aan boord; de grootste dienen voor menselijke consumptie en worden direct gekookt; de kleinste dienen voor vismeelfabricage en worden rauw aangevoerd. Veel van de consumptie-*G.* worden geëxporteerd; een groot bezwaar is de geringe houdbaarheid. In Harlingen werden in 1955 ca. 1,2 miljoen kg consumptie-*G.*, aangevoerd, ter waarde van ca. f 800 000, en ca. 3 miljoen kg *G.-puf*, ter waarde van ca. f 170 000. Ook Dokkumer Nieuwezijlen is aanvoerhaven. z. Dokkumer grenaten. → Harlingen.

GARIJP (Fr.: *Garyp*; uit *ga** en *rijp**, landstrook). Dorp in Tietjerksteradeel op de rand van 'woud en water'. O. en Z.O. van Meersloot en Wijde Ee. *G.* ligt hoog (1923 inw.). Er zouden 13 Stinsen hebben gestaan. Eertijds in de richting Suameer vrij veel bouwland, thans vooral

veeteelt: station voor kunstmatige inseminatie, zuivelfabriek. Ten zuiden ligt de buurschap Siegerswolde. Herv. en geref. kerk, chr. nationale lag. school, chr. landbouwhuishoudschool.

Zie: Hepkema, Memories, 100; Reg. Leeuw. Cour., 48; Algra, De Historie II, 97-108.

GASFABRIEK. De eerste Fr. G. kreeg Lwd. (1845); in 1863 waren er al *G.en* in Bolsward, Dokkum, Franeker, Harlingen, Lwd., Heerenveen, Drachten en Sneek. De G. te Lwd. had toen 18 arbeiders, de zeven andere samen 20. In 1930 hadden ook Wolvega, Gorredijk, Huizum, Workum, Tjummarum, Terschelling, Joure, Lemmer, Akkrum en Sint Anna Parochie *G.en*, totaal 18 bedrijven met 4057 man personeel. Sedert 1948 geschiedt de gasvoorziening van Huizum uit Lwd. De brutoproduktie bedroeg in 1950 25 miljoen m³ in 17 *G.en*, waarvan Tjummarum en Terschelling particuliere, de andere gemeentebedrijven waren. Steenkoolverbruik 47 000 t. Thans distribueren de *G.en* aardgas*, z Gasvoorziening, Straatverlichting.

GASINJET. Geslacht uit het Westerkwartier, wrsch. van Franse afkomst. Gisbertus (1713-95) vestigde zich te Oosterwolde en werd gecommiteerde ten Landdage. Nageslacht verliet Frl.

Zie: Ned. Patr. IX (1918), 102; N.B.W. X, 274-275.

GASPELDOORN (Fr.: *hoannespoar*). Plant, slechts op enkele plaatsen in het uiterste oosten gevonden.

GASTHUIS. Oudste instelling van liefdadigheid in Frl. Doel 15de-17de eeuw: opvangcentrum pelgrims en doortrekkende reizigers vooral in de afdeling beijert* ; inrichting voor armen- en wezenzorg; huisvesting proveniers, die zich inkochten. Laatste bestemming werd hoofddoel, toen naast het G. andere gestichten (armhuis* en weeshuis*) kwamen. Thans echter nog in het reglement St.-Anthony-G. te Lwd.: 'strekt in het algemeen ter voorkoming van armoede' (art. I).

Oudste *G.en* zijn gewijd aan en genoemd naar H. Antonius, schutspatroon van armen en zieken, bedelaars en zwervers: te Lwd. gesticht ca. 1425 ; Bolsward ca. 1450; Sneek 15de eeuw. Naast het oude St.-Anthony-G. te Lwd. (in 1878 door een nieuw gebouw vervangen) in 1880 een Nieuw St.-Anthony-G. gebouwd. Proveniers moeten een jaar in de stad gewoond hebben. Voorts te Lwd. nog vier *G.en*: Gabbema-G. (1634), Ritske Boelema-G. (1547), Marcellis Goverts-G. (doopsgez.) (1658) en Boshuisen-G. (1652). Ook op het platteland nog een enkel G., bijv. te Dronrijp: Vredenhof-G., Marsum: Popta-G. (1710). Slechts in twee Fr. steden is het voor de steden in Holland (Haarlem, Leiden, Delft) zo karakteristieke hofje voor een 'open' G. vrij zuiver bewaard, t.w. in Franeker met zijn Westershuis-Vrouwen-G. (1737), bestaande uit 18 vertrekken in carré, en te Harlingen het Hofje, ook de Wasbleek geheten, met

45 kamers, beide beheerd door de herv. diaconieën ter plaatse.

In het Harlinger Hofje waren in de 18de eeuw zelfs vertrekken gereserveerd om er geesteszieken in te sluiten, die te lastig waren voor verpleging thuis. Lwd. heeft relatief (grootte en aantal inwoners) het grootste aantal *G.en* behouden, daardoor thans ook minder moderne tehuizen voor bejaardenzorg*. Vooral het archiefbezit der oudste *G.en* (St.-Anthony) is voor de wetenschap van groot belang.

Zie: W. Eekhoff, Gesch. v.h. St.-Anthony-G. te Lwd. (1854, ²1893); id., Oorkonden der Gesch. v. h. St.-Anthony-G. uit de 15de en 16de eeuw (1876); A. Lycklama à Nijeholt, Besch. van het Boshuisen-G. te Lwd... (1875); R- Visscher, De Archieven v. h. St.-Anthony-G. 1425-1813 (1921); G. Gosses, De Fr. oorkonden uit het archief v. h. St.-Anthony-G. (1928); Lijst van leenen, *G.en* enz. (in Frl. door E. M. van Burmania).

GASTMAAL (Fr.: *gastmiel*, vroeger *gastbod*). Het te gast gaan (Fr.: *gastje*) en het ontvangen van gasten was in bepaalde tijden van het jaar op het Fr. boerenland algemeen. Er werd zeer veel gegeten en gedronken. W. Dijkstra beschrijft zo'n G. uitvoering (*Uit Frl.'s Volksleven* I, 319-325).

GASVOORZIENING. In Frl. waren in 1947 41 357 woningen (36,7 pct. van het totaal) aangesloten, in 1957 52 252 Hierbij zijn slechts ca. 1000 boerderijen. In 1953 werd geleverd: voor gezinsverbruik 19,8 miljoen m³, voor industrie 3,6 miljoen, voor handel en verkeer 1,2 miljoen en voor verlichting 1,6 miljoen m³. Na de aanleg van een net van leidingen voor het aardgas* uit Twente en Z.-Drente produceert alleen de fabriek op Terschelling nog gas; de andere 16 zijn distributiestationen van aardgas geworden. De nieuwe leidingen maakten het nu ook mogelijk plaatsen als Surhuisterveen, Kollum, Buitenpost, Zwaagwesteinde, Bergum, Veenwouden, Noordbergum te voorzien, die tot nog toe geen gas hadden. Ook voor andere plaatsen liggen hier mogelijkheden. → Aardgas.

GAT, Friese, betond zeegat tussen Schiermonnikoog en Engelsmanplaat, vaarwater naar de Lauwerszee.

GAUMA, Hartman en Watse, edellieden uit Akkrum. Verzetten zich tegen Spanje, teisterden van Emden* uit herhaaldelijk Midden-Frl. als 'woudgeuzen' (1569-70, 1574), 'fameuze knevelaars', z Geuzen, Watergeuzen.

Zie: N.B.W. VI, 543.

GAUW (Fr.: *Gem*, waternaam die plaatsnaam werd. z Geeuw). Vroeger ook *Clegauwe*, misschien naar voorde voor vee. Streekdorp in Wymbritseradeel, N.O. van Sneek in de Lege Geaën (Lage Landen, hier tot — 0,8 m) (294 inw.). Herv. kerk met 15de-eeuwse zadeldaktoren; geref. kerk, twee chr. lag. scholen. Veeteelt.

Zie: Hepkema, Memories, 233; Leeuw. Cour. (27.11.1937); Fr. Dagbl. (5, 12, 19, 26.1.1957).

GAVERE, De. Geslacht, al voor 1600 te

Harlingen, wrsch. Van Vlaamse afkomst. Na 1700 in stadsbestuur van Bolsward. Oudste tak vestigt zich ca. 1800 te Groningen (juristen), in mannelijke lijn uitgestorven. Jongste tak meest landbouwers te Oosterend; ook in Amsterdam leden.

Zie: Ned. Patr. XXXIX (1953), 78; Romein, Naamlijst, 280, 317.

GEA, It Fryske (Het Friese Landschap). Prov. vereniging voor natuur- en landschapbescherming, opgericht febr. 1930, als reactie op de grote ontginningen en droogleggingen in werkverschaffing in de jaren na W.O. I. De vereniging telt thans (1957) ruim 1700 leden; ze heeft bijna 1000 ha in eigendom en 6500 ha in beheer; het secretariaat is gevestigd te Lwd. z Natuurmonumenten.

GEAKUNDE. Door J. Botke* voorgestelde en nu gewone Fr. benaming voor het Nederlandse woord heemkunde*.

GEARICH. Toelopend, gezegd van land. Bij een 'gearige eker' (akker) lopen de greppels niet parallel. Het woord komt voor in Folsgare, Gersloot. Oudfr. *gara*, punt.

Zie: Fr. Plaknamen I, 34-35; Schönfeld, Veldnamen, 112; Moerman, 70.

GEARJEFTE, ook: gearjifte (*gear*, te zamen; *jeft*, gift). Eigenlijk het bijeenleggen van geld. Oorspronkelijk: *a.* de vóórbruiloft, waar de ongetrouwde vrienden van het bruidspaar hun huwelijksgeschenken brachten; ook: *b.* pot, om gezamenlijk feestelijk te verteren; *c.* het op een bruiloft of partij bijeengekomen gezelschap.

GEARLIED. Vergadering van dorpsbewoners in de kerk, die door klokklapping* belegd was. Eigenlijk: wat bij elkaar geluid is. z Gaerleger.

GEBAKVORMEN. Frl. kende vroeger meer dan nu bepaalde brood- en gebaksoorten, die een opvallende vorm hadden. Het taaitaai* en de krakeling* handhaven zich, zo ook de dúmkes*. Het speciale kerstgebak heeft zijn oude vorm verloren. Plaatselijke variëteiten verdwijnen meer en meer, al is er de laatste tijd een streven merkbaar — ook wat dit betreft — het eigene te handhaven, z Spijs en drank.

GEBBE. Driehoekig nauwmazig net, iets zakvormig gespannen tussen twee aan een stok bevestigde latten, die een hoek van ca. 60° maken. De *G.* dient voor het vangen van aasvis. z Vistuig.

GEBETERDE KOEIEN. Uitdrukking die in de 18de eeuw vaak voorkomt: koeien die de veepest doorstaan hadden. Ze waren wel driemaal zoveel waard als andere.

GEBODEN, De Tien. De decaloog is in diverse middeleeuwse Fr. bewerkingen uit Westerlauwers-Frl., de Ommelanden en Oost-Frl. overgeleverd. Sommige redacties wijken sterk af van de grondteksten in Exodus en Deuteronomium.

Teksten: P. Sipma, *Fon alra Fresena Fridome* (1947), 131-135.

GEBOORTEGEBRUIKEN. Vaste, speciaal Fr. geboortegebruiken bestaan niet meer, behalve het geven van een geboortelepel* in bepaalde kringen. Als elders geeft men vaak de bureu mondeling kennis van het heuglijke feit, wordt de dokter na de bevalling getrakteerd, komen familie, bureu en vrienden op kraamvisite (Fr.: *popbisien*) met cadeautjes (Meertjes vaak nog roze of blauw voor meisje of jongen), consumeert men soms nog beschuit niet muisjes (Fr.: *sûkerbakken*). Een enkele keer geeft de bakker een *sûkerboffert* (broodtulband). Vaste gebruiken krijgen ook steeds minder kans, nu mét de ziekenhuizen het aantal bevallingen daar toeneemt.

GEBOORTELEPEL. Grote zilveren lepel met naam en geboortedatum die het pasgeboren kind oorspronkelijk kreeg van de peet (die daarmee beloofde, zo nodig voor het kind te zullen zorgen), tegenwoordig van de naaste familie, vaak de grootouders. In boerenfamilies nog gebruikelijk, vele hebben grote verzamelingen *G.s.* Bij de kraamvisite stond vroeger de *G.* in de brandewijnskop*. De *G.s.* zijn versierd, de vorm heeft zich gewijzigd met die der gewone lepels. Het Fr. Museum bezit veel *G.s.*

Zie: Leeuw. Cour. (14.7.1956).

GEBOORTENCIJFER. Het *G.* is het aantal levend geborenen per jaar per 1000 inw. Het Fr. *G.* verschilt weinig van het Nederlandse, ligt steeds boven Groningen, Holland, Utrecht en Zeeland, onder de overige provincies. Van ca. 1910-30 is zowel in Nederland als in Frl. het *G.* sterk gedaald: na 1933 begint in Frl. (20,3), na 1937 in Nederland (19,5) een aarzelende stijging. Van 1930-40 schommelde het Fr. *G.* tussen 20,3 en 21,7, het Nederlandse tussen 19,8 en 23,12. Tussen 1935-40 komt het Fr. *G.* iets boven het Nederlandse te liggen en stijgt dan in W.O. II van 21,5 m 1939 tot 24,9 in 1944, iets meer (0,6-0,8) dan het Nederlandse. De *G.s.* aan het eind van de oorlog zijn hoog; de top ligt voor Nederland (o.a. door de grote steden) hoger dan in Frl., dat echter in 1945 minder invloed van de hongerwinter ondervindt.

	Frl.		Ned.		
1945	24,7	22,6	1051	22,2	22,3
1946	28,5	30,2	1952	22,3	22,4
1947	26,5	27,8	1953	22,5	21,8
	4				
	24,5				
1948	2	25,7	1954	21,9	21,6
1949	23	23,7	1955	22	21,4
1950	21,7	22,7	1956	21,6	21,2

De hier zichtbare achteruitgang komt in 1950 tot staan. Daarna schommelt het *G.* in Frl., maar met dalende tendens. Voor vergelijking van de huwelijksvruchtbaarheid is ook de leeftijdsopbouw van belang. In Frl. vallen 310,5 personen per 1000 inw. in de leeftijdsklasse van 20-44 jaar, in Nederland

echter 340!

GECOMMITTEERDE. Bestuurslid van particuliere* polder, vroeger ook van zijlgemeenschap (Slijken-burgerzijl).

GECOMMITTEERDEN. College uit meer gegoede burgers, dat het gemeentebestuur 1.10.1802-05 moest bijstaan in financiële aangelegenheden.

GEDEPUTEERDE STATEN. Een commissie uit de Staten, aan wie (sedert de opstand tegen Spanje) het dagelijks bestuur, alsmede de uitvoering der Statenbesluiten was opgedragen. Ook was hun enige administratieve rechtspraak toegemeten.

Tot de opstand waren *G.S.* geen regeringscollege, ze werden door de Staten, aangewezen om met de landsheerlijke regering te onderhandelen en tegen schending van de privilegiën te waken. Maar sedert 1576 hadden ze bestuursmacht. Bestonden *G.S.* oorspronkelijk uit driemaal (nl. voor Oostergo, Westergo en Zevenwouden) twee leden, sedert 1578 benoemde het toen toegelaten vierde kwartier der steden eveneens twee, sedert 1584 zelfs drie leden, waardoor hun aantal kwam op negen. *G.S.* werden telkenjare benoemd uit en door de volmachten der vier kwartieren, waaruit de Staten bestonden. Ze hadden geen permanente voorzitter, sedert 1625 wel een eigen secretaris, toen Staten en Mindergetal* samen eveneens een eigen secretaris kregen. z Provincie (Bestuursinrichting).

Zie: C. J. Guibal, Democratie en Oligarchie in Frl. tijdens de Republiek (Assen 1934), 19-23.

GEELLEN, Jan van (Johan van Geel). Afkomstig van Deventer. Begin jan. 1535 zond Jan* van Leyden *G.* naar de N. Nederlanden om geld in te zamelen en manschappen te winnen voor het bedreigde Munster, én om hier oproer te verwekken. Hij slaagde er inderdaad in hier en daar een aantal dopers voor een opstand te winnen. Zo werd onder zijn leiding in mrt. 1535 het Oldeklooster* bij Bolsward ingenomen. De poging om door politieke actie keizer Karel V voor zijn zaak te winnen, had weinig resultaat. *G.* kwam om het leven bij een aanval op het stadhuis van Amsterdam in de nacht van 10-11.5.1535.

Zie: A. F. Mellink, De Wederdopers in de N. Nederlanden (Groningen 1954).

GEELGORS (Fr.: *gielfink*). Vogel. Broedt in vrij groten getale op het zand, ook wel op de klei. Ook wintervogel.

GEELHARTJE (Fr.: *gielhertsjé*). Plant. Veel in de duinen. In het binnenland wel op natte zandgrond.

GEELKERKEN (Geilkercken), Nicolaas, kaartenmaker († Arnhem 25.9.1656). Komt na 1610 naar voren, maakte voor U. Emmius* stedeplannen (1616) en een kaart van Frl. (1618, herdrukt 1642, 1665). Graveerde portretten o.a. van Willem Lodewijk.

Zie: Oud-Holland XVIII (1900), 45-68; Imago Mundi, XI (1955), 174-177.

GEELSTER (Fr.: *goudstjer*). Plant. Bos-*G.* komt voor bij Veenwouden, in terrein met stinsflora*.

GEEP (Fr.: *gib*). Vis met groene graten. Komt in het voorjaar op de kust en wordt vnl. in mei-juli gevangen, ook in de Waddenzee.

GEER, Barthold Reinier baron de, theoloog (Utrecht 22.5.1791-Jutphaas 1.5.1840). Predikant te Lienden (1817), Vreeland (1822), hoogl. te Franeker (1824-37). Zijn lessen waren vol ernst en luim.

Zie: Boeles I, 2de dl., 773-778.

GEERTSMA, Sierd Tj., schilder (Appelscha 16.7. 1896-). Woont te Appelscha. Opleiding 'Minerva', Groningen. Eerst lithograaf. Werkte te Groningen, maar vnl. te Appelscha. Landschappen en fantasieën.

GEEST, Gaast (Fr.: *geast*). In het oude Frl. kende men 'geest' en 'mars(ch)', hoge, zandige en lage kleigrond. Op de *G.* kan dus ook grasland liggen. De *G.* is het land achter de vette klei, dat lang onvruchtbaar was. De mensen hier hadden het armoedig. Er waren ook *G.*-eilanden in de klei. Het woord komt in vele plaats- en landnamen voor (Rinsumageest, Westergeest, Middelgeest (Boornbergum), Hoge Geesten (Bergum), Gaast, Gaasterland, Gaastmeer, Tjerkgaast, Rotstergaast). Om het Bergumermeer (Drogeham, Eestrum, Oostermeer) zijn de gaasten (Fr.: *geasten*), een complex hooggelegen bouwlanden (te vergelijken met Peilingen* en Ees* elders).

Zie: Fr. Plaknammen II, 39-41; Moerman, 70.

GEEST, Wibrandus Julii de, toneelspeler (Lwd., gestorven vóór 1716). Gaf aantal toneelstukken uit (1698-1712). Schilderde en schreef over schilderkunst.

Zie: N.B.W. III, 438-439; Wumkes, Paden I, 362-367.

GEEST, Wybrand Simonsz de, schilder (Lwd. 16.8.1502-na 1660). Opleiding van zijn vader Simon Juckes en van zijn oom Doede Juckes de *G.*, later van Abr. Bloemaert. Van 1614-18 een reis door Frankrijk en Italië. In 1621 werkzaam te Lwd. Portretschilder van het Fr. hof en de adel. Hij was r.k. Werk in Rijksmuseum Amsterdam, Fr. Museum, Stuttgart, Harinxmastate te Beetsterzwaag.

Zie: Th. u. B.; A. Wassenbergh, De portretkunst in Frl. in de 17de eeuw (Den Haag 1949); Repert., 243-244.

GEESTDORP, Pieter Cornelisz., theoloog (Lwd. 1607-Idaard 25.7.1646). Predikant te Idaard c.a., schreef Hollandse gedichten; bevriend met Gysbert Japicx.

Zie: N.B.W. IX. 274.

GEESTELIJKE BROEDERSCHAPPEN. Gilden*, die allereerst voor de geestelijke belangen der ambachtslieden zorgden. Zij bezaten in de kerken eigen altaren, waar zielsmissen gelezen werden. Deden in de M.E. veel voor armenzorg (levensmiddelenuitdeling, gasthuizen*). In Frl.

kwamen o.a. voor het St.-Antonius-gilde te Stavoren en Lwd., het Sacraments- en O.L.-Vrouwe-ter-Noodtgilde te Franeker en het Sacraments- en Soeten-Namen-Jesugilde te Lwd. Het werk der *G.B.* werd ook door kloosters, bijv. die der geestelijke ridderorden (Oudeschoot, Nes bij Akkrum en Hospitaal bij Sneek) gedaan. *G.B.* leven voort in nog bestaande gasthuizen.

Zie: P. C. J. A. Boeles, Armengoederen en armbestuur in Frl. (1902).

GEESTELIJKE GEZONDHEIDSZORG. Deze omvat behalve de zorg voor de geestelijk gestoorde mens ook het voorkomen van geestelijke stoornissen (preventieve zorg) en is gericht op het bevorderen van goede betrekkingen tussen de mensen. In 1949 kwam het Instituut voor de *G.G.* in Frl., opgericht met drie afdelingen: *a.* een psychotechnisch laboratorium voor school- en beroepskeuze, bedrijfsonderzoeken, het onderzoeken van kinderen met leerproblemen enz.; *b.* een medisch opvoedkundig bureau (z Beroepskeuze); *c.* een afdeling nazorg* (sociaal-pedagogische zorg) Bijz. Lager Onderwijs. Het Consultatie Bureau voor Alcoholisme verrees in 1950. Doel: herstel van dronkzuchtigen en de studie van het alcoholvraagstuk. Het bureau is reclasseringsinstituut (voorlichting en toezicht) en behartigt ook de nazorg als vrij patronaat. De Christelijke Vereniging voor de verpleging van lijders aan vallende ziekte 'Meer en Bosch' te Heemstede heeft sinds 1937 in Lwd. een consultatiebureau. In 1953 ontstond de 'Stichting tot huisvesting en verzorging van hen die bijzondere hulp behoeven', die in Noordbergum een tehuis zal openen voor in lichte mate geestelijk gestoorde bejaarden, z Gezondheidszorg; Patronaat, het Friesche; Psychiatrische Inrichting.

GEESTELIJKHEID. Personeel van een kerk, dat een zekere wijding heeft gekregen. De r.k. *G.* onderscheidt zich door een bijzondere kleding. Vroeger een der standen*, vooral vóór de hervorming van grote invloed op het openbare leven. Formeel waren de geestelijke heren in recht en bestuur wrsch. geen grote factor ('abten commelduren deckenen prioren ende prelaten' werden pas naar de vergadering der gezamenlijke go*-en geroepen, als hun advies in belangrijke zaken nodig was), maar informeel waren zij buiten de kerk een belangrijke macht, die niet schroomde initiatieven te nemen.

De pastoor was boer onder de boeren, maar zijn kennis van Latijn en recht maakte hem tot notaris en soms tot vertegenwoordiger van de boerenstand*. Abten en prelaten waren door het grootgrondbezit* hunner kloosters al belangrijke knooppunten en, al bracht hun bezit geen plaats in de rechtsomgang* mede, de *G.* speelde soms hierin toch een rol (bijv. in Utingeradeel). Via de zeendreht*-spraak had de *G.* invloed. Vaak trad de *G.* als arbiter in geschillen op. Dat de

partijen in de 14de en 15de eeuw naar twee der grootste kloosterorden zijn genoemd, wijst op politieke invloed. In de 15de eeuw werd echter de macht der *G.* door die der hoofdelingen* teruggedrongen.

De *G.* ontving haar onderhoud eerst uit giften en grondbezit (z Beneficiaalboeken) en dit was aantrekkelijk genoeg om ook ongeroepen aan te lokken. De bezetting van de kloosters is niet te schatten; het aantal priesters aan stads- en dorpskerken (ook regulieren) was ca. 1500 bijna 1000. Het waren gewoonlijk geboren Friezen niet vaak slechte opleiding. Hun welstand was zeer ongelijk, over hun levenswijze werd geklaagd (drinken, vechten, schending van het celibaat), maar de goeden worden niet genoemd. Een deel is al vroeg voor de hervorming gewonnen; velen gingen in 1566 of 1580 over naar de nieuwe staatskerk. Sommigen weken uit (z Conscriptio exulum), anderen kregen een pensioen. Slechts enkelen werkten in het verborgen door. Ondanks de band tussen kerk en staat bleef na de hervorming de *G.* buiten de sfeer van recht en bestuur.

Voor de rooms-katholieken kwamen pas sinds 1593 weer enkele priesters, het eerst jezuïeten, die op den duur vaste staties* vormden. In 1656 waren er tien seculieren, twaalf jezuïeten, negen franciscanen, een dominicaan. Vaak was er onenigheid, wat mede oorzaak werd van de afscheiding der jansenisten*. De opleiding was bijna geheel geconcentreerd in Leuven. In 1775 waren in Frl. 29 priesters (17 seculieren, vijf ex-jezuïeten, zes franciscanen, een dominicaan), onder wie zes Friezen. Door het regulierenverbod nam onder de aartspriesters* het Fr. en seculiere aandeel toe; na het herstel van het bisdom* werd de samenstelling meer gemengd. In 1957 bestond de parochie-*G.* uit 37 seculieren (negen Friezen), negen franciscanen (één Fries), vier dominicanen, twee augustijnen (totaal 52). z Kloosters. Voor de protestanten, z Dominee, Predikant, Vermaning.

Zie: B. XVII (1955), 8-12; Bijdr. Kerkg. Frl., 22-39, 53-94; Repert., 398-405.

GEESTELIJK LEVEN, z Buitenkerkelijkheid, Doopsgezinden, Gereformeerde kerken, Hervormde kerk. Humanistisch verbond, Kerk, Pers, Rooms-katholieken.

Zie voor Fr. beweging en cultuur de artikelen in het Compendium.

GEEUW (Fr.: *Geau*). Waternaam, soms landnaam geworden (0 Gauw). Water tussen Sneek en IJlst (diep —2 m Z.P., in beheer bij de prov.), ook tussen Hoge Warren en Princehof.

Zie: Fr. Plaknammen II, 41-42; Schönfeld, Waternamen, 24 e.v.

GEHEELONTHOUDING. De beweging die de totale onthouding van alcoholhoudende dranken propageert, is sedert de jaren 90 van de vorige eeuw in Frl. sterk. De Friezen hebben volgens Tacitus, Jancko Douwama e.a. vroeger veel gedronken. Dronkenschap was tijdens de Republiek in de ogen der kerke-lijken volkszonde nummer een. Tussen 1875 en 1900 was er bij hoog en laag drankellende. Het socialisme bracht ook strijd tegen het

drankkwaad* mee (O. Stellingwerf met zijn 'Fr. Volksblad' en F. Domela "Nieuwenhuis met zijn spreuk: 'Drinkende arbeiders denken niet, denkende arbeiders drinken niet'). De 'Blijde Wereld'-groep heeft ijverig gewerkt. Het Fr. volkskarakter met zijn zucht naar radicalisme en zijn ontvankelijkheid voor ethische doeleinden speelde een rol. Vele Friezen gaven zich volledig aan deze strijd (V. Bruinsma, G. C. Stellingwerf-Jentink, P. van der Meulen, Y. C. Schuitmaker, J. G. Jansonius, Sj. de Zee, M. Braaksma), zodat in Frl. op den duur de meeste afdelingen van de 'Ned. Ver. tot afschaffing van alcoholhoudende dranken' waren (in 1935 8000 van de 19 000 leden, 1.1.1956: 5787 van de 14 654). Naast laatstgenoemde vereniging staan kleinere organisaties: Angob, Tempeliers en Ned. Cbr. Geheelonthouders Ver. Ook de Jeugdbond voor Onthouding (J.V.O., voortgezet in de Vrije Jeugdbeweging V.J.B.) heeft gebloeid. Het toneel- en zangleven van de blauwe beweging heeft opvoedend gewerkt. De door de F.P.C. (Fr. Propaganda Commissie) georganiseerde Blauwe* Weken hebben invloed gehad. De 'Blauwe* Vaan', hoewel een landelijk blad, werd veel in Frl. gelezen. De beweging leeft het sterkst in vrijzinnige kring. Ze heeft veel gedaan voor de culturele verheffing der arbeidersklasse, z Drankkwaad, Onthouders-zangersbond.

Zie: M. Braaksma, De drankstrüd yn Fryslân (1935); K. F. Proost, Weg en werk van de N.V. (Utrecht 1941).

GEHUCHT. Eigenlijk een kleine nederzetting, die geen dorp is, noch per se deel uitmaakt van een dorp. G. komt vanouds in Frl. niet voor. Alle populair als G. aangeduide eenheden waren buurschappen*, al kon al voor de invoering van de Gemeentewet van 1851 (en nadien a fortiori) de band binnen een dorpsgebied dermate los zijn, dat een buurschap naderde tot de status van een zelfstandig G. of zelfs tot nieuw dorp kon worden. Dit was vooral het geval met betrekkelijk jonge groeperingen (bijv. Gorredijk, Heerenveen, Roodhuis, Moddergat en de Wilgen), zoals oudere dorpen terug konden vallen tot een lagere status, welke niet beslist die van buurschap hoeft te zijn (bijv. Teerns, Schillaard, Brongerga en Westermear).

GEIT. De G. wordt gehouden om de melk; de slachtwaarde is gering. Soms spelen sport en liefhebberij een rol. Tot ca. 1900 werd aan doelbewuste fokkerij niets gedaan. Er was toen veel verscheidenheid in kleur, bouw, gehoord- of ongehoordheid. De *G.en* hadden matige melkproduktie. Ca. 1900 had import van het Zwitserse Saanenras plaats. Dit was zeer melkrijk, ongehoord, wit, kortharig. Het werd met het eigen materiaal gekruist. Zo is ontstaan de Nederlandse G. (ongehoord, wit, kortharig). Bij de goede exemplaren vindt men een ruime en krachtige bouw

met beste melktekens.

De Nederlandse G. komt thans in Frl. vrij algemeen voor met daarnaast enkele rasloze dieren (vaak zwart of bruin getekend). Hoorns zijn ongewenst (vernielingen aan stallingen, omheiningen en bomen). De beste exemplaren worden voor verdere teelt gebruikt. In Frl. worden ca. 2500 *G.en* gehouden. De goede exemplaren kunnen een melkproduktie halen van 1000-1400 l met 3-4,5 pct. vet per jaar. Goede, gevarieerde voeding en goed ingerichte schone stallen zijn vereist. De G. kan uiterst sober leven, bijv. van eenvoudig ruwvoer en afval, maar groei en produktie zijn dan gering. De *G.en*-houders zijn verenigd in afdelingen. Hiervan telt Frl. er 26. Het organiseren van tentoonstellingen behoort tot hun taak. De afdelingen vormen de Fr. Bond van *G.en*-houders (opgericht 26.7.1918; aantal leden 1.1.1958 1150). Deze prov. organisatie houdt jaarlijks een Centrale Fokdag. Tevens is ze belast met het bijhouden van het Stamboek, waarin de beste dieren worden ingeschreven. De keuring geschiedt op uitwendig voorkomen. De bevindingen worden uitgedrukt volgens een lettersysteem.

Zie: E. J. Dommerhold, Het boek van de G. (Doetinchem 1946); Voeding, verzorging en stalling van melk-G.en, dekbokken en lammeren (Middelburg 1946).

GELDER, Beert Johannes, uurwerkmaker (Hallum 1804-?). Een astronomisch uurwerk in het Fr. Museum.

Zie: M. Rooseboom, Bijdrage, 68.

GELDER, Rinse Beerts, molen- en uurwerkmaker (Hallum 6.9.1794-Menaldum 19.12.1857). Oom van B. J. G. Astronomisch uurwerk (1834) in Kon. Huis-arch. te Den Haag, en in Fr. Museum (1853).

Zie: M. Rooseboom, Bijdrage, 68.

GELDER, Bernard van, theoloog (Witmarsum 1689-Gaast 20.11.1765). Stond als predikant te Gaast-Ferwoude (1719-59). Wegens dronkenschap geschorst, bekend door prekenbundel over de plaag der paalwormen*.

Zie: B.W.P.G. in, 199-200; Leeuw. Cour. (18.3.1950).

GELDERLAND, z Gelre, Karel van Egmond, Rossum, M. van.

GELDERSE ROOS (Fr.: *krúshoutbeam*). Niet algemeen in O.-Frl.; nogal eens in vogelslaapbosjes.

GELDORPIUS, Gosuinus, theoloog (Duisburg 1563-Amsterdam 11.8.1627). Van 1596-1612 predikant te Sneek, streed met J. Bogerman* tegen de doopsgezinden. Later reviseur van de vertaling van het O.T.

Zie: B.W.P.G. III, 200.

GELDORPIUS, Hendricus, rector (Geldrop 1522/23-Ruhrort 1585). Hervormingsgezind. Rector te Sneek (1546-50) en Lwd. (1550-55), waar hij moeilijkheden met het Hof van Frl. kreeg. Erasmusiaans humanist, schreef felle pamfletten tegen de inquisitie.

Zie: B.W.P.G. III, 201-203; Leeuw. Cour. (21. en 28.7.1951).

GELE LIS (Fr.: *barchjebloom*). Vaak voorkomende plant, misschien nog het minst in het kleigebied.

GELE PLOMP (Fr.: *giele plomp*). Plant uit het laagveengebied. Ook op zandgronden. Op de klei minder algemeen.

GELE STEEN, Friese. Frl. bezit tussen Bolsward en Tsjum een gebied (een der weinige in Nederland) met klei die van nature geelbakt. Daarom wordt bij het handvormen het gebruik van zand vermeden. Deze klei ligt gewoonlijk onder zgn. knipklei* en bestaat uit zware, kalkhoudende klei met enkele zavelige laagjes. De hieruit verkregen steen wordt vooral als gevelsteen gebruikt.

GELLIERS, Carel de, schrijf meester te Lwd. van 1636 tot zijn dood in 1644. Bekend door zijn schoolboek: *Trap der jeugd...* (1640), dat in 1874 de 25ste druk beleefde.

Zie: N.B.W. VI, 554.

GELLIUS SNECANUS (Frisius), ook: Jelle Hotses, Gellius Hotzenides, Hotzenius, theoloog, 'de Hervormer van Frl.' (Sneek voor 1525-Lwd. 1599). Werd als pastoor te Giekerk hervormingsgezind, preekte reeds voor 1565 in sluipvergaderingen, vluchtte 1567 naar Oostfrl., maar kwam telkens terug. Populair prediker, maar meer nog theoloog. Na 1583 vrijgesteld voor de studie, schreef tegen de doopsgezinden en voor betere predikantsopleiding. Voorloper der remonstranten. Hij maakte zijn gevoelens in anonieme geschriften bekend. Men liet hem echter ongemoeid.

Zie: B.W.P.G. III, 204-208; Repert., 274.

GELOFTESTEEN. Een der bekendste voorwerpen uit het Fr. Museum is de *G.*, voor de godin Hludana* door Romeinse visserijpachters opgericht en te Beetgum gevonden (1888).

Zie: Boeles II, 131-133.

GELRE. Graafschap, na 1339 hertogdom. Als opvolger van Hendrik van Zutphen liet Reinald I (1271-1318) aanspraken op Frl. gelden; mogelijk stond hij ook achter het valse Karelsprivilegie. Op 29.7.1290 gaf koning Rudolf van Habsburg hem de belening, uitgezonderd het deel dat aan Holland toekwam. Zijn opvolgers bevestigden die in 1295, 1299 en 1339 (ditmaal voor 40000 mark zilver!). In 1401 deed Keno torn Broke hertog Willem hulde, maar pas hertog Karel* liet zich in Frl. werkelijk gelden.

Zie: P. N. v. Doorninck en J. S. v. Veen, Acten betr. G. en Zutphen (Haarlem 1908).

GELUKSBEENTJE (Fr.: *loksbientsje*). Klein, langwerpig beentje uit de kop van een schelvis, dat de drager geluk heette te brengen. R. W. Canne schreef een schets met die titel.

GELUKSVOGEL. Vogel met naar achteren gekeerde kop. Op produkten van Hindelooper* volkskunst en op vele uileborden* in de Zuidwesthoek. De *G.* komt misschien ook voor op letterlappen*, waarop boven, naast en onder de

levensboom* een vogel is te zien.

Zie: Slj. en Rj. (1939), Krystnümer.

GELIJK RECHT VOOR HEER EN KNECHT. Politieke slagzin uit de jaren 80 van de 19de eeuw. z Agemazaak.

GEMEENMAKING. Sinds de 17de eeuw een waterstaatkundige term voor de overgang van de toestand waarin landeigenaren individueel rechten en verplichtingen hadden ten opzichte van bepaalde waterstaatswerken, naar een toestand waarin deze rechten en verplichtingen over een gemeenschappelijk lichaam lopen. Er komt dan een bestuur dat het noodzakelijke onderhoud doet verrichten en de kosten omslaat over de landeigenaars. Zo vervalt de arbeid met schop en spa.

De *G.* was beperkt tot percelen dijk, lang 30 km of minder, ressorterend onder een der zeeverende* waterschappen, onder Workum 2,5 km, onder Harlingen nog minder. *G.* kwam in Frl. 1579-1835 tot stand bij arbitrament*, overeenkomst of reglement. *G.* was nodig, toen de dijk langs de kust 3 m boven vloedstand moest zijn. Een nevengevolg van *G.* was dat de dijk beweid werd door inscharing van schapen (soms zwaarder vee) ten bate van de gemeenschappelijke kas, en is een wijze van eigendomsovergang.

Zie: IJsselmeerdijken, 15-27, 128-175; J. P. Winsemius, Historische ontwikkeling.

GEMEENTE. Bestuursinrichting na 1795. pok in de steden en grietenijen werden febr. 1795 nieuwe besturen gevormd, resp. municipaliteiten*, gerechten* (30.5.1795) en raden der *G.* (mrt. 1798) genoemd. De laatste werden benoemd, de vorige (getrapt) gekozen. Het Reglement van 1.10.1802 liet de *G.*-besturen en de gecommitteerden weer kiezen, maar de colleges van burgemeester en wethouders, die de steden der eerste klasse (d.i. boven 5000 inw., dus Lwd., Harlingen en Sneek) apr. 1807 kregen, werden weer door de Koning benoemd. Ook het, in 1802 wat losgelaten, toezicht werd weer strenger door de eis van goedkeuring der begrotingen, rekeningen en strafkeuren.

De 32 plattelands-*G.*n. werden 1811 verdeeld in 80 mairiën*, evenals de 11 steden bestuurd door maire en adjoints, met als adviescollege een benoemde conseil municipal. De provisionele besturen van dec. 1813 brengen de steden burgemeester en vroedschap* en de dorpen schout en raad der *G.* De restauratie van 1815 bracht scheiding van wetgevende en uitvoerende macht, door de laatste aan de colleges van burgemeesteren, resp. grietman en assessoren te geven (de grietenijen werden 1.10.1816 hersteld). Zowel de reglementen van 1815 als de meer uitgewerkte van 1824 (steden waar het dagelijks bestuur voortaan uit burgemeester en wethouders bestaat) en 1825 (platteland) kenmerkten zich door geringe volksinvloed bij verkiezing en besluitvorming. Vooral de grietmannen waren welhaast even machtig als voor 1795. z Grietenij.

Zie: Vr.F. XVII (1890), 341-421; V.M.O.V.R. IX, 318 e.v.; Gesch. atlas van Ned.

Bestuurstaak. De bestuurstaak was in de 19de

eeuw op het Fr. platteland betrekkelijk gering; in de steden had ze meer betekenis. De *G.-wet* (1851) heeft de *G.n* meer armslag gegeven, waarvan eerst langzamerhand gebruik is gemaakt. In 1826 beperkte bijv. de taak van de grietenij Baarderadeel zich vrijwel tot politie, armenzorg (in de engste betekenis), zorg voor wegen en dijken en lager onderwijs; in 1856 was daar krankzinnigenzorg en vaccinatie bij gekomen. De stad Lwd. verzorgde in 1826 ook reeds publieke wandelplaatsen, drinkwatervoorziening, straatverlichting, stadsreiniging, muziekonderwijs en geneeskundige hulp voor armen; in 1856 o.m. ook een badinrichting.

Tussen 1850 en 1950 breidden de *G.lijke* bemoeiingen zich enorm uit, vooral op de terreinen van sociale zorg, volksgezondheid, volkshuisvesting, volksontwikkelingen - opvoeding. In 1856 bedroeg het budget van de *G.n* Baarderadeel en Lwd. resp. *f* 22 088,74⁵ en *f* 327 089,20⁵, in 1956 resp. *f* 829 523,64 en *f* 15 962 295, Vele *G.lijke* bemoeiingen zijn later door het Rijk overgenomen, waarbij voor de *G.n* dikwijls een belangrijke regelende en uitvoerende taak bewaard bleef. Een eigen karakter draagt de bestuurstaak in Frl. nauwelijks. Wel brengt de bijzondere *G.lijke* indeling haar eigen problemen en voordelen bij de vervulling dier taak mee.

Zie: F. A. Helmstrijd e.a., 100 jaren *G.-wet*, 1851-1951 (Alphen aan de Rijn, z.j.).

GEMEENTEBOSSEN. Gaasterland is de enige Fr. gemeente met belangrijk bosbezit, 300 ha (een deel van de vroegere eigendommen der familie Van Swinderen*), in 1925-26 aangekocht van de N.V. Exploitatie Mij. Gaasterland. De gemeente wilde de bossen, die in W.O. I zeer geleden hadden, voor ondergang behoeden. De vier complexen (Elfbergen, Nijemirdumerheide, Jolderenbos en Bremerwildernis) waren bij de aankoop meest hakhout*, maar sedert hervormd in opgaand bos: opstanden van Japanse lariks, douglasspar, fijnspar en dennen, ook opgaand eikenbos.

In Elfbergen is in de jaren 30 door werklozen een grote vijver gegraven, thans een centrum van toerisme.

GEMEENTEVLAGGEN. Het gebruik van gemeentelijke vlaggen was in de 19de eeuw in onbruik geraakt; geen der oude stads- of eilandvlaggen had een officieel karakter. Naar aanleiding van de jeugdhulde aan koningin Wilhelmina (1938) kwam men er weer toe officiële vlaggen vast te stellen, na W.O. II ook bij enige grietenijen. Zo zijn er thans officiële vlaggen van: Ameland (1950), Het Bildt (1955), Bolsward (1955), Dokkum (1948), Lwd. (1947), Schiermonnikoog (1949), Sloten (1957), Sneek (1956), Tietjerksteradeel (1956), Vlieland (1938), Wonseradeel (1955) en Workum, terwijl op het punt staan vastgesteld te worden de *G.* van Achtkarspelen, Opsterland en Utingeradeel. Semi-officieel zijn die van Harlingen en Terschelling.

Voor de historische vlaggen, z Stadsvlaggen.

Zie: Geneal. Jierb. (1955), II; Sannes Bildt mA, 530; Met vliegende vaandels en slaande trom (1955).

GEMEENTEWAPENS. De Fr. *G.* zijn vastgesteld bij K.B. van 25.3.1818 naar aanleiding van opgaven der gemeentebesturen. Hierbij zijn fouten gemaakt tegen geschiedenis en heraldiek. In onze eeuw zijn enige wapens verbeterd, nl. die van Sloten (1918), Menaldumadeel (1938), Schiermonnikoog (1954) en Bolsward (1955), terwijl wegens de vorming der nieuwe gemeente Heerenveen ook hiervoor een wapen is vastgesteld (1935). Voor de oudere geschiedenis z → Grietenijwapens, Stadswapens, Waddeneilanden.

Zie: W. J. d'Ablaing van Giessenburg, Ned. G. (1862-96); T. van der Laars, Ned.G., Hag-albums (2dln., 1924); Ned. wapens (2 dln., 1943).

GEMENGD BEDRIJF, z Bedrijfsvormen in de landbouw.

GEMMA FRISIUS (Jemme Reinersz.), medicus (Dokkum 8.12.1508-Leuven 25.5.1555). Lijfarts van Karel V, hoogl. in de medicijnen te Leuven, schrijver van wetenschappelijke verhandelingen, instrumentmaker, geograaf, astronoom. Door zijn *Libellus de loconan describendorum ratione* (1533) de grondlegger van de cartografie (driehoeksmeting) in Nederland. Leerlingen: Jac. v. Deventer*, Chr. Sgrooten*, Mercator e.a.

Zie: F. van Ortroij, Bio-bibliographie de G. F. (Bruxelles 1920).

GEMMENICH, ook **GHEMMENICH,** Franeker geslacht van juristen, wrsch. afkomstig uit het dorp *G.* (België, bij het Drielandenpunt), uitgestorven tussen 1750 en 1800. Jacobus († 1662), advocaat, trouwde Catharina van Kingma, waardoor Kingma-State te Sweins aan hun zoon Zacheus (1654-1720), pensionaris van Sloten, kwam. Diens dochter Catharina (1689-1720) bracht het door haar huwelijk met Coert van Beyma (1681-1748) in dat geslacht.

Zie: Stb. II, 26; Nalezingen, 7; Verslagen van 's Rijks Oude Archieven XXX (1907), 305; v. d. Aa v (G), 29, 51.

—, **Paulus van,** jurist (Franeker ca. 1650—8.10.1704). Fiscaal-generaal en bouwmeester van Frl., bekend als dichter in het Latijn. Hij gaf een *C armen Joceroserium* uit (vertaald door J. van den Sande); hierin een beeld van het Fr. volksleven.

Zie: Wumkes, Paden I, 367-375; Leeuw. Cour. (31.3.1951).

GENEALOGIE. Behalve enkele handschriften betreffende eigen of aanverwante geslachten als het 16de-eeuwse hs. Burmania (Rijksarch. Lwd.), is er uit vroeger tijd weinig aan te wijzen dat voor de *G.* belangrijk is. De collectie-Gerlich Doys* (1626-85) in de Prov. Bibliotheek is weinig meer dan een kopie der handschriften v. Rhemen, wat door beider Deventer herkomst verklaard wordt. Pas in de 18de eeuw wordt Fr. materiaal verzameld door E. M. van Burmania* en Regn. P. Reddingius*. Na de poging in 1760 van Abr. Ferwerda* betekent de uitgave

van het *Stamboek der Fr. adel* in 1846 door M. de Haan Hettema* en A. van Halmael* een mijlpaal. De volgende 100 jaar leveren wat monografieën en artikelen, benevens twee periodieken: het 'Jaarb. Fr. Adel', van A. Lycklama à Nijeholt (1887-91) en het kwartaalschrift 'De Fr. Adelaar' van Heerke Wenning* (1887-91). Tussen de wereldoorlogen zijn A. L. Heerma van Voss*, D. D. Osinga* en S. M. v. Haersma Buma (t 1942) vruchtbare scribenten. Na W.O. II is de *G.* populair geworden rond het Gen. Wurkforbân der Fr. Akademy met eigen 'Jierboekje' (sinds 1951). Vele monografieën verschijnen van H. de Haan, R. S. Roorda, G. Terpstra, W. Tsj. Vleer e.a.

GENEALOGISCHE TEKENS. De bloei van de genealogie in Frl. heeft gemaakt, dat in de literatuur afkortingen voorkomen: * = geboren, ~ = gedoopt, ∞ of X = gehuwd, † = gestorven, D = begraven.

GENEESKUNDE. Historie. Eerst in 1575 werd de opleiding van artsen in de N. Nederlanden mogelijk (oprichting Leidse Ac.). Voor die tijd studeerden de weinig talrijke Nederlandse artsen in het buitenland. Bekende Fr. artsen uit de 15de en 16de eeuw zijn Laurentius Frisius, Sikke van Hemminga*, Severinus Eugalenus*, Petrus Talpa*, Henricus van Bra*, Petrejus Tiara* De Leeuwarder Alardus Auletius*, die in Genève promoveerde, werd in 1589 de eerste medische hoogl. aan de Franeker Hogeschool. In 1603 publiceerde hij zijn beroemde klacht over de geringschatting van de officiële geneeskundigen en het tekort schieten van het geneeskundig onderwijs.

Desondanks hebben nog zeer lang volkomen onbevoegden en ondeskundigen praktijk uitgeoefend (z Francken, J. H.). Hoewel de Hogeschool te Franeker in de 17de eeuw bloeide is het niet tot een Fr. geneeskundige 'school' gekomen. Genoemd moeten worden R. Clingbijn*, M. Winsemius', Phil. Matthaeus* Sr., W. W. Muys*. De operatieve chirurgie werd door chirurgijns verricht, zo nodig onder toezicht en op aanwijzing der medicinae doctores, die zelf niet opereerden. Een landschapsmedicus en operateur was in de 18de eeuw door de Staten aangesteld voor de chirurgische armenverzorging in Frl. Johannes de Vries* en zijn opvolger Joh. Mulder* hebben in deze functie en ook als lijkschouwers en adviseurs van het Hof v. Frl. goed werk gedaan. Zij legden hier de grondslag van de gerechtelijke G. Het Atheneum heeft nog verschillende vroedmeesters en plattelandsheermeesters opgeleid. z Chirurgijngilden, Farmacie.

Zie: J. Banga, *Gesch. v. d. Geneeskunde...* (2 dln., 1868); *Repert.* 113-114, 311-312; *Leeuw. Cour.* (19.11.1953; 8.5.1954).

GENEZARETH (Gennaard) of Nazareth, cisterciënzer zusterklooster onder Hallum, gesticht 1191 door Klaarkamp, opgeheven 1580.

Zie: *Monasticon Batavum* III, 54.

GENOOTSCHAP VAN GESCHIED-, OUDHEID- EN TAALKUNDE, Fries, te Lwd. De in het begin der 19de eeuw ontwaakte liefde voor het Fr.-eigene (Gysbert-Japicxfeest, 7.7.1823) gaf de stoot tot de oprichting in 1827. Van 1827-77

heeft het *G.* zich vooral op de studie toegelegd. Er verscheen van 1829-35 een 'Fr-Jierboekje' en sedert 1837 het tijdschrift 'De Vrije* Fries'. Tevens werd een groot aantal geschriften uitgegeven of gesubsidieerd. Het *G.* gaf in Frl. de stoot tot de verzameling van munten, terpvondsten, schilderijen, het bevorderde de monumentenzorg en legde een bibliotheek en een prentenkabinet aan.

De historici der 19de eeuw (H. Amersfoordt, A. Deketh, U. A. Evertz, J. W. de Crane, A. Telting, I. Telting, J. G. Ottema, W. Eekhoff, J. Dirks, A. J. Andreae, G. H. van Borssum Waalkes, S. Wigersma Hzn. e.a.) waren allen lid. Na 1877 (z Tentoonstelling v. Oudheden) kreeg de museumarbeid de nadruk. Het in 1881 geopende Fr. Museum* is nu de zetel van het *G.* Het *G.* houdt afzonderlijk een jaarlijkse excursie en te zamen met de Akademy winterlezingen. Ook 'De Vrije Fries' was even een gezamenlijke uitgave.

Zie: Vr. F. XXVIII, XLI.

GENOOTSCHAPVANPROEFONDERVINDE LIJKEN LANDBOUW, Vriesch. Een in 1834 door J. Vitringa Coulon*, uit ontevredenheid over de Commissie van Landbouw, opgerichte vereniging tot bevordering en verbetering van de Fr. landbouw. Het *G.* hield besprekingen over algemene landbouwbelangen, bemoeide zich met proefvelden, paardenfokkerij, rundveeteelt, veeziekten en boter- en kaashandel en gaf het blaadje 'De Vriend des Vrieschen Landmans' uit. Eerste algemene gewestelijke landbouworganisatie van ons land, directe voorloper van de Fr. Maatschappij van Landbouw.

GENTIAAN (Fr.: *skieppeklokje*). Plant. De klokjes-*G.* op vochtige heidevelden en restanten daarvan. Ook op de eilanden. Slanke en veld-*G.*, alleen in vochtige duinvalleien op de eilanden.

GENUM (Fr.: *Ginnum*; um*-naam, met wrsch. persoonsnaam). Dorp (191 inw.) in het zuidoosten van Ferwerderadeel. Een der vlieterpen*. Herv. kerk.

Zie: Hepkema, *Memories*, 137; Fr. *Dagbl.* (6, 13, 20, 27.7.1957).

GEORGE van Saksen-Meissen (27.8.1471-1539). Is van 1504-15 gubernator* en potestaat* van Frl. geweest, nadat zijn broer Hendrik* afstand had gedaan. Hij heeft het Fr. bestuur uitstekend geregeld (z Saksische ordonnantie), zorgde voor de rechtspraak, bouwde in Lwd. een kanselarij, bracht orde in maat en gewicht, liet Het Bildt opmeten en vaarten graven. Zijn stadhouders waren H. v. Stolberg* en E. v. Bentheim*. Groningen kon hij, mede door graaf Edzards tegenwerking, niet onderdrukken. Het leenstelsel kon hij niet invoeren. De 21ste penning en andere belastingen (jaartax*) bleven drukken. Door geldgebrek werd hij gedwongen Frl. voor 100 000 goudgulden aan Karel V af te staan (19.5.1515). De 'Zwarte* Hoop' liet hij hier

achter.

Zie: N.B.W. I, 922-926.

GEORGISME. Beweging, in het leven geroepen door Henry George, een Amerikaans econoom (1839-97), wiens *Progress and Poverty* ook in het Nederlands vertaald werd. George wilde, aangezien de grondrente als particulier inkomen ten koste van arbeidsloon en kapitaalinterest komt, deze wegbelasten en aan de gemeenschap ten goede laten komen. Dit zou de enige belasting moeten zijn. Fr. voorstanders van de beweging voor landnationalisatie (1886) waren J. Kuiken en A. Rauwerda*. Later (1920) voerde A. Sevenster opnieuw propaganda. Diens experiment te Wier, een landbouwbedrijf met winstdeling voor de arbeiders en handhaving van het particuliere bezit, is als voorbeeld bedoeld. De organisatie heet nu 'Recht en Vrijheid', het orgaan 'Ons erfdeel'.

Zie: A. Sevenster, *De Maetskip to Wier*, 1920-46 (1947).

GERARDUS JACOBI (Leovardiensis). 16de-eeuws geestelijke. Laatste abt van Klaarkamp*, gedeputeerde der Staten. Verbleef dikwijls te Lwd. voor staatszaken. Verdedigde als rooms patriot de Fr. eisen bij Robles* en Rennenberg*; was tegen de Unie* van Utrecht, en is in 1580 afgezet; bleef in Frl. wonen.

Zie: N.B.W. V 255-259; A.A.U. LIV (1930), 349-363.

GERBEN ALLESVALLAAT. Vaste brug over de Dokkumer-Strobosser Trekvaart in de weg Strobos-Blauwverlaat. Tot na 1800 scheepvaartsluis.

GERBEN GOASSES, pseud. van T. E. Holtrop*.

GERBENZON, Pieter, jurist (Lwd. 20.6.1920-). Studeerde rechten te Groningen, promoveerde aldaar. Proefschrift: *Excerpta legum* (1956). Bijzonder hoogl. Fr. taal en letterkunde te Utrecht, hoofdbtenaar op het Fr. Instituut van de Rijksuniv. te Groningen.

Wrk.: *Codex Parisiensis* (1954).

Zie: *Repert.*, 67.

GERBRANDA. Edel geslacht uit Harlingen, bekend voor 1500, uitgestorven ca. 1600 met Edo, lid van het Verbond* der Edelen in ballingschap.

Zie: *Stb.* I, 121; II, 77; v. d. Aa v (G), 37.

GERBRANDUS. Abt van Klaarkamp (1191-1218). G., als heilige vereerd (feestdag 13 okt.), stichtte kloosters te Bloemkamp, Genezareth en Aduard.

GERBRANDY, Harmen Martens, veehouder (Nijland 16.7.1902-). Lid Ged. Staten 1945, voorzitter Fr. C.B.T.B., voorzitter Ned. Ver. Melkcontrole, lid hoofdbestuur Stichting van de Landbouw (1946), lid hoofdbestuur C.H.U. (1953), lid dagelijks bestuur van de Ned. C.B.T.B. (1950), lid Raad van de Waterstaat

(1951).

GERBRANDY, Jouke Sjoerds, veehouder (Goïnga-mieden 18.8.1883-Sneek 19.12.1950). Wist als voorzitter van boezemwaterschappen en als volmacht en dijkgraaf voor Westergo's IJsselmeerdijken verbeteringen te brengen.

GERBRANDY, Pieter Sjoerds, Nederlands staatsman (Goïngamieden 13.4.1885-). Was na zijn studie aan de Vrije Univ. te Amsterdam o.a. advocaat te Sneek en lid Ged. Staten. Schreef in die tijd *De strijd voor nieuwe maatschappijvormen* (1927) en *Het religieus socialisme* (1928). Hoogl. te Amsterdam (1930), minister van Justitie (1939), minister-president in het Londens kabinet (1940-45), voorzitter van de Radioraad (1937), is lid Tweede Kamer (1948), minister van Staat (1955).

GERECHT. Naam der gemeentebesturen van mei 1795-98 en van 1802-11.

GERECHTSHOF. Een van de vijf Nederlandse *G.er.* is te Lwd. Een *G.* bestaat uit drie rechters (raadsheren), de vertegenwoordiger van het Openbaar Ministerie (procureur-generaal) en de griffier. De rechters worden voor het leven benoemd. Het *G.* oordeelt in hoger beroep over de zaken waarover de arrondissementsrechtbanken in zijn ressort in eerste aanleg recht gesproken hebben, z. Rechtbanken, Rechterlijke Organisatie.

Zie: Leeuw Cour. (13.10.1863).

GEREFORMEERDE BOND. Deze 8.2.3:906 door H. Visscher opgerichte bond, sinds 7.10.1909 *G.B.* tot uitbreiding en verdediging van de Waarheid in de Ned. Herv. Kerk', houdt vast aan de drie Formulieren van Enigheid en de Kerkorde van 1619. De *G.B.* staat zeer kritisch tegenover de nieuwe koers in de Ned. herv. kerk. De nadruk ligt in deze groep op de noodzakelijkheid van wedergeboorte, de eis der bekering en de toepassing van het werk van Christus door de H. Geest. Gezangen worden niet gezongen. In Frl. is deze richting zwak vertegenwoordigd (Driesum, Wouterswoude, Tietjerk).

GEREFORMEERDE KERK, De. Weekblad van de Confessionele Ver. Opgericht 11.10.1888 te Sneek. Redacteur Ph. J. Hoedemaker* (tot 1908). Medewerkers o.a. J. W. Felix*, J.Nierstrasz en Ph. S. van Ronkel. Het blad, in religieus-ethische geest geschreven, had in orthodoxe kringen in Frl. veel invloed. Verschijnt thans nog als landelijk orgaan (Herv. weekblad *De G.K.*).

GEREFORMEERDE KERKFORMATIES. **Gereformeerde kerken in Nederland.** Deze formatie is ontstaan 1892 door de fusie van de chr. geref. (afgescheiden) kerk en de Nederduits geref. (dolerende) kerken. Plaatselijk had hier en

daar de vereniging veel later plaats en sprak men bijv. van de geref. kerk van Dokkum A en B (laatste samensmelting te Sint Anna Parochie op 1.1.1925). De gemeenten, ontstaan uit de Afscheiding*, vindt men vnl. in het noorden en oosten van Frl., die uit de Doleantie* meer in het westen en zuiden en in Oostdongeradeel. De geref. kerken vormen in Frl. twee particuliere synoden, Frl. N. gedeelte en Frl. Z. gedeelte, de eerste met vijf, de laatste met zes classes. Het aantal kerken bedraagt resp. 74 en 78 en het aantal leden 52 000 en 36 000, van wie ongeveer de helft belijdende leden. Sedert 1899 verrichten deze kerken zendingsarbeid op Midden-Java. Tot 1955 werkten alle Fr. kerken daartoe samen met de kerk van Heeg als zendende kerk. Sedert 1955 heeft Frl.-N. (zendende kerk Lwd.) de regentschappen Kebumen en Purworedjo als terrein en Frl.-Z. (zendende kerk Sneek) het zuiden van de residentie Banjumas. Op beide terreinen werkt een Nederlandse zendingspredikant in samenwerking met de zendingspredikant van de Javaanse kerken. De opleiding van de predikanten der geref. kerken heeft plaats aan de Vrije Univ. te Amsterdam en de Theologische Hogeschool te Kampen. Politiek behoren de leden dezer kerken tot de A.R. partij. In de gemeenten in het noordoosten van Frl. zijn de gereformeerden het sterkst vertegenwoordigd (ca. 50 pct. van de bevolking), in het zuidoosten is hun aantal betrekkelijk klein (Weststellingwerf 6,5 pct., Ooststellingwerf 18 pct.).

CHRISTELIJK GEREFORMEERDE KERKEN. De fusie Van 1892 (zie hier voren) stuitte bij een aantal leden van de afgescheiden groep op bezwaren, dogmatische (verbond en doop) zowel als organisatorische (bijv. de naam van de verenigde kerken). Zij vormden nieuwe gemeenten, die de oude naam chr. geref. kerk herstelden. Evenals de geref. kerken hebben de chr. geref. kerken de drie Formulieren van Enigheid als belijdenisgeschriften en de kerkorde van Dordrecht als regel voor de 'kerkregering', in Frl. vindt men de chr. geref. kerk in enkele steden en verder in de Wouden. Er zijn 11 gemeenten, die samen de classis Lwd. vormen. Het aantal leden bedraagt ca. 4400, van wie 1750 belijdende leden.

De opleiding van de predikanten heeft plaats aan de Theologische School te Apeldoorn. De kerken verrichten zendingsarbeid op Celebes. Politiek behoren de chr. gereformeerden in Frl. voor het overgrote deel tot de A.R. partij. Tussen de geref. en chr. geref. kerken bestaan nog steeds dogmatische verschillen (o.a. doopsbeschouwing), maar er is ook verschil in 'klimaat'. In de chr. geref. kerken is in 1955 hier en daar een conflict ontstaan, dat tot scheuring leidde. In Frl. ontstond een chr. geref. gemeente te Drachten, aangesloten bij de Ned. chr. geref. gemeenten; in Veenwouden is een vrije chr. geref. gemeente.

Gereformeerde kerken (onderhoudende artikel 31). In 1944 ontstond in de geref. kerken een conflict op

dogmatisch (verbond en doop) en kerkrechtelijk terrein (positie van de plaatselijke kerk en gezag der 'meerdere' vergaderingen), welk conflict vooral in Groningen en Overijsel grote afmetingen aannam. Ook in Frl. maakten enkele predikanten en een aantal leden zich vrij 'van de synodale hiërarchie'. Deze 'vrijgemaakte' kerken vormen in Frl. een particuliere synode en drie classes. De kerken, 34 in aantal, zijn verspreid over de gehele pro v. Het aantal leden bedraagt in Frl. 5613 (belijdende leden 2829). De opleiding der predikanten geschiedt aan de Theologische Hogeschool der geref. kerken (onderhoudende artikel 31 der kerkorde) te Kampen. De Fr. kerken verrichten met andere kerken, o.a. uit Groningen, zendingsarbeid op W.-Borneo. Een groot deel der leden van deze kerken behoort politiek tot het Gereformeerd Politiek Verbond.

GEREFORMEERDE GEMEENTEN. Deze formatie is in 1907 ontstaan uit de zgn. ledeboeriaanse en oude kruisgemeenten (meest in Zeeland en Z.-Holland). Zij hebben de drie Formulieren van Enigheid als belijdenis en de Dordtse kerkorde als regel. Het verschil met de overige gereformeerden zit vooral in de levensstijl (uiterst conservatief, afkerig van alle nieuwigheden en opvallende lijdelijkheid).

In Frl. zijn drie gemeenten, nl. te Akkrum, Oudemirdum en Lemmer, behorend tot de classis Kampen, met een totaal aantal leden van 300. De opleidingsschool staat in Rotterdam. In de wandeling werden de leden dezer kerken vaak aangeduid met de naam kerstenianen (naar hun vroegere leider, G. H. Kersten, die ook politiek hun leidsman was; staatkundig geref.). A.,A.

Zie: L. Praamsma, *Het dwaze Gods* (Wageningen 1950); Gedenk. der Fr. zending (1950).

GEREFORMEERDE PREDIKANTENVERENIGING, Friese, opgericht 14.4.1885 als gevolg van het Geref. Congres in 1883 te Amsterdam. Doel: de houding bepalen van de geref. predikanten en kerkeraden in de Ned. herv. kerk bij de dreigende conflicten, vooral inzake de 'aannemingskwestie'. 10.2.1886 had de laatste samenkomst plaats te Lwd.' Door de Doleantie* ging de vereniging teniet, daar slechts een deel der predikanten met deze beweging meeding.

Zie: J. C. Rullmann, *De Doleantie* (Amsterdam 1917), 30 e.v.

GERICHT, Jongste, Oudfr. (Riustringer) eschatologie. Inhoud: 15 tekens voorafgaand aan het laatste oordeel. Bron is wrsch. een werk van Beda, die weer putte uit het apocriefe IV Ezra.

Zie: Trijeresom (1950), 9-10.

GERKENS, Gerke (Oudehorne ?-Lwd. 1780) en Lykle (Lwd. 1762-?). Vader en zoon, tingieters. Werk van Gerke G. is de Stiensers avondmaalskan in het Fr. Museum.

GERKESBRUG. Vaste brug over de Lauwers W. van Visvliet in de rijksweg Lwd.-Groningen. In de 13de eeuw lag hier een sluis. Naam ontleend aan Gerkesklooster.

GERKESKLOOSTER. of Jeruzalem, cisterciënzerabdij in Achtkarspelen, gesticht ca. 1240 door Gerke Harkema. Sloot zich op den duur aan bij Mariëngaard*, waarop Klaarkamp* protesteerde. Klaarkamp kreeg G. als dochter, terwijl als norbertijnenklooster Buweklooster* werd afgesplitst. Klok (1504), door de watergeuzen geroofd, hangt nu in Gadstrup (Denemarken). Van het in 1580 opgeheven klooster dient het brouwhuis (begin 16de eeuw) als kerk. Het dorp G. (Fr.: *Gerkeskleaster*, ook *It Kleaster*, vroeger *Wigerathorp*) heeft nu 1036 inw. Coöp. zuivelfabriek, steenfabriek, scheepswerf. Onder G. behoort het zgn. Fr. Strobos, dat de gemeenteadministratie niet kent. Openb. lagere en chr. nat. school.

Zie: Hepkema, Memories, 385; A. J. Andreae, Het klooster Jeruzalem of G. (1890).

GERMANICUS. Romeins veldheer, zoon van Drusus* ; trok als opperbevelhebber der Rijntroepen 15 en 16 n.C. met vloot en leger door Frl. op reis naar de Eemsmond. De Friezen waren toen nog onderworpen. In hun gebied waren legerkampen (o.a. bij Winsum), z Olennius, Tacitus. Zie: Boeles II, 114-117.

GRSLOOT (Fr.: *Gersleat*, uit persoonsnaam of Oudfr. *gara*, punt). Dorp in de gem. Heerenveen aan de weg door de Streek (447 inw.). In 18de en 19de eeuw centrum van lage vervening. Geen kerk. Klokke-stoel, openb. lagere school. Voor wapen → Dorpswapens.

GERST. In Frl. reeds in de 15de eeuw vrij algemeen verbouwd, vnl. op de kleigronden. Ook op de betere zandgronden wel G. i.p.v. rogge. In de 16de eeuw was G. (winter- en zomer-G.) het belangrijkste graangewas op de kleigronden. Later nam de teelt af, vooral van zomer-G. Men meende dat gort van zomer-G. langer moest koken dan die van winter-G. Bovendien werd zomer-G. in de 19de eeuw vervangen door aardappelen en vlas. Deze gewassen waren winstgevender. Winter-G. heeft zich vanwege de varkensmesterij tot in het begin van de 20ste eeuw kunnen handhaven. Het is ook vroeger rijp dan zomer-G. waardoor men een betere arbeidsverdeling in de oogsttijd krijgt. Daarom wordt vaak rode klaver onder de winter-G. ingezaaid. In de herfst kan men dan nog een flinke snede klaver winnen. Een nadeel van winter-G. is de geringe wintervastheid, zodat het gemakkelijk uitwintert. Na 1920 neemt de teelt af en komt zomer-G. naar voren. Van de granen komt G. op de derde plaats, na tarwe en haver. De laatste jaren is het percentage per 100 ha akkerbouwgewassen in Frl. ca. 3 pct., Nederland 8 pct. In 1956 was de beteelde opp. 1013 ha, waarvan 755 ha zomer-G. De verdeling over de landbouwgebieden was als volgt:

Kleibouwtreek zomer-G. 523 ha, winter-G. 238 ha;

kleiweidestreek (vnl. Wonseradeel) 76 en 11 ha; veenweidestreek (Gaasterland, Lemsterland) 68 en 5 ha; de Wouden (vnl. Opsterland, Ooststellingwerf) 75 en 4 ha; de eilanden (Terschelling) zomer-G. 13 ha. De G. wordt voor de gortpellerijen en voor veevoer bestemd. De in het noorden groeiende zomer-G. is minder geschikt voor brouw-G. In het zuiden van Nederland wordt zoveel mogelijk zomer-G. als brouw-G. verkocht. In Frl. neemt het voor pel-G. geschikte ras Agio de grootste plaats in (1956 69 pct.). Daarnaast komen de rassen Piroline, Frisia en Abed Kenia voor. Het oogsten van G. met de maaidorser neemt in Frl. snel toe.

GERULF, graaf in Frl., vermoordde in 885 de Deen Godfried*, die heerste aan de Beneden-Rijn. G. kreeg in 889 een gebied in Kennemerland. Misschien is hij de stamvader van het Hollandse huis. Jaeckel vermoedt, wrsch. ten onrechte, in G. een afstammeling van Redbad*.

Zie: H. Jaeckel, Die Grafen von Mittelfriesland... (1895), 87 e.v.; I. H. Gosses, in: Verspr. Geschriften (1946), 239-260.

GESCHENK. Onderdeel van de pacht van (beklemde zowel als onbeklemde) boerderijen en losse landen. Wrsch. werd dit G. in de M.E. door de pachter aan zijn landheer betaald als deze huwde of hem een zoon geboren werd, als hij de grond verkocht (betaling geschiedde aan de nieuwe landheer) of (bij kloostermeiers) als een nieuwe abt zijn ambt aanvaardde, mogelijk ook als de pachter zijn landen aan een andere huurder overdroeg (z Propijn). Dit G. is een symbool van erkenning door de pachter van zijn nieuwe landheer, van de wettigheid van zijn zoon en zijn huwelijk.

Ca. 1550 en later komt men in huurcontracten (of certers, charters) veel het periodieke G. tegen. De pachter is verplicht telkens na het verstrijken van een bepaalde periode (in Frl. meestal drie, vier of zes jaar) een vast bedrag (meestal een of twee jaar huur extra) aan de landheer te betalen. De hoogte van dit G. bewijst, dat het geen erkennings-G. is. Dit laatste (uitgezonderd de propijn bij wisseling van huurder) is immers in de 17de eeuw slechts een klein bedrag (bijv. een munt, vaak een rozenobel of een jong dier, vaak een lam, terwijl het periodieke G. soms $\frac{2}{3}$ deel van de huurprijs uitmaakt. Het periodieke G. is dan ook te zien als een gevolg van de floreenbelasting. Deze belasting was gebaseerd op de huurwaarde der landen en omdat na het opstellen van de registers van de aanbrenge* de huurwaarde sterk gestegen was, was het fiscaal voordeliger de officiële huur te handhaven, en de prijsstijging als belastingvrij G. in te vorderen). z Floreen.

GESCHIEDSCHRIJVERS, 's Lands. In 1590 werd om Suffridus* Petrus te binden het ambt van 'historie-schrijver der Staten' ingesteld. Dit ambt bleef tot ca. 1783 en is vaak door onbevoegden waargenomen. G. die iets betekenden, zijn Suffridus Petrus, B. G. Furmerius*, P. Winsemius*, S. A. Gabbema* (Foeke* Sjoerds werd niet benoemd).

Zie: Vr. F. II (1868), 339-342.

GESCHIEDSCHRIJVING. 'Het begin der Nederlandse G. ligt voor altijd verborgen achter

de vale nevelen van het wijde Fr. land. Want in Frl. moet het begonnen zijn.' Aldus J. Romein in het belangrijkste boek over de Nederlandse *G.* Verborgen, want niemand weet over welke koningen Bernlef* zong. Maar al in zijn eeuw duikt het begin der Nederlandse *G.* uit de nevelen op, als Liudger* over Gregorius, bisschop Frederik* over Bonifatius (tussen 789 en 834) en Alt-fried* over Liudger (na 841) schrijft, biografieën die én voor de beschavingsgeschiedenis én door de feitelijke gegevens van belang zijn. Reeds in de *Vita* van Odulphus (te Staveren geschreven?, na 917) overwoekert beeldspraak het zakelijke en zijn de gevolgen der Karolingische renaissance voorbij. De Noormannentijd schept een vacuüm.

Pas in de 13de eeuw brengt de kloosterbeweging nieuw elan en een kwalitatief en kwantitatief opvallende oogst. In twee premonstratenzenkloosters, Mariëngaard en Bloemhof, beschrijven Sibrandus, Emo*, Menco* en enige onbekenden de levens van anderen. De witte monniken, meest uit hogere kringen, hadden wetenschappelijk een zekere voorsprong. In Mariëngaard leeft belangstelling voor alle dagelijkse gebeurtenissen in klooster en omgeving. In het rijke Wittewierum ziet men verder. Maar de groeiende rijkdom doet aan het werk geen goed, en weldra snijden binnenlandse oorlogen weer de ontwikkeling af. De 15de eeuw bracht een hele reeks kleine kroniekjes, van inhoud even anarchisch als de toestand in Frl. Pas Worp van Thabor* komt (voor 1538) tot een samenhangend geschiedverhaal. Wel groeit om 1500 de belangstelling voor eigen verleden; tegenover de vreemde landsheren gaat men er zich rekenschap van geven. Ook het humanisme koesterde de gehechtheid aan eigen vaderland, dat men dus moest kennen.

Zo wordt de bloei der *G.* tegen 1600 voorbereid. Dan is de traditie der privileges gebotst tegen het absolutistische centraal* gezag: het verleden moet de vrijheden wettigen. Dus heeft men officiële geschiedschrijvers nodig. En deze hebben een verantwoordelijke taak. Besef hiervan komt niet alleen de betrouwbaarheid, maar ook indeling en stijl ten goede. Bij Worp van Thabor is dit streven in wording. Ubbo Emmius* belichaamt het. Suffridus* Petrus, die de traditie en Fr. schrijvers eerder gelooft dan vreemde, staat halverwege en wordt door Emmius bestreden. Deze doet wat Dousa in Holland deed: hij vestigt de kritische methode. Zijn historische geschriften (1616) zijn een monument daarvan en van zijn eigen vrijheidsopvatting. Siccama*, Schotanus*, 'Vomelius* volgen hem; Furmerius* en Winsemius* ten halve, want de apocriefe* *G.* heeft een taai leven in Frl. De inspiratie uit de eigen situatie verzwakt, de greep van de humanistische geschiedbeschouwing evenzeer.

Theologische (Schotanus), literaire (Gabbema), populariserende (Hilarides) neigingen worden sterker. Zo ca. 1600 de mondelinge overlevering in diskrediet raakte, ca. 1700 overkomt dit de historische kennis als zodanig, door de filosofie (Descartes). Bovendien verliest het Fr. stambesef zijn gloed: Onno Z. van Haren* en Simon Stijl* behandelen algemeen Nederlandse onderwerpen. Waar de *G.* eigen waardigheid verliest is er neiging óf tot een vlot en leerzaam verhaal, óf tot accentuering der hulpwetenschappen. Zo noteren we dankbaar het onmisbare *Groot Plakkaat en Charterboek* van Vrl.* (1768-95, 6 dln.).

Maar reeds was Foeke* Sjoerds op weg de Fr. Wagenaar te worden: deze bewonderde voorganger gaf nl. te weinig over Frl. Foeke Sjoerds verzet zich wel tegen de 'fabelen', maar hij is zelf te veel van anderen afhankelijk, ook te slap in zijn protesten, om deze geheel aan kant te kunnen schuiven. Deel v van zijn *Jaarboeken* (1425-47) verschijnt al postuum (1771). Foeke Sjoerds is een kind van zijn tijd geweest, niet bezielde door de grootheid van het verleden, maar op een kalme manier weetgierig. Zo ontstonden vele stadsgeschiedenissen. Iets actueels, de partijstrijd tussen prins en regenten, ging weer een rol spelen, bijv. in Willem van Harens* *Friso*, maar ook in de studie van het onvaderlandse recht: Van Halsema*, C. L. van Beyma*, J. de Rhoer, Petrus Wierdsma*.

De Verlichting kon de 'duistere M.E.', het verleden, waarin men nog niet zo verstandig was als in de eigen tijd, ook niet ernstig nemen, de belangstelling bleef antiquarisch. Zo kwamen soms wel dingen aan het licht, die pas door de Romantiek als levend herkend werden (vooral de eigen taal en haar samenhangen).

Nadat het rationalisme de individu op zich zelf had gesteld, kreeg de 19de eeuw weer gevoel voor het grotere geheel: 'volk', 'stam' ging iets betekenen.

'De afstammeling van een groot volk is onsterfelijk in, met en door dat volk', zei J. H. Halbertsma*. Nu dringt ook de Rousseause eerbied voor de natuur, voor het oud-eerwaardige, de hang naar het geheimzinnige en naar het primitieve hier pas recht door. De Haan Hetteema* en R. Posthumus* zoeken in Sagelsterland het oer-Fr. leven (1836). Maar de Franse revolutie heeft de onontkoombaarheid van een 'staat' ingeprent; voorlopig voelt men tussen staats- en stammationalisme geen tegenstelling. Praktisch leidt dit alles tot bronnenpublicatie in het 'Arch. voor Vaderl. en inzonderheid Vr. gesch., oudheid- en taalkunde' (1824-28); *Jaarboekjes* (1828) en almanakken verbreden het front. De Gysbert-Japicxherdenking in 1823 brengt geestdrift en in 1827 wordt het 'Fr. Genootschap*' opgericht. Zijn tijdschrift, de 'Vrije Fries' (1839), wil in 1854 meer aandacht wijden aan de uitgave van documenten. En toch — methodisch is men achteruitgegaan. J. H. Halbertsma e.a. achten Emmius te kritisch, Suffridus Petrus te lichtgelovig en willen de middenweg. Hoe is deze hardnekkigheid der apocriefe *G.* die in het *Oera* Lindabok-geval zal*

blijken, te begrijpen? De 'stam' was een blijvende naam en woonplaats en wekte een geestdrift die teruggedreef naar de humanistische G.; er was in de periode voor Emmius' beschrijving (van de 5de eeuw af) speelruimte; het opkomende 'Germanendom' wekte het 'Friezendom' tot een zekere concurrentie; ten slotte waardeerde de Romantiek de taal hoger dan de kritische geschiedvorming. Tot bij G. A. Wumkes* en D. Kalma* vinden we sporen van deze houding. Hoe weinig duurzaam heeft de Fr. G. in de 19de eeuw opgeleverd! Merkwaardigerwijs heeft de strijd om het Oera Lindabok ca. 1870, evenals die tussen Suffridus Petrus en Emmius, verhelderend gewerkt. Von Richthofen* opent 1864 een nieuw tijdvak voor de rechtshistorie en toont waar Emmius faalde. Na 1843 heeft de Groningse Univ. krachtig aan de Fr. G. meegewerkt, Oostfrl. ook. 'Hollanders' in Frl. werkten mee, misschien meegesleept door de in Frl. algemene historische belangstelling. Opzienbarende bijdragen leverden vooral de terpen. De archeologie (Boeles 1927, 51) bracht werkelijk nieuws, ook stimulerende strijd. De filologen en juristen gaven hun bijdrage, de Fr. Akademy (1938) mobiliseert zeer velen en geeft ruimte voor de neerslag van hun werk in 'It Beaken'.

Speciaal voor Frl. schijnt het woord van I. H. Gosses* geschreven: 'Men wil van studie bezieling ontvangen, men moet ze haar geven in stilte.'
W., E. H.

Zie: Romein, Noordned. G.; E. H. Waterbolk, Twee eeuwen Fr. G. (Groningen 1952): Repert., 375-376.

GESTA ABBATUM, z Abtenlevens. GESTA

FRESONUM. Fr. kroniek in het Oudfr. (met sterke Nederlandse invloed), wrsch. tegen 1500 bewerkt naar een Latijns origineel. Samenhang tussen deze kroniek, de (Latijnse) *Historici* Frisiae*, de (Nederlandse) *Gesta* Frisiorum* en de (Nederlandse) *Olde* Freesche Cronike*. Ze schijnen uit klooster Thabor* bij Sneek te komen. De *G.F.* zijn overgeleverd in de codices* Aysma en Furmerius. Tekst: Werken Fr. Gen. I (1835), 119-143.

Zie: H. Bruch, Supplement bij de Gesch. v. d. Noord-Ned. Geschiedschrijving (1956), 56-59; Emders Jahrbuch (1957).

GESTA FRISIORUM. Nederlandse kroniek uit Klaarkamp* of Thabor*. In hs. in de Prov. Bibliotheek te Lwd. De verhouding tot de Fr. tekst van de *Gesta* Fresonum* staat niet vast. z *Historia Frisiae*.

Zie: Vr. F. XXXV (1939), 96-151; J. Hoekstra, Vier Fr. kronieken (1948); H. Bruch, Kroniek der Fr. kronieken (1952), 14; Romein-Bruch, Supplement (1956), 58-59.

GETSWERDERZIJL. Genoemd naar een terp O. daarvan (werd*-naam, met persoonsnaam of met *gat*, doorgang). Buurschap bij keersluis in de Slachte, met brug over de Sexbierumervaart. Oorspr. uitwateringssluis van een der oudste

zeepolders, heeft drie openingen met stalen deuren, in beheer bij de prov.

Zie: Binnendijken en Slieperdijken, 259.

GEUKAMA, Augustinus, theoloog (Kollum 11.3. 1682-Zaltbommel 22.4.1762). Predikant o.a. te Gerkesklooster en Oostermeer. Schreef met M. en D. Duirsma en Menten het 'boekje der vier predikanten', waarvan hij alleen een kort uittreksel gaf.

Zie: B.W.P.G. III, 235.

GEUNS, Matthias van, theoloog (Lwd. 18.8.1823-1.8.1904). Van 1850-88 te Lwd.; een invloedrijk en geliefd modern doopsgez. predikant. Gaf lezingen en preken uit.

Zie: B.W.P.G. III, 238-239; Doopsgez. Jaarb. (1906), 23-27.

GEUZEN. In het begin van de Tachtigjarige Oorlog heeft Frl. zowel van de invallen der water-G., te lijden gehad alsook van de land-G., die o.l.v. Jost v. Schauenburg en Dirk v. Bronckhorst in aug. 1572 een kortstondige G.-regering gevormd hebben, die in nov. voor Caspar de Robles* moest wijken. De geschiedenis van deze periode is uitvoerig onderzocht. De G. hebben vele kerkschatten vernield.

Zie: Vr. F. XVI (1886), 387-534; (1890), 1-112; V.A. (1899), 74-162; Repert., 384-386.

Geuzenliederen. Deze volksliederen uit de Nederlandse opstand tegen Spanje behandelen slechts twee Fr. onderwerpen, nl. de gevangenneming van G. in 1567 en Caspar de Robles*.

Zie: V.A. (1895), 50-61; Wumkes, Paden I, 152-155.

GEVANGENIS. Frl. heeft drie *G.en* gehad, te Lwd., Sneek en Heerenveen. Die te Lwd., het tuchthuis (1755-56, toen tot buiten de landsgrenzen als zeer modern bekend), was in de Franse tijd een der grootste centrale *G.en* in Nederland. Na de eerste nationale organisatie van het G.-wezen in 1821 werden Lwd. en Den Bosch centrale G. voor veroordeelde criminele gedetineerden in N.-Nederland. Deze G. is herhaaldelijk uitgebreid en verbeterd, en heet thans Bijzondere Straf-G. Het Huis van Bewaring, van 1823-89 in de Kanselarij*, kwam daarna op het terrein van de G. (met een brug over de Keizersgracht bij de Oosterkade). De G. (Huis van Arrest) te Sneek heeft van 1842-1922, die in Crackstate te Heerenveen van 1833-1923 bestaan, z Werkhuis.

Zie: Eekhoff, Gesch. beschr.; R. Visscher, Lwd. van 1846-1906 (Den Haag 1908).

Gevangenisstraf. In Frl. voor het eerst in de 17de eeuw opgelegd, en dan nog sporadisch. Het stedelijke werkhuis* te Lwd. (1598) was dan ook meer verblijfplaats voor bedelaars en landlopers dan straf-G. Ook nadat de prov. in 1608 deze G. had overgenomen, bleef het opleggen van G.-straf tot na 1700 uitzondering. Thans is G.-straf na boete de meest opgelegde straf, z Tuchthuis.

GEVEKE, Herman (Gorredijk 1.3.1918-). Succesvol wedstrijdzeiler in diverse klassen. Won vele malen het kampioenschap in de dertig-m² klasse van de N.-Ned. Watersport Bond.

GEVELSTENEN. De fotocollectie van de Fr. Akademy omvat 200 afbeeldingen van *G.* Ze tonen het beroep van de eigenaar (schepen, walvisvaarders, boterhandel), zijn familiewapen, zijn handmerk*, van herbergen de naam. Bij het redden van *G.* was X. Ottema* zeer actief. 'It Coopmanshûs' te Franeker en de Oudheidkamer Dokkum hebben er verschillende. Het mooist zijn de *G.* echter waar ze, vooral in de steden, nog op hun oude plaats zijn. z Leeuwarden (gebouwen).

Zie: D. J. Kamminga, Oude adreskaarten in steen en hout te Dokkum (1948).

GEWOON LAGER ONDERWIJS, z Schooltypen.

GEZELLE, Guido, Vlaams dichter en taalkundige (1830—1899). Vriend van Frl. en kenner van het Fr.; briefwisseling met Johan Winkler*, die hem in 1874 in N.-Nederland bekendmaakte en voor wie *G.* in 1891 een Fr. gedichtje schreef. Werk van *G.* is in het Fr. vertaald door J. J. Hof, G. Rypma, A. M. Wy-benga en anderen.

Zie: Dietsche Warande en Belfort (1.2.1900); Forjit my net (1902), 73-80 ; Tsj. (1949), 355-359; Wumkes, Paden II, 464-465 ; De Reinbôge I, 72-75.

GEZINSVERZORGING. De daadwerkelijke, tijdelijke verzorging, huishoudelijk en opvoedend door daarvoor opgeleide vrouwelijke krachten in dienst van een instelling voor *G.*, onder deskundige leiding, in gezinnen verleend. Deze hulp wordt geboden als de huisvrouw niet in staat is haar taak naar behoren te verrichten. Het doel is een gezond gezinsleven in stand te houden of te herstellen.

In Frl. zijn op dit terrein werkzaam: de Prov. Federatie van Alg. Instellingen voor *G.* (aangesloten bij de Ned. Federatie van Alg. Instellingen voor *G.*); de Prov. Diaconale Commissie der Ned. herv. Kerk in Frl.; de Stichting Nat. Kath. Gezinszorg, afdeling Frl.; de Ver. voor Geref. en Prot.-Chr. *G.* in de prov. Frl. De *G.*-organen hebben in dienst: gezinsverzorgsters (bezit diploma van een erkend opleidingsinstituut) en gezinshelpsters (vrouwelijke krachten van ten minste 18 jaar, veelal in het bezit van een getuigschrift van een primaire opleiding aan een huishoud-, landbouwhuishoud- of industrieschool, of wel een verklaring van voldoende huishoudelijke bekwaamheid, afgegeven vanwege een landelijke, overkoepelende organisatie voor *G.*, vertegenwoordigd in de Centrale Raad voor *G.*). Na W.O. II kwamen in Frl. talrijke plaatselijke/regionale organen (verenigingen, stichtingen) van het kerkelijk en particulier initiatief tot stand, in 1952 een Prov. Raad voor *G.* Doel: de behartiging van de *G.* in Frl. Vertegenwoordigd zijn: de eerder genoemde prov. organisaties en de opleidingen in Frl.

GEZINSVERZORGSTER. Om een *G.*-opleiding te kunnen volgen moet men ten minste 19 jaar oud zijn, de vereiste geschiktheid voor het

beroep bezitten, naast het normale lager onderwijs huishoudonderwijs hebben genoten volgens nauwkeurig omschreven normen.

De duur van de opleiding is 1½ jaar, een half jaar in internaatsverband en een jaar in praktijk. Na het eerste halfjaar wordt na met vrucht afgelegd examen een getuigschrift uitgereikt, daarna volgt een jaar praktijk (met beginsalaris vaneen *G.*). Naafloop praktijkjaar wordt het diploma verkregen. In Frl. zijn twee opleidingsinstituten: de *G.*-opleidings 'Allardsoog' te Bakkeveen (algemeen) en de Stichting Chr. Opleidingsschool voor *G.*s 'Prinses Maria Louise' te Lwd. De *G.*s (en gezinshelpsters) werken veelal o. l. v. een maatschappelijk werkster of een andere deskundige kracht. Rijk en gemeenten verstrekken subsidie voor de gezinsverzorging. Het prov. bestuur heeft een subsidieregeling gemaakt voor de opleiding.

Zie: Stichting Frl. voor Maatsch. Werk: 'Rapport inzake de gezinsverzorging in de prov. Frl.; Stichting Frl. voor Maatsch. Werk: spec. editie ts. 'Maatsch. Werk in Fr'. 6de jaargang, no. 5. Diverse periodieken van hiervoor genoemde prov. organisaties: Jaarverslagen Centrale Raad voor Gezinsverzorging.

GEZONDHEIDSDIENST VOOR VEE IN FRIESLAND. In Frl., met zijn afzet van vee naar binnen- en buitenland, wilde men, toen de mogelijkheden voor ziektenbestrijding groter werden, graag de koper garanties geven omtrent de gezondheid van het gekochte dier. Het bestaande veterinaire staatstoezicht wilde de ernstige veeziekten (bijv. veepest, longziekte, mond- en klauwzeer, miltvuur) keren, maar tot een systematische bestrijding van minder snel verlopende ziekten kwam het voor 1920 niet.

In 1919 werd door het Fr. Rundvee* Stamboek met de Bond van Coöp. Zuivelfabrieken in Frl. opgericht de *G.*, vnl. op initiatief van A. H. Veenbaas*, de eerste directeur. Deze dienst wilde de gezondheid van het vee op peil houden. Daartoe konden zuivelfabrieken of verenigingen van melkveehouders zich vrijwillig aansluiten. Al spoedig begon deze dienst met de bestrijding der tuberculose onder het rundvee, waardoor meer dan het derde deel der dieren was aangetast. Met het succes van deze bestrijding groeide de belangstelling, en kort voor W.O. II werd de deelname algemeen, terwijl er toen reeds zuivelfabrieken waren die uitsluitend melk van t.b.c.-vrij vee ontvingen. In 1950 was de hele Fr. rundveestapel t.b.c.-vrij. Toch wordt nog regelmatig op die ziekte gecontroleerd, maar het aantal besmette dieren, dat direct onschadelijk wordt gemaakt, is gedaald tot I op 20 000. In 1946 en 1947 zijn ook in andere provincies *G.*gr: opgericht, gesteund door een wettelijke regeling betreffende de bestrijding der runder-tuberculose.

Na de tuberculose is de systematische bestrijding van abortus Bang (besmettelijk verwerpen) aangepakt. Ook hier is de deelname vrijwillig via de zuivelfabrieken. Heel spoedig was deze algemeen. De resultaten beloven veel, zodat spoedig ook deze ziekte hier kan zijn overwonnen. Inmiddels is door georganiseerd optreden de runderhorzel in Frl. geheel bedwongen. Eveneens kon men - eerst vrijwillig, later vrijwillig met overheidssteun - de runderen jaarlijks tegen mond- en klauwzeer laten inenten.

Door de wettelijke maatregelen omtrent de dierziektenbestrijding

heeft de G. een semi-publiekrechtelijk karakter gekregen.

Dit alles is bereikt door goede medewerking der belanghebbenden - de veehouders - en voorts door goede samenwerking tussen G. en veterinaire staats toezicht en met de praktizerende dierenartsen. Hierdoor is de G. geworden tot wat de oprichters voor ogen stond: een lichaam dat garandeert, dat verkochte dieren vrij zijn van bepaalde ziekten, hetgeen uit de nodige certificaten kan blijken. In 1947 kwam fusie tot stand met de G. van de Ver. van Zuivel industrie en melkhygiëne. Vaak, zoals bij fokstieren en bij andere waardevolle dieren, blijft het certificaat niet beperkt tot deze ziekten, maar geeft het ruimer waarborgen, o.m. ook op het gebied der vruchtbaarheid. Dit certificatenstelsel is van groot belang voor een veeverkopende prov. Naast de bestrijding van ziekten en het daarvoor nodige onderzoek, verricht de G. vele andere onderzoekingen op het gebied der dierziekten. Er is een laboratorium, waar onderzoekingen naar ziekten en doodsoorzaken kunnen worden verricht. De G. kan daardoor voorlichting geven op een uitgebreider gebied der dierziektenbestrijding en hoeft zich niet te beperken tot het rundvee. Naarmate de meest ge vreesde ziekten zijn bedwongen, neemt het werk der voorlichting bij andere ziekten toe. Samenwerking met de praktizerende dierenarts is hier van groot belang.

SJ., P.

GEZONDHEIDSZORG. De indeling in maatschappelijke en individuele zorg en in overheids- en particuliere bemoeiingen moet in het oog worden gehouden. *ei.* De *maatschappelijke G.* wordt behartigd door de overheid, particuliere instanties en het opbouworgaan. Bijna alle gemeenten (35) hebben gemeenteartsen; dezen hebben naast hun curatieve taak een maatschappelijke. Twee gemeenten (Dantumadeel en Lwd.) hebben diensten met medische volambtenaren (directeuren). De gemeenten zorgen voor bijv. het geneeskundig schooltoezicht door intergem. diensten (11), met schoolartsen (12), die de leerlingen regelmatig onderzoeken, toezicht houden op de hygiëne van de schoolgebouwen en hygiënische voorschriften geven, de bestrijding van besmettelijke ziekten, sanitaire voorzieningen e.a., terwijl de gem. autoriteiten - althans in beginsel - toezicht houden op de organen van het particuliere initiatief en subsidies verlenen. De prov. overheid beïnvloedt de G. vooral door middel van subsidies, waardoor het stellen van voorwaarden en dus toezicht mogelijk is. Het Rijk oefent staatstoezicht uit door de inspecties van de Volksgezondheid. Deze zien toe op naleving van wetten, verordeningen en subsidievoorwaarden, bestuderen de toestand der volksgezondheid en stimuleren maatregelen ter verbetering. Frl. kent de farmaceutische, geneeskundige en veterinaire

inspectie, de inspectie van volkshuisvesting en bouwnijverheid en die van de geestelijke volksgezondheid (de laatste mede voor Groningen, Drente, Overijssel, de N.O.-polder en Gelderland). Van de particuliere instanties noemen, we het Groene* Kruis, een vereniging die naast de curatieve steeds meer de preventieve gezondheidszorg is gaan behartigen. Een zelfde doelstelling hebben de veel kleinere verenigingen, het Wit-Gele Kruis en het Oranje-Groene Kruis. Deze hebben alsnog een veel beperkter werkkterrein. Andere kruisverenigingen hebben een speciaal werkkterrein: het Rode Kruis (behalve een oorlogstaak een vredestaak: hulp bij rampen, bloedtransfusiedienst, moedermelkdienst, welfare); het Oranje Kruis (reddingwezen, eerste hulp bij ongelukken); het Paarse Kruis (heiligymnastiek, massage, fysiotherapie).

In Frl. werken verder: De Kon. Ned. Ver. Eerste Hulp bij Ongelukken; het Centraal Gen. voor Kinderherstellings- en Vacantie-kolonies; de Centrale commissie voor uitzending van kinderen naar buiten 'Kinabu'; de Ver. tot bevordering van de belangen van slechthorenden; de Fr. Blindenkring; de Stichting Revalidatie Frl.; de A.V.O. (sociale zorg voor minder validen); de Leeuwarder Werkgemeenschap (minder valide arbeidskrachten). Op het zo belangrijke terrein van de geestelijke Volksgezondheid werken: het Instituut voor de geestelijke* G. met een medisch-opvoedkundig bureau, een psychotechnisch laboratorium en een nazorgdienst voor leerlingen van B.L.O.*-scholen; de Chr. Stichting voor school- en beroepskeuze; het Kath. pedagogische beroepskeuzebureau, dat sociale gevallen voor volwassenen en kinderen behartigt; de Ver. tot instandhouding van een consultatiebureau voor alcoholisme, z Beroepskeuze. In de Stichting Frl. voor Maatschappelijk* Werk, opgericht als opbouworgaan voor Frl., zijn particuliere organisaties vertegenwoordigd; de Commissaris der Koningin is voorzitter en enige overheidspersonen werken mee als adviserende bestuursleden. Op hygiënisch gebied heeft de stichting werkgroepen voor G; bejaardenzorg* en het alcoholvraagstuk.

b. De *individuele G.* is in de eerste plaats in handen van medische werkers (huisartsen, specialisten, tandartsen, vroedvrouwen, verpleegsters en kraamverzorgsters).

Dan zijn er de inrichtingen waarin zieken worden opgenomen: de ziekenhuizen* te Lwd. (3), Harlingen (2), Sneek, Heerenveen, Drachten en Dokkum; het sanatorium Beatrix*-oord voor tuberculosepatiënten te Appelscha; de tuberculose-nazorgkolonie Violetta te Terband; het Parkherstellingsoord voor tuberculosepatiënten met openluchtschool te Lwd.; de Corneliastichting* te Beetsterzwaag voor zieke en zwakke kinderen; het herstellingsoord Wilhelminaoord te Sint-Nicolaasga.

Verder staan met de verzorging van zieken in verband: de koloniehuisen voor verzorging van Het Zwakke Kind, te Rijs; het r.k. Mooi Gaasterland en de twee koloniehuisen op Schiermonnikoog (het r.k. St.-Egbert en het rechtzinnige Elim); verder het Prov. Instituut voor de Volksgezondheid te Lwd.

met een bacteriologische en een pathologisch-anatomische afdeling. W., B.

GIBBEN, of veldvluchters, zijn halfwilde duiven, die tegenwoordig op torens en hoge gebouwen, maar vroeger in duiventillen* nestelden.

Het Berigt wegens het Tabaksplanten in de Nederlanden in: *Uitgezogte Verhandelingen van de Sociëteiten der Wetenschappen in Europa*, dl. VII (1762), 6, toont het belang dier duivenhouderij: 'In Gelderland en in het bovenste der prov. Utrecht wordt van Duivenmest vnl. gebruik gemaakt tot bemesting der Tabakslanden. Men krijgt dezelve daar uit de prov. van Frl. en geeft voor de zak een Daalder, terwijl een karrevragt Schaapenmest (met gelijke bemestingswaarde) ruim drie Gulden kost'.

GIEKERK (Fr.: *Gietsjerk*, eigenlijk: kerk van het ga)*. Kruisdorp in Tietjerksteradeel (1082 inw.). Het zuidelijkste dorp van de Trijnwouden*, een van de 'kerken'. Met bouwland, maar overwegend weidebedrijf. Zuivelfabriek, roggebroodfabriek. Mooie tufstenen kerk (12de eeuw), een der oudste uit Frl., W. van het dorp. Ned. herv. evangelisatie, geref. kerk art. 31, openb. lagere school, openb. kleuterschool.

Zie: Hepkema Memories, 88.

GIELGOERDE. Vaak geheime bewaarplaats in het hooi, om ooft te bewaren tot het geel is. 'In ding yn'e G. dwaen', voor later bewaren. S. Kloosterman* gaf twee bundels schetsen onder de titel *Ut de G.* (Groningen 1936, '42). z Hoerde.

Zie: P. Sipma, De beoefening van het Fr. (1918), 5.

GIERKELDER, Gierkolk (Fr.: *jarreholk*). In de grond geplaatst, van beton of steen voor het bewaren van de urine van het vee. Deze heeft waarde als meststof voor het land. Ze bevat vooral stikstof en kali.

GIERZWALUW (Fr.: *toer-, piper-, gûl-, tongersweal*). Zomervogel, algemeen broedend op oude gebouwen, torens enz., in stad en dorp.

GIETERSEN. Inw. van Giethoorn en andere plaatsen uit de kop van Overijsel, die na ca. 1750 als veenbazen en -arbeiders naar het zuiden van Frl. kwamen, waar zij volgens een eigen methode werkten, z Vervening.

De vele honderden omvattende trek der G. heeft zich via Sint-Johannesga en Oudehaske voortgezet door Engwirden* tot in W. Opsterland. Daar spreekt men echter niet van G., maar van 'Tsjalberters', naar de laatste plaats van vestiging vóór Lukswoude, Tynje en Nij Beets.

Eerst waren de G. herkenbaar aan hun dialect, maar in de loop van de tijd hebben zij zich volkomen aangepast en herkent men de afkomst alleen nog aan familienamen, als Ruiter, Wuite, Mast, Dam, Toering, Klaren, Krikke, Pijlman e.d.

Zie: Het Noorderland II (1943), 329-335; B. XVI (1954), 27-31.

GIFFEN, Albert Egges van, archeoloog (Noordhorn 14.3.1884—). Zoon van een predikant, die in verschillende gemeenten in het noorden heeft gestaan. Studeerde biologie, maar richtte al spoedig zijn aandacht op terpenonderzoek e.d. Werd de

grote veldarcheoloog van het noorden. Ook in het buitenland bekend. Sedert 1920 directeur van het Biologisch-Archeologisch Instituut te Groningen. Leidde o.a. opgravingen te Ezinge, Rijs, in de Stellingwerven (Oosterwolde, Fochtelo).

Wrk.: Die Fauna der Wurten (1913); De hunebedden in Ned. (1925-27); Repert., 67-68.

Zie: De Holl. Revue (mrt. 1917); Een kwart eeuw Oudheidk. Bodemonderzoek in Ned. (Meppel 1947); Nw. Drentse V.A. (1942), 25-32.

GIFFEN, David Flud van, predikant (Sneek 1653— Dordrecht 1701). Hij behoorde tot de ernstige coc-cejanen, streed tegen dode rechtzinnigheid en was een bij het Hof geliefd prediker der godzaligheid. De classis Zevenwouden bestreed hem als nieuwlichter (z Brinck, H.). Van 1681-88 stond hij te Sneek.

Zie: B.W.P.G. III, 246-349.

GILDE. Vereniging; er waren: *a.* geestelijke broederschappen, *b.* schuttersgilden; *c.* handwerksgilden. De eerste werkten in de Roomse tijd op het terrein van de charitas; in de kerken hadden ze hun altaar en in de steden vaak ook een gasthuis*. De tweede soort kan een rol gespeeld hebben in de ontwikkeling van het stadrecht. Men zie het Franeker Schutterijstatuut van 1462. De derde soort komt in Frl. laat naar voren en dan nog weinig gedifferentieerd. Ze wordt sedert 1481 bij rechtshandelingen naast het stadsbestuur genoemd, z Drinkhoorn, Geestelijke broederschappen.

Zie: A. Telting, Het Oud-Fr. Stadrecht (Den Haag 1882), 48 en 70; A. S. Miedema, Sneek en het Sneeker Stadrecht (1895), 111-123.

Gildebaar. Aan G. behorende doodbaar. In handelsplaatsen aan de oude Zuiderzeekust (Makkum, Workum, Hindeloopen, Stavereen) zijn baren die soms dienst doen. Ze zijn beschilderd met voorstellingen uit het bedrijf der G.-broeders en ook met rijmen of psalmverzen.

Zie: Frl.-album (1940), 481-482; K. ter Laan, Folkloristisch Woordenboek (1940), 116-117.

Gildepenning. In de 17de en 18de eeuw gebruikten vele G.n in de Nederlandse steden penningen om de G.-broeders te convoceren voor bijeenkomsten en begrafenissen of als legitimatieteken. Meestal koperen — voor overliden zilveren — penningen, met een op het G. betrekking hebbende voorstelling en met naam of nummer van de bezitter. Onder de Nederlandse G.-penningen vormen de Fr. een afzonderlijke groep, die zich onderscheidt door de techniek—meestal zijn ze gegraveerd — en door fraaie uitvoering. Het Fr. Museum bezit een mooie collectie. → Penning.

Zie: J. Dirks, De N.-Nederlandse G.-penningen II (Haarlem 1878), 209-332.

GILLISSEN, Aegidius, theoloog (Middelburg 12.7.1712—Leiden 13.6.1800). Predikant te Borssele, Neuzen, Bergen op Zoom, Vlissingen,

hoogl. te Franeker (1747), Leiden (1765-89). Voetiaan.

Zie: Boeles I, 2de dl., 497-499.

GLACIAAL, z Pleistoceen.

GLADSTEEN (Fr.: *glêdstien*, ook: *gliterstien*).

Een ronde glazen steen, van onderen plat, in het midden enigszins hol en van boven bolrond. Diende vroeger om het linnen glad te strijken, z Mangelplank.

GLASAALTJE. Jong, doorzichtig aaltje (ca. 7 cm), dat uit zee komt en het zoete water tracht binnen te trekken, o.m. bij Kornwerderzand. z Aal, IJsselmeer-visserij.

GLASRAMEN. Ook in Frl. was het onder aanzienlijken gewoonte bij een huwelijk *G.* te geven met de namen en wapens der gevers beschilderd. Als ergens veel aanloop van vrijers was, zei men: 'Hwat sille dy noch oan glêsruten kostje' (Wat zullen die nog een *G.* kosten). De uitdrukking is nog bekend: 'As immen in nij hûs bout dan jowe de freonen de ruten' (Als iemand een huis bouwt, geven de vrienden de *G.*).

GLASSCHILDERKUNST. Slechts spaarzame resten van de *G.* zijn in Frl. bewaard gebleven. Oorspr. moeten adellijke staten en vooral de kerken vele specimina hebben, bezeten. Het Fr. Museum en het Princessehof bewaren nog enkele ruitjes. Van de 18de-eeuwse Sneker glazeniers Y. en J. Staak* en Th. H. Gonggrijp* e. a. zijn er ramen in de kerken van Oudega (Smallingerland) (1717), Balk (1728), Surhuizum (1734), Drachten (1743), Oudkerk (1744), Engwierum (1746), Akkrum (1761-62), Idaard (1774), Goingarip (1770), Scherpenzeel (1788), Wartena (1789), Oudemirdum (1790), Suameer (1790). In de revolutietijd is veel vernietigd. Het was immers gewoonte, dat de adellijke heren van grietenij en prov. ook glazen gaven en deze met hun wapens lieten versieren. Uit de 19de eeuw is weinig bekend. Eerst in deze eeuw komt er weer een opleving (o.a. J. Haasdijk, J. Popma* en C. Reisma*).

Zie: V.A. (1899), 182-188; W. Bogtman, Ned. Glasschilders (Amsterdam 1944); Historia XV (1950), 240-246.

GLAZEMA, Pieter, kunsthistoricus-archeoloog (Marrum 26.2.1899-). Sedert 1950 directeur van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort. Studeerde kunstgeschiedenis, archeologie en filosofie en promoveerde te Amsterdam op: *Gewijde plaatsen in Frl.* (Meppel 1948).

GLEIBAKKER (ook: gley-, geley-, galeybakker). Vervaardiger van vaatwerk van 'glaise' (klei of potaarde). Ten onrechte is gedacht aan een galei, schip. Ook genoemd plateelbakker*. z Aardewerk.

GLEZEN WEINTSJE (Glazen wagen). Wagen met vaste gesloten kap en bak met ruiten en vaak achteraan portier. Tot voor kort veel gebruikt voertuig ten plattelande.

GLIDKRUID (Fr.: *blaulipke*). Plant, algemeen op vochtige plaatsen. Klein *G.* zeldzaam in het zuiden.

GLINS. Edel geslacht uit Dronrijp, uitgestorven ca. 1700. In de 16de eeuw hieruit enige grietmannen van Menaldumadeel en leden van het Verbond der Edelen.

Zie: Stb. I, 129; II, Sr, v. d. Aa v (G), 64; N.B.W. VI, 586; Sminia, Naamlijst, 172, 175; Andreae, Nalezing, 58-59. —, Jhr. Douwe van, vrijheidsstrijder (Dronrijp?— Groningen 20.5.1573). Vluchtte in 1567 en voegde zich bij de watergeuzen*. Was bij de inneming van Den Briel. Te Groningen onthoofd.

Zie: N.B.W. VI, 586.

—, **Jhr. Taco van**, jurist (Deventer 3.7.1619- Franeker 11.2.1673). Hoogl. in de rechten te Franeker (1667), schreef werk over het zeerecht.

Zie: Boeles I, 2de dl., 241-243.

GLINSTRA. Sinds 1625 naam van het nageslacht van de Leeuwarder burgemeester Cent Ypckes († 1631), genoemd naar de state Glins te Dronrijp. Juristen en regenten; van 1686-1751 ononderbroken grietman van Tietjerksteradeel. Uitgestorven 1812.

Zie: Stb. I, 257; II, 174; v. d. Aa v (G), 64-65; N.B.W. IX, 291; Sminia, Naamlijst, 134-135; 360, 381-382, 398.

—, **Johannes van**, jurist (Lwd. 1612-10.10.1678). Advocaat te Lwd. (1638), raadsheer in het Hof (1645).

Zie: N.B.W. IX, 291.

GLOBEBEKER. Verguld zilveren beker, een aardglobe voorstellend. Wrsch. gemaakt door Pibo* Gualtheri (1607) en door huurders van stadsland onder Sint-Jacobi Parochie aan Franeker geschonken. De Kroon belette een poging tot verkoop voor f14000.

GLOSSEN. Tussen de woorden (interverbaal), tussen de regels (interlineair) of in de marge (marginaal) geschreven verklaringen. Er zijn Oudfr. interverbale *G.* bij de Psalmen (ca. 1200), Latijnse (romano-canonistische) marginale *G.* in de Oudfr. codices* Druk, Aysma en Roorda.

Zie: F. Buitenrust Hetteema, Oude *G.* en hun betekenis (1914). *GO*. In oorsprong hetzelfde woord als *gouw* en *ga**, alle met de betekenis streek, landstreek (omstreken van een dorp, misschien oorspr. lage, waterrijke streek). Een samenstellend deel in districtsnamen als Oostergo, Westergo, Fivelingo, Hunsingo. Bij de eerste twee heeft *G.* een verouderd *aech*, eiland (nog in Schiermonnikoog), vervangen, bij de laatste twee een uitgang (in) *ga*, die voor het Fr. *ga* werd gehouden. Genoemde *G.en* waren toevallig wel rechtsdistricten, maar niet vroegere Frankische gouwen (pagi, graafschappen) zoals wel gedacht is. De naam voor deze Fr. districten* was in de M.E. land*. Tijdens de Republiek zijn de drie *G.en*: Oostergo, Westergo en Zevenwouden.

Zie: Ph. Heek, Die altfriesische Gerichtsverfassung (Weimar 1894), 20 e.v. en 123 e.v.; F. Buitenrust Hetteema, Fr. Plaatsnamen, Nomina Geographica Neerlandica IV (Leiden 1899), 28 e.v. en 119 e.v.; W. de Vries, Nomina Geographica Neerlandica VII (Leiden 1930), 73; I. H. Gosses, De Organisatie van Bestuur en Rechtspraak in de Landschap Drente (Groningen-

Batavia 1941), 11-17.

Gowapen. Wapen van een *G.* In Frl. al oud. Het *G.*-wapen van Westergo al op het zegel van dat landschap van 1313. Het *G.*-wapen van Oostergo lijkt er op, het sprekende van Zevenwouden is wrsch. jonger: dit landschap vormde zich eerst in de 15de eeuw. Alle drie *G.*-wapens reeds in het *Burmaniaboek* (1597), dat van Zevenwouden in afwijkende gedaante ook in de *Conscriptie* Exulum* (1584). Het kwartier der steden, eerst eind 16de eeuw gevormd, had een wapen, uit dat der elf steden gevormd, o.a. op het bordes der Kanselarij te Lwd. (1621). In de 20ste eeuw zijn door een onbekende ook *G.*-vlaggen ontworpen, van Oostergo en Westergo volgens het wapen, van Zevenwouden met zeven groene en acht witte blokken, dus in de wapenkleuren.

Zie: I.H. XVII (1935), 87, 115; Geneal. Jierb. (1955), 19.

GODENBEELDIES. De Fr. terpen bevatten opvallend veel Romeinse *G.* reeds uit de 1ste eeuw (Mars, Mercurius, Fortuna, Hercules, Minerva, Apollo enz.). De heidense Friezen kenden zelf geen *G.* Wrsch. zijn ze gebruikt door Fr. soldaten in het Romeinse leger, die de *G.* met hun eigen goden hebben geïdentificeerd, z Heidendom.

Zie: Boeles II, 140, 161-163.

GODFRIED DE NOORMAN. De enige Deense prins, die hier vaste voet kreeg (882). Hij liet zich dopen en trouwde met een Karolingische prinses. De legende zegt, dat hij de Friezen met stroppen aan de hals liet lopen. Onder hem stonden twee Fr. graven, Gerulf en Gardolf; de laatste regeerde misschien in ons Frl. *G.* werd in 885 vermoord, z Klipschilda, Noormannenpoortje.

Zie: Einder Jahrbuch (1957).

GODFRIED VAN RENEN, bisschop te Utrecht (1156-78). Hielp Frederik* van Hallum bij de stichting van Mariëngaard en sloot in 1165 met Floris ui het verdrag van condominium*.

GODGELEERD GEZELSCHAP, Fries (F.G.G.). Vereniging van gewoonlijk 25 theologen van verschillende richting, die sedert 1838 éénmaal per maand op vrijdag, meestal te Lwd., samenkomen.

GODSAKKER. Eigenlijk: kerkhof. Straat in Franeker.

GODSCHALK, Cornelis, één der radicale Leeuwarder revolutionairen uit 1795, afkomstig uit Breda. Na 1801 notaris. Hij vertrok later weer.

GODSDIENSTSOCIOLOGIE. Godsdienstige en kerkelijke groepsverschijnselen zijn in Frl. dikwijls het object geweest van sociografen en sociologen. Er is rijke en gevarieerde stof. J. P. Kruyt bestudeerde de buitenkerkelijkheid* in Frl. reeds in *De onkerkelijkheid in Ned.* (Groningen 1933) en gaf in de eerste aflevering van 'Sociologisch Bulletin' (1947) een studie over rooms-katholieken en protestanten in het bijzonder

in Frl. en in N.-Holland.

In de serie *Handb. Pastorale Sociologie onder redactie* van W. Banning verschenen tot nu toe bijdragen over de Waddeneilanden (zonder Ameland en Schiermonnikoog), de Greidhoek (F. Bloemhof en L. Luteyn), Lwd. (A. Kooiker en C. Moulijn) en het zuidoosten van Frl. (J. Rinsma en P. Verdam). Bloemhof schreef in 'Sociologisch Bulletin' (1949) over het arbeidersgezin in de Zuidwesthoek van Frl. In het kader van het Kath. Sociaal-Kerkelijk Instituut publiceerde M. Staverman een studie over *Buitenkerkelijkheid in Frl.* (1954) en W. Goddijn over *Kath. minderheid en Prot. Dominant. Sociologische nawerking van de kist. relatie tussen Katholieken en Protestanten in Ned. en in het bijzonder in de prov. Frl.* (1957). M. Staverman schreef een *Hedendaagse godsdienstsociografische schets* (1951) en W. Goddijn *Sociografische aspecten van de kath. samenleving in de prov. Fr.*, in: 'Sociaal Kompas (1953), evenals J. Visser (1958) een historisch-sociografische studie over de groei van de parochies in de 18de en 19de

GODSDIENSTVREDE 1578, z Religievrede.

GODSOORDELEN (*ordalia*). Handelingen waardoor men in de M.E. in rechtsgeschillen de beslissing der godheid wilde afdwingen.

Het Oudfr. recht kende de volgende *G.*: de heetwaterproef (ketelvang); de beschuldigde moest zijn arm in een ketel kokend water steken, om er een ring of een steen uit te halen; de vuurproef: hij kreeg een in was gedrenkt hemd aan, dat daarna werd aangestoken; de ijzerproef: hij moest een gloeiend ijzer over een bepaalde afstand met zijn blote handen dragen; de ploegscharenproef: hij moest met blote voeten over een twaalfstal gloeiende ploegscharen lopen. Bij deze *G.* (*hete ordalia*) werd men gezuiverd wanneer men (meestal na een bepaalde periode) geen blaren had op de betrokken lichaamsdelen. De *koude ordalia* waren: de koudwaterproef: de beschuldigde werd met armen en voeten kruiselings gebonden één of meer malen in het water geworpen, hij was gezuiverd als hij niet zonk; de kaasproef: hij moest een stukje kaas met brood doorslikken zonder zich te verslikken; het lot: voor gevallen waarin meer personen schuldig konden zijn. Deze *G.* worden wel de *echte* of *eenzijdige G.* genoemd, omdat ze bestaan uit handelingen van degene die zich moet reinigen.

Daarnaast spreekt men van *tweezijdige* of *onechte G.* wanneer beiden, aanklager en beklaagde, zich er aan moeten onderwerpen. Tot de laatste groep behoren o.m. de tweekamp: beide partijen lieten een zwaardvechter voor zich optreden, de uitslag van hun tweegevecht bepaalde de uitslag van de procedure; de kruisproef: beide partijen moesten met zijwaarts gestrekte armen voor een kruis staan; wie het eerst de armen liet zakken, verloor. Ook de procedure met eedhelpers* acht men tegenwoordig wel een godsoordeel. De geestelijkheid had in de regel de leiding bij deze *G.*, en heeft ze aanvankelijk bevorderd, met uitzondering van de tweekamp. In de 14de eeuw begonnen de *G.* echter terrein te verliezen, doordat de inquisifore

procedure opkwam.

Zie: Vr. F. IV. (1846), 269-305; Emders Jahrbuch II (1875), 49-62; Festschrift Karl v. Amira (Berlin 1908), 177-233; Estrik IX (1955); W. J. Buma, Het godsoordeel in de Oudfr. literatuur (Utrecht 1949)

GODIJK. Oorspronkelijk naam van de op één na oudste Middelzeedijk van Oostergo, N. van Stiens, die bij dit dorp op de Breedijk aansloot.

GOEVERNEUR, Jan Jacob Antonie, Nederlands letterkundige (1809-1889). Vertaalde uit werk van de Halbertsma's: *Twijgen, uit een ouden stam opgeschoten* (1841) en *De lappenkorf van Gabe-snijer* (1860).

GOÏNGA (Fr.: *Goaijinge*, vroeger *Goingum*, dus familienaam met um*). Terpdorp in Wymbritseradeel, N.O. van Sneek (356 inw.; 90 te Goïngameden). Herv. kerk (1758). Chr. lagere school tussen G. en Gauw. Veeteelt. Vroeger hier de staten Jongama en Albada. Deel van de Sneker Vijfge.

Zie: Hepkema Memories, 237; Repert., 288; Fr. Dagbl. (5, 12, 19, 26.1.1957).

GOÏNGAHUIZEN (Fr.: *Goaijingahuzen*). Dorp in het westen van Smallingerland (103 inw.); verspreide boerderijen en woningen, soms slechts per boot te bereiken.

Goïngahuister Vaart. Tussen Kromme Ee en Peanster Ee; kan door twee keersluizen 's winters worden afgescheiden van de boezem.

GOINGARIJP (Fr.: *Goaijingaryp*, uit familienaam en *rijp**, rand). Dorp in Doniawerstal (161 inw.). Aan Z.O. zijde van het Snekermeer aan de *G.ster* poelen. De kerk (1770) met klokkestoel heeft zes gebrandschilderde glazen van Ipe Staak*. Openb. lagere school.

Zie: Hepkema, Memories, 287; Repert., 188.

GOLLE. Tasruimte in de schuur, binnen twee paren standers. Vaak is er meer dan één *G*. De wel gebruikte vertaling 'hooivak' is verwarrend, z Boerderij, Hooi-vak.

GOLLE, De, Fr. literair tijdschrift van de jongeren-werkgroep 'De Mieren' (1953-54, drie nummers, redactie H. J. Brouwer); voortzetting: 'Quatrebras*'.
GOLSTEIN, Johan van, Gelders legeraanvoerder, regeerde lang te Dokkum, maar moest de stad overgeven (1523).

Zie: N.B.W. I, 952-953.

GOLTZIUS, Dominicus, predikant (Franeker 1644-Hindeloopen ca. 1720). Stond te Achlum c.a. (1668), Tjummarum (1678) en Hindeloopen (1684—1719), schreef vele preken, typisch voor die tijd en in bepaalde kringen nog gelezen. 'Hindeloopens hemeltolck' heeft misschien invloed gehad op de volkskunde daar.

Zie: B.W.P.G. III, 283-285.

GONGGRIJP. Boerengeslacht uit Goingarijp, in de 17de eeuw ambtenaren der Fr. admiraliteit en in

de 18de in de regering te Harlingen en Sneek. De oudste tak (o.a. de broers Thomas en Tjalling, bekende glasschilders) tot ca. 1900 in Frl. Nu wrsch. uitgestorven. De jongste tak verliet Frl. na 1800 en vestigde zich merendeels in Ned.-Indië en Suriname.

Zie: Ned. Patr. in (1912), 121; N.B.W. I, 955; X, 290.

—, **Thomas Harmens**, glasschilder (Sneek 2.7.1730-Lwd. 19.3.1814). Werkte te Sneek samen met zijn broer Tjalling (Sneek 9.11.1736-12.12.1813). Hij schilderde zijn zuster Jetske (1748). Werk van beiden in Ned. herv. kerk Akkrum (1761—62).

Zie: N.B.W. X, 290; Nw. Frl. (13.11.1948).

GOOR (Fr.: *goarre*). Laag, slijkgig land. Het woord komt voor in Gorredijk en Botgorre (water in Menaldumadeel). Vgl. *goar iten*, *goar praet*, in *goarre*.

Zie: Fr. Plaknammen I, 35-36; Moerman, 74-75.

GOORLE (Goirle), **David van**, wijsgeer (Utrecht 15.1.1591-Kornjum 27.4.1612). Door zijn vader David, schoonzoon van Doeke Martena*, kwam hij te Kornjum. Hij studeerde te Leiden, vooral in wijsbegeerte. Overtuigd van de atomistische structuur der materie. Zijn vroege dood deed de verwachtingen, die men omtrent hem koesterde, in rook vervliegen.

Zie: Repert., 244.

GOOT, Jan Melles van der, kandidaat-notaris (Wikel igo3-Heerenveen 29.7.1940). Voorman Fr. Folks-partij.

Wrk.: (pseud. J. Mellema) Boeretastannen en boerefraechstikken (1930); Wy Friezen (1932); En du, jongerein fen Fryslân? (1936); Fornijing fen ús biskaving (1937); Libbensleare for de Fr. nasjonalist (1937); (met R. P. Sybesma) Boustiennen fen it Fr. nasjonalisme (1938).

Zie: Leeuw. Cour. (31.7. en 2.8.1940).

GORCUM, Claas van, drukker te Sneek (1800-16), later te Assen.

Zie: B. II (1940), 135-141.

GORREDIJK (Fr.: *De Gordyk*, z Goor). Veenkolonie in Opsterland (ca. 1630) aan de Compagnonsvaart (2752 inw.). Verzorgingscentrum met openb., herv. en geref. lagere school, U.L.O., L.T.S. en landbouwhuishoudschool, Openb. leeszaal en bibliotheek, rusthuis 'De Miente' en groeiende industrie (metaal, kinderwagens, zuivelwerktuigen, textiel). Eén met tweelingdorp Kortezwaag. In de 18de eeuw belangrijk marktcentrum, waaraan nog de Koornbeurs herinnert. In 1956 werd een gedenksteen voor de vroegere Joodse inw. onthuld (ontwerp van J. G. Wertheim). De synagoge (ca. 1800) werd na W.O. II gesloopt.

Zie: Leeuw. Cour. (3.3.1951; 5.3.1955).

GORS. Vinkachtige vogel, waarvan de bovensnavel smaller is dan de ondersnavel. De bekendste zijn: geel-*G*., riet-*G*., en grauwe *G*. De laatste broedvogel aan de Fr. noordkust.

GORTER, Douwe Simons, doopsgezind predikant (Joure 3.8.1811-Balk 27.8.1876). Stond te Staveren-Warns en Balk. Pleitte in vele geschriften voor het typisch doopsgezinde.

Zie: B.W.P.G. III, 310-311.

GORTER, Klaas Simons, doopsgez. predikant (Oosternieland 19.5.1822-Hollum 25.6.1901). Van 1852-95 op Ameland; schreef over de doopsgezinden daar.

Zie: B.W.P.G. III, 311-312.

GORTER, Oene Gerrits, koopman (Lwd. 21.1.1758-31.1.1818). Fel patriot en unitariër (1796—1800).

Zie: N.B.W. IX, 297.

GOSLINGA, edel geslacht uit Hallum, in de lyde eeuw verhuisd naar Dongjum. Johan († 1688) en zijn zoon Sicco waren grietman van Franekeradeel (1664-1731); met Sicco's dochters stierf het geslacht in 1786 uit.

Zie: Stb. I, 131; II, 82; Sminia, Naamlijst, 196; Andreae, Nalezing 19, 146; v. d. Aa v (G), 93.

—, **Sicco van**, staatsman (Herbaijum 1664-Dongjum 20.9.1731). Studeerde te Franeker en Utrecht. Was o.a. grietman van Franekeradeel (1668), vijfmaal gedeputeerde te velde (1706-11, waarover Franse memoires, uitgegeven Lwd. 1857), lid van de Fr. Staten en van de Staten-Generaal (40 jaar lang).

Ook gezant der Republiek bij de vredesonderhandelingen te Utrecht, ambassadeur in Frankrijk en afgevaardigde naar het congres van Soissons (1728). G. steunde Willem IV in Stad en Lande (1718) en Gelderland (1722). Wrsch. onhistorisch is het hem toegeschreven *Der wie nin kaei* (sleutel) *fan* (tegen Richelieu, over geheime correspondentie met S. G. J. van Burmania in het Fr. met Griekse letter). Wel wrsch. is zijn antwoord aan Lodewijk XIV, die zich verwonderde over de volharding der Republiek: *Met Frisse troua en Hollandse dukaten kan men ver komen*. G. had kritiek op Marlborough, maar bewonderde Eugenius van Savoye. Hij was een vlijtig orangist. Graftombe in de kerk te Dongjum (→ Beeldhouwkunst).

Zie: Sminia, Naamlijst, 196; v. d. Aa v (G), 94; N.B.W. VIII, 625; Vr. F. III (1844), 277-314; G. M. Slothouwer, De Staatsman S. v. G. (Den Haag 1885); Wumkes, Paden I, 376-378; Reg. Leeuw. Cour., 32; Repert., 245.

GOSLINGS-LIJSEN, Jenny Henriëtte, juriste (Zutphen 9.9.1884—Lwd. 12.5.1940). Ordende familiearchieven en putte hieruit vele artikelen in 'Leeuw. Cour.', 'Leeuw. Nieuwsbl.' en in verschillende tijdschriften.

Zie: Leeuw. Cour. (14 en 16.5.1940); Repert., 68; Reg. Leeuw. Cour., 8.

GOSSES, Godard, taalkundige (Dokkum 18.1.1877-Zeist 22.10.1955). Jarenlang leraar Duits in Den Haag; promoveerde in 1928 op: *De Fr. oorkonden uit het arch. van het St. Anthony-gasthuis te Lwd.* I, in 1934 de eerste hoogl. in het Fr. vanwege de Prov. Fr. Onderwijsraad (Gem. Univ.

Amsterdam). In 1935 volgde zijn benoeming te Utrecht.

Zie: B. XVIII (1956), 87-166 (met bio- en bibliogr).

GOSSES, Izaak Hendrik, geschiedkundige (Dokkum 9.1.1873-Groningen 23.1.1940). Studeerde te Leiden, leerling van R. Fruin. Autoriteit in economische en middeleeuwse geschiedenis. Hoogl. te Groningen 1915. Zijn studies betreffen het vestigingsgebied der Friezen van Zwin tot Weser. G. had een nuchtere kijk op de geschiedenis.

Wrk.: Verspreide Geschriften (Groningen 1946).

Zie: Repert., 69, 245.

GOUDEN HOEP (*hoep*, hoepel). Reeds in de M.E. een uitdrukking voor de Fr. zeedijken.

GOUDEN ZWEEP. In de 18de eeuw was een zilveren zweep een gewone prijs bij een harddraverij, na de Franse tijd placht men bij vorstelijk bezoek een, vaak door de prins of de koning uitgelopen, G.Z. te laten 'verharddraven', tot ca. 1883 meestal op Waterloodag (18 juni). In de moderne tijd is de gewoonte herleefd, nu los van hoog bezoek. Het Fr. Museum bezit een fraaie collectie prijzwepen. Bekend werd de roman *De gouden swipe* van A. Brouwer*.

Zie: Bijdr. Openluchtus., 13 (1928).

GOUDGULDEN, z Carolusgulden, Floreen, Florijn.

GOUDHAANTJE. Kleinste Europese vogeltje. Soms als broedvogel in Z.O.-Frl. in naaldbomen. In winter, voor- en najaar als doortrekker talrijk. Door de geringe afmeting vaak niet opgemerkt. Het vuur-G. is minder algemeen.

GOUDPLEVIER (Fr.: *wilster*). Een vogel met de lichaamsgrootte van een kievit. Het Z. ras broedde ca. 20 jaar geleden nog op de heide in Z.O.-Frl. De N. vorm komt in voor- en najaar in vluchten uit het noorden doortrekken, in hoofdzaak langs de zee kust. z Wilstervangst.

GOUDSCHEM (Fr.: *goudskerm*). Plant. Langs de kust van IJselmeer en Waddenzee groeit het fijn G.

GOUDVINK b (Fr.: *goudfink*). Vogel. Soms broedvogel (Beesterzwaag e.o.). Ook wintervogel.

GOUTUM (Fr. idem, misschien persoonsnaam en um*naam). Dorp in de gem. Lwd. (tot 1944 Leeuwarderadeel), Z. van Lwd. Vroeger Dolagoutum: G. op de scheiding. Oorspr. een terpdorp, nu met uitbreiding langs weg en straatweg. De zgn. Goutumer húskes vormen een flinke buurt. Herv. kerk met zadeldaktoeren (15de eeuw, in 1926 gerestaureerd) heeft romaanse vensters in de N. wand. W. van de kerk tot 1882 Wiarda State, een der laatste Fr. stinzen. Openb. lagere school, sinds 1957 een dorps huis 'Ien en Mien'. Na W.O. II in toenemende mate forensendorp voor Lwd. De grote terp Techum is in de 19de eeuw afgegraven. Een boerderij heet nog zo.

Zie: Hepkema Memories, 112; Reg. Leeuw. Cour., 48; Repert., 188.

GOVERNEUR. Hoogste gezagdrager in de prov. (1814-51). z Commissaris des Konings.

GOVERT. Rondedans met beurtelings een jongen of een meisje in de kring, die een der anderen bij zich haalt. Het dansen zelf heet govertsje. Er wordt een liedje bij gezongen in stadsfr. dialect: '*Hier hè wij de Govert van deze, deze dans!*'. Muziek van een G. op Ameland gaf J. Kunst in *Het levende lied van Nederland* (1947).

GRAAF. In de M.E. de hoogste rijksambtenaar, belast met de rechtspraak, het verlenen van leengoederen en innen van belasting. In de vroege M.E. kwam de G. meestal eens in de vier jaar in Frl., en wel na midzomer of na het begin van de herfst; hij hield hier dan zeven dagen (van maandag tot maandag) het geboden ding* en daarna drie dagen fimelding. Voordat de Brunonen* in Frl. de grafelijke waardigheid bekleedden, waren hier misschien inheemse G. en (Jaekel). Dit is niet zeker. Na het condominium* verminderde in Frl. het grafelijk gezag, dat hier een begin van feodaliteit* bracht, zeer sterk en verdween ten slotte geheel. Na het mislukken van het condominium komt hier rijksonmiddellijkheid*.

Zie: H. Jaekel, Die Grafen von Mittelfrl. aus dem Geschlechte König Ratbods (Gotha 1895); D. Kalma, Skiednis fen Fryslân (1944), 86, 110-117.

Graafschap. Een staatkundig onderdeel van het Frankische (later Duitse) rijk, waartoe Frl. tot aan de Lauwers sedert 734, tot aan de Weser sedert 785 behoorde. Dit grotere Frl. zal meer G.-schappen omvat hebben. In het zuiden ontstaat op Fr. bodem het G.-schap Holland, dat in de 13de eeuw het tegenwoordige W.-Frl. inpalmt. Dan zijn de Fr. landen tussen Vlie en Lauwers en Lauwers en Weser al zonder G. In de 11de en 12de eeuw hebben enerzijds Sudergo (Staveren), anderzijds Ooster- en Westergo tijdelijk verschillende G.en gehad.

Zie: Bijdr. Vad. Gesch., VIIde reeks, dl. VIII (1937), 1-33.

GRAAF, Lieuwe Willems, amateur-wiskundige (Harlingen 1652-Amsterdam 1704). Schipper, zocht een oplossing van het vraagstuk der vinding van de lengten op zee. Had hevige disputen o.a. met B. Fullenius* en B. Bekker*. Werd doopsgez. vermaner en leider van een zeevaartschool te Amsterdam.

Zie: N.B.W. III, 485-487.

GRAAF, Ype Baukes de, arbeider (Workum 1813-Lwd. 23.3.1860). De laatste, wegens moord ter dood veroordeelde, aan wie in Frl. het doodvonnis voltrokken werd (door ophanging), z Doodstraf.

Zie: Leeuw. Cour. (1.11.1859; 27.3.1860).

GRAAFF, Martinus Hendrik de, journalist (Lwd. 29.12.1813-Antwerpen 18.2.1887). Liet op allerlei kwesties zijn licht schijnen en gaf vele boeken uit.

Zie: N.B.W. IX, 298; Repert., 69.

GRADEN VAN VERWANTSCHAP (in het Oudfr. recht: *knieën*). Ze bepalen de relatie tussen familieleden en zijn van belang voor erfrecht* en huwelijksrecht.

De berekening van de G.v.v. geschiedde in Frl. gedurende de M.E. op verschillende manieren. Het oudste, Germaanse, systeem ging uit van de zes handen (ouders, broers en zusters, zoons en dochters of zoons en kleinzoons), die te zamen de eerste graad vormden. Buiten deze zes handen gold bij het erfrecht de regel: 'het naaste bloed erft het goed', met wrsch. voorkeur voor mannen boven vrouwen. Reeds vroeg werd in Frl. ook de canonieke gradenberekening gebruikt;

Eerste getal van de drie: Romeinse (huidige) telling; tweede getal: canonieke (enkele) telling; derdegetal: terugblijvende dubbeltelling hierbij telde men het aantal geboorten dat ligt tussen de gemeenschappelijke stamvader van hen wiens verwantschap men wil berekenen en degene die het verst van die stamvader verwijderd is. Daarnaast gebruikt men de zgn. terugblijvende dubbeltelling, waarbij men volgens de canonieke regel telde, echter niet op de stamvader, maar op een broer of zuster terugging. Tijdens de Republiek gebruikte men evenals thans de Romeinsrechterlijke G.v.v.-berekening.

Zie: Themis (1880), 68-148; Ts. voor Rechtsgesch. VI (1925), 1-52.

GRAFHEUVELS. In Frl. zijn er uit de tijd van 2000-1700 v.C. G. met een graf voor één gestorvene gevonden, bijv. te Langedijke en de Knolle onder Oosterwolde. De dode was in hurkhouding begraven en had o.a. een touwbeker bij zich. Modellen van deze G. in het Fr. Museum, z Dodencultus.

Zie: Vr. F. XXIX (1929), 37-60.

GRAFISCHE NIJVERHEID. Deze bedrijfsklasse telde in 1950 in Frl. 211 vestigingen met 1340 werknemers (Nederland 5038 met 51101 personen). Het aandeel was dus 2,62 pct. Sinds 1930 was ze gegroeid met 31,9 pct. (Nederland 27 pct.). De meeste bedrijven, met 70,6 pct. van het personeel, vielen in de groep drukkerijen; ook de boekbinderijen (13 met 100 man), bijna alle gevestigd in Lwd., waren van belang. Verder noemen wij een lithografisch bedrijf te Sneek, met meer dan 50 man, en de fotografische bedrijven, waaronder veel kleinere bedrijven. Van de 79 bedrijven met 161 man werken de meeste met minder dan vijf man personeel. Slechts vier bedrijven hebben tussen de 5 en 10 man personeel (totaal 26 man).

GRAFSCHRIFTEN. Opschriften op grafzerken* zijn in Frl. reeds lang verzameld. Wij vinden sommige in de 'Schoolmeestersboekjes*' (1858-59), en in 'Fr. Oudheden*', er is een collectie-R, baron van Breugel Douglas; de topografische atlas van het Fr. Gen. bevat tekeningen van A. Martin; in de 20ste eeuw verzamelden N. J. Waringa, A. L. Heerma van Voss, D. D. Osinga, J. Belonje. De G. die voor genealogie, heraldiek, kunsthistorie, dorpsgeschiedenis enz. van belang zijn, worden

thans verzameld door het Genealogysk Wurkforbân fan de Fr. Akademy. Verschenen zijn (1950 e.v.) drie bundels (Achtkarspelen, Het Bildt, Lwd.-Galileeërkerk).

Zie: Repert., 313.

GRAFT. Kanaalvak tussen de Kruiswaters en de Wijde Ee, O. van Grouw. De N. helft behoort bij het Prinses-Margrietkanaal. G. (ook Grefte) is waternaam: 'gegraven water', z Greons.

GRAFZERKEN. De 'meester harthouwers' hebben vooral in de 16de eeuw prachtig werk geleverd. Het blijkt dat Franeker een centrum is geweest, waar een typische renaissancekunst, via prenten en kleine sieraden geïmporteerd, gebloeid heeft.

Men kan drie perioden onderscheiden: *a.* 1535-50, toen de monogrammist B. G.* werkte. Met invloed van de Noorditaliaanse, Florentijnse ornamentisten van ca. 1500. Van B. G. zijn ca. 15 zerken van 1532-65 bekend, *b.* 1550-70. In deze periode werkt naast B. G. Vincent* Lucas. Nieuwe renaissance-elementen, ontleend aan de Fransen en Vlamingen, worden gebruikt. Van Vincent Lucas kennen wij 16 stenen uit 1550-65. *c.* 1565-1600. Invloed van H. Vredeman de Vries*. Behalve anoniemen treden op Pieter Dircks, Claes Jans, Claes Jelles, Pieter Claesz en Jelle Claesz. Twee soorten stenen zijn te onderscheiden nl. die niet wapenversieringen en met persoonsvoorstellungen. De G. zijn soms zeer groot (Camminghasteen te Ballum, Unemasteen te Blija).

De 16de eeuw laat een hoogtepunt zien. Toch hebben ook de latere G. veel te zeggen door hun versiering (bijv. met leeftijdskoppen), door de helaas vaak geschonden wapens e.d. Vele kleine dorpskerken hebben opvallende G. (bijv. Deinum, Rauwerd, Mantgum, Bozum) (→ vlg. blz.).

Zie: Vr. F. XXIII (1915), 156-198; J. Belonje, Steenen Charters (Amsterdam 1941); Vr. F. XL (1950), 19-34; Geneal. Jierb. (1957), 24-41.

GRANATEN, z Dokkumer Granaten Garnalen.

GRANDDIJK. Weg te Holwerd met *grand* (schelpjes) bedekt.

GRANDEBOEK. Oude naam voor Stadsboek, bijv. van Stavereen. *Grande* kan betekenen 'hetgeen iemand te vorderen heeft', 'vaste renten'.

GRANDEREN (ook Granteren, Granters). In de M.E. wereldlijk district in Z.W.-Frl., deel van Wonseradeel. Ook genoemd 'die grote of seuentiende aenwird'. Het bestond misschien uit 17 'kleine' dorpen of ook uit 'vele' dorpen, z Grandiuorum.

Zie: B. III (1941), 52-59; Fr. Plaknammen VII, 39-40.

GRANDIUORUM (ook Grandivers). Dekenaat in Z.W.-Frl., deel van het oude dekenaat Bolsward (dekenaat Wons). Verlatijnsing van Granderawear, Grandstrawear ? z Granderen.

Zie: B. III (1941), 52-59; XVII (1955), 84-97.

GRANEN. Hiertoe behoren tarwe*, haver*, gerst*, rogge* en maïs*. De eerste vier zijn voor Frl. het belangrijkste; tarwe en gerst vooral op de

kleigronden, rogge op de zandgronden en haver op beide. De G. behoren tot de arbeidsextensieve gewassen. Het percentage is ten opzichte van het totale akkerbouwgebied steeds belangrijk geweest. Toen op de klei de verbouw van aardappelen, vlas en suikerbieten opkwam, ging dit ten koste van de G., maar door juiste arbeidsverdeling en vruchtopvolgving houden de G. een bepaald areaal. Op het zand was de teruggang geringer. De laatste twintig jaar bedraagt het percentage G. van het totale beteelde opp. gemiddeld 35 pct. (Nederland 56 pct.), zodat de G. na de hakvruchten (gemiddeld 52 pct., Nederland 31 pct.) de tweede plaats innemen. Voor de landbouwgebieden golden in 1956 de volgende cijfers: kleibouwstreek 30 pct., kleiweidestreek 25 pct., veenweidestreek 56 pct., de Wouden 58 pct., de eilanden 75 pct. Totaal werden in Frl. in 1956 10 677 ha G. verbouwd (Nederland 523 501 ha). Op de klei is tarwe het belangrijkste, daarna haver en dan gerst. Op zand is de volgorde haver, rogge.

GRAPPEN MET DENKBEELDIG GEREEDSCHAP komen ook in Frl. veel voor. Men stuurde er het nieuwe knechtje om uit. En ze gaan nog steeds! Bij de boer is het de *golskijrre* (schaar om het hooi in het vak af te knippen) en als variant de dak- of rietschaar, als *teckschiere* reeds in de spreekwoorden van Burmania (1614) genoemd. Hooischaar, grupdweil, vorkvat en besseladdertje zijn andere denkbeeldige artikelen in boerenbedrijf en kwekerij. Slagerij, timmervak, bakkerij, kleermakersvak kennen parallellen. De verver vraagt de plintladder. Ook in nieuwe beroepen komen deze G. wel voor; in de garage moet een jongen bijv. een busje compressie halen. De *lichte gatsjepanne* (het dichte vergiet) is overal geliefd.

Zie: Pompebl. XXVIII (1957), 205-207.

GRASDRAGERIJEN, Coöperatieve. Om produkten van eigen bodem zoveel mogelijk als veevoeder te benutten zijn in W.O. II en daarna verschillende coöperaties opgericht voor het kunstmatig drogen van gras. In Frl. bestonden in 1956 20 G. met ruim 2600 leden en een verwerking van 20 miljoen kg gras. Deze zijn aangesloten bij de Landelijke Ver. van Coöp. Grasdrogerijen (V.C.G.) te Lwd., die de algemene belangen van de G. verzorgt. De personeelssterkte van de G. is in het seizoen ca. 300.

GRASLAND. Frl. heeft veel blijvend G. Ruim $\frac{4}{5}$ deel van de landbouwgrond is als G. in gebruik. Voor een groot deel ligt dit aan de aard van de grond. De Lage Midden, veengrond met in het westen een meer of minder dikke laag knipklei*, is ongeschikt voor bouwland. Op de klei zijn vele gronden minder gunstig voor

bouwland omdat ze te zwaar zijn, te moeilijk te bewerken, en daardoor minder oogstzeker.

Doch ook in de Wouden, waar vroeger veel bouwland was, wordt steeds meer blijvend *G.* gevonden. De voortbrengselen van het bouwland op het zand zijn minder waardevol dan die van de klei. Bovendien heeft men er meer last van onkruid. De voortbrengselen van het *G.* op het zand zijn even waardevol als die van kleigrond en het arbeidsloon is geringer. De Fr. boer heeft zich bovendien toegelegd op de veehouderij, waarin hij uitblinkt (z. Rundvee). Tijdens W.O. I en II is veel van het hiervoor geschikte *G.*, op de klei en in de Wouden, op last van de overheid gescheurd, zodat er in die tijd 15 pct. minder *G.* was. Doch zodra de Fr. boer vrij was, zijn de meeste van deze bouwlanden in blijvend *G.* gelegd.

Graslandflora. Van de oorspronkelijk in Frl. voorkomende blauwgraslanden* is weinig overgebleven. Door ontwatering en bemesting (vooral met kunstmest) verdwenen kenmerkende soorten als pijpestrootje, en werden de *blauw-G.en* tot hooilanden met witbol, ruw beemdgras, reukgras, zwenkgrassoorten, fiorin, zachte dravik, vossestaarten en raagrassen.

Meestal zijn deze *G.en* rijk aan onkruid, dat aan het *G.* kleur verleent: veldzuring, paardebloemsoorten, boterbloemen (soms een plaag na een natte herfst), en pinksterbloem. Bij niet te goede afwatering vindt men vaak moeraszoutgras, en soms resten uit het blauw-*G.* Ook het mannagrass kan zich hier sterk ontwikkelen. De zuivere weilanden zijn minder rijk aan soorten dan de zeldzaam wordende zuivere hooilanden. In sommige weilanden worden akkerdistels algemeen. Een prov. verordening regelt de bestrijding van dit onkruid. Op klei treft men in de *G.*-flora naast Engels raagrass, vossestaart enz. ook soorten aan die op veengrond niet voorkomen. Typerend is hier het Frans raagrass, terwijl als onkruid voorkomen bereklauw, pastinaak en gele morgenster; elders (bijv. in de Dongeradelen) de behaarde boterbloem.

Wordt het *G.* als regel beweide, dan vinden we bovengenoemde soorten alleen in bermen. Kamgras en timothee komen op bemest *G.* steeds voor, ook de kropbaar is algemeen. Plaatselijk, bij slechte ontwatering, ontstaat een type *G.* dat overeenkomst vertoont met blauw-*G.*; nog voor enkele jaren in de Kolken (z. Kwelderflora). Voor zover de *G.en* op zandgrond voldoende vochthoudend zijn en bemest worden, wijkt de samenstelling weinig af van het *G.* op veengrond. Slechts waar de grond zeer droog is (bijv. op de Halen* in Dantumadeel), vindt men scriape-gras en soms buntgras, terwijl onkruid als veldbies, muizenootje, vogelpootje, klein tasjeskruid en schapezuring veel wordt aangetroffen. Is de grond minder droog, dan groeit vaak tormentil tussen het gras.

GRASPIEPER (Fr.: *piipljurk*). Vogel. Algemeen in weidestrecken.

GRASSEN (Fr.: *gerzen*). De zachte dravik is overal algemeen, gerstdravik op de eilanden, ijle dravik vrij vaak langs wegen en op kerkhoven,

trosvravik op de eilanden, enkele draviksoorten zijn adventief. Laksteeltje komt op Terschelling voor, schapegras algemeen op dorre zandgronden en in veenachtige streken. Rood zwenkgras is algemeen ook op de eilanden, reuzenzwenkgras groeit op enkele buitenplaatsen. Beemdlangbloem komt algemeen voor; rietzwenkgras vrij veel in lage streken. Langbaardzwenkgras is adventief, eekhoornzwenkgras komt op de eilanden voor. Uit het geslacht kweldergras zijn vooral kweldergras en zilt vlotgras gewoon langs de kusten; zilt vlotgras soms vrij ver het land in.

Liesgras, mannagrass en geplooid vlotgras staan veel langs sloten, ook de bastaard tussen de laatste twee wordt nogal eens gevonden. Brongrass is niet algemeen. Van de beemd-*G.* zijn straatgrass, beemdgrass en ruw beemdgrass heel gewoon. Plat beemdgrass is een enkele maal op muren gevonden, schaduwgrass op enkele plaatsen in vochtige bosjes, moerasbeemdgrass nogal geregeld op veenachtige plaatsen. Bergbeemdgrass staat alleen in het bos van Veenklooster, trilgrass een weinig in het zuidoosten. Het pijpestrootje is algemeen, behalve op klei. Kropbaar en kamgrass komen algemeen voor, ook Italiaans en Engels raagrass. Enkele andere soorten raagrass slechts adventief. Kweek is op veel plaatsen een zeer lastig onkruid, biestarwegrass en strandkweek vindt men op de eilanden, evenals de zandhaver. De wilde gerstsoorten zijn er alle. Kromstaart op de eilanden en in de Zuidwesthoek. Riet* is zeer algemeen en wordt op vele plaatsen geoogst. Borstelgrass staat vaak op schrale gronden, fakkelgrass alleen op de eilanden. Goudhaver is zeldzaam maar Frans raagrass vrij gewoon op vruchtbare, zonnige plaatsen. Oot komt op het zand al veel voor, terwijl haver, evenals andere gekweekte graansoorten, vaak verwildert. De soorten witbol zijn gewoon. Smele vindt men in het oosten, de bochtige smele in zandige bossen. Moerassmele schijnt zeldzaam. Zilverhaver, vroege haver en buntgrass op dorre zandgrond. Tandjesgrass is in het zuidoosten nog algemeen. Pluimstruisriet overal langs sloten, duinriet op de eilanden. Helm en Noordse helm zijn op de eilanden algemeen, helm soms ook in het binnenland. Windhelm is een gewoon akkeronkruid op zand. De drie struis-*G.* zijn alle algemeen, evenals vossestaart en geknikte vossestaart, rosse vossestaart veel minder, knolvossestaart slechts op de eilanden en langs de kust. Duist groeit vooral op de klei, zanddoddegrass veel op de eilanden. Timothee is gewoon. Gierstgrass is een enkele maal in bos, veenreukgrass nog veel in het waterland. Reukgrass is algemeen. Slofhak is nog lang niet overal op de zandgronden. Rietgrass is gewoon, kanariezaad vaak verwilderd. Engels slijkgrass groeit veel aan de waddenkust. Handjesgrass soms langs de IJsselmeerkusten, glad vingergrass slechts op een enkel stationemplacement. Hanepoot is een gewoon onkruid op zandige akkers; groene naalbaar komt daar soms ook voor.

GRATAMA, Harlinger geslacht van kooplieden en tichelaars, nam deze naam aan tussen 1675-1700. Tjepcke (ca. 1723-ca. 1772) had o.a. twee zoons:

1. Seerp. Zijn tak bleef buiten Frl., behalve de derde zoon Hendrik (1794-1833), rechter te Dokkum en Heerenveen, die slechts twee dochters naliet.

2. Tjepke. Zijn zoon en kleinzoons waren kassiers te Lwd., maar vertrokken na een geruchtmakend faillissement kort na 1900.

Zie: Ned. Patr. XXVII (1941), 82; v. d. Aa v (G), 113-114; N.B.W. in 491-494.

—, **Seerp**, jurist (Harlingen 27.10.1757—Groningen 19.9.1837). Patriottisch advocaat en koopman te Harlingen; schreef: *Onderzoek naar de geestelijke goederen in Frl.* (1796). Werd hoogl. te Harderwijk (1797) en Groningen.

Zie: N.B.W. III, 491-492.

—, **Tjepke**, koopman en kalkbrander (Harlingen 9.12.1704—Lwd. 12.12.1844). Broer van Seerp, was hypotheekbewaarder, laatst te Lwd. Zeer prinsgezind, kwam in 1787, 1813 en 1830 naar voren.

Zie: N.B.W. III, 494-495.

GRATIEJAAR (annus gratiae, 'naejaar'). Bij overlijden van een predikant moest de classis een jaar preken ten profijte van weduwe of wezen. Dit recht bestond, bij gebrek aan weduwen- en wezenpensioen, in de herv. kerk tot voor kort.

GRAU, **Abraham de**, wijsgeer (Wanswerd 14.8.1632—Franeker 8.9.1683). Hoogl. in de wiskunde (1659) te Franeker, gaf uit ambitie, maar ook wegens zijn klein gehoor filosofiecolleges, als Wubbena's tegenstand niet te groot was (1673-74; 1680-83). Hij had een minutieuze excerptmethode en vond zijn zuiver-Cartesiaanse ideeën bij de Griekse wijsgeren.

Zie: Galama, *Wijsg. Onderwijs*, 108-116.

GRAUWE KLAUWIJER. Schaarse zomervogel, op de eilanden iets talrijker.

GRAUWE VLIEGENVANGER (Fr.: *miggefangen*). Zomervogeltje.

GRAVAMEN. Bezwaarschrift. Voorstel of vraag ter vergadering van synode of classis der kerk. Uit zo'n *G.* is soms heel duidelijk af te lezen wat kerk en volk beroerd heeft.

GRAVE, **Jan Albert de**, klokkengieter, zette de Amsterdamse zaak van Cl. Fremy* voort (1699 e.v.). Goot alleen of met Claes Koorden 13 Fr. klokken (1704-28). In 1734 werd Cypr. Crans* zijn opvolger.

GRAVINNEWEG. Naam voor een aantal wegen, paden, lanen, dijken, ruggen op de bodem van meren en door landerijen, van de omgeving afwijkende, in stroken gelegen grondsoorten of andere door hun ligging de aandacht trekkende terreingedeelten. Hoewel de volksoverlevering verband legt tussen op grote afstand van elkaar gelegen objecten met de naam *G.*, is het onmogelijk al de *G.en* geologisch, geografisch of historisch met elkaar tot een geheel te verbinden.

Bekend is de *G.* door het Snekermeer, in de droge zomer van 1911 door L. A. Dokkum* onderzocht. Zijn conclusie was: een hooggelegen natuurlijke diluviale formatie. De oudste beschouwing over de *G.* dateert van 1826: een 'oude weg uit de

Zuiderzee door Frl. lopende, wrsch. 't werk der Romeinen' (J. van Leeuwen*), de oudste vermelding uit 1541: die Grauinne wech (door Haskervyfgae naar 't klooster te Nes). Deze werd na inspectie door het Hof (1542) weer in orde gebracht, maar is pas sedert de bestrating ten noorder van Heerenveen het hele jaar bruikbaar. S. J. van der Molen* meent dat de naam soms jong is, verwerpt de afleiding *G.* = gegravene weg en denkt aan volksetymologie, waarbij de 'graaf' uit Gravepoel, Greuwei enz. een 'gravin' naast zich kreeg. Vgl. Prinsesseweg, Koninginneweg, Keizersdijk, deels ook voor objecten als de *G.* Verspreiding van de naam werd bevorderd door de op de verbeelding werkende klank.

Zie: Repert, 188; Fr. Plaknamen V (1952).

GRAVIUS, **Idsardus**. Priester uit Grouw, schreef verloren gegaan *Chronicon Frisiae*. Sufiridus* Petrus ontving deze van Cornelis Kempius* (ca. 1514).

Zie: N.B.W. IX, 300.

GRAVIUS, **Sixtus** (Sytse). In 1655 als landmeter toegelaten. Woonde te Idaard en Grouw. Hielp S. A. Haacma* bij het maken van grietenijkaarten.

GREEBE, **Huibert Joan** George, theoloog (Schoonrewoerd 29.4.1835—Grouw 20.12.1909). Herv. predikant te Oosterwierum, Dokkum en (41 jaar) te Grouw. Was 22 jaar praeses Classicaal Bestuur. Aanhanger der Groninger* richting. Schreef verschillende boeken, o.a. een novelle: *Eene profetes in de achterbuurt* (1868).

Zie: B.W.P.G. III, 331.

GREGORI GREGORY, klokkengieter van Halle, 1601-11 te Lwd. Van hem zijn negen Fr. klokken bekend.

GREGORIUS. Misschien na Willibrord* (739) bisschop van Utrecht. In 752 abt, hoofd der beroemde St.-Maartenschool te Utrecht. Liudger* hier leerling. Hij zette het werk van Bonifatius* voort.

GREIDANUS (z. Greydanus). Geslacht, afstammend van gortmolenaars op de Greyde (thans het Noord Zuidzijde) te Franeker. In 1647 neemt Johannes de naam aan, later ook het nageslacht van zijn halfbroer Benedictus († ca. 1693). Nog veelvuldig bloeiend in en buiten Frl. Eerst predikanten, onderwijzers, ambtenaren, later meer boeren, kleine neringdoenden en schippers, ook intellectuelen e.a.

Zie: Ned. Leeuw XLVIII (1930), 231, 267, 302, 340, 370; XLIX(1931), 47; M. R. Idema Greidanus, *Het geslacht G.* (1936); Ned. Patr. XXXV(1949), 36; v. d. Aa v (G), 126; N.B.W. VI, 633; Romein, Naamlijst, 120, 209, 237, 348, 526.

—, **Johannes**, filosoof (Franeker 1630/31-4.6.1668). Praelector (1658), hoogl. (1660) te Franeker. Zijn optreden wekte veel weerstand bij de traditionele aristotelisten Munsterus en Verhel; zijn colleges waren ondanks menige cartesiaanse gedachte scholastisch van structuur; philosophia novo-antiqua.

Zie: Galama, Wijsg. Onderwijs, 100-105.

GREIDBOER. De boer uit de Greidhoek* staat in tussen de bouwboer en de woudboer. Hij is grasboer. De bouwboer kijkt neer op wie 'anders niet doen dan melken en koeiestaarten tellen'. Gedurende de hooioogst (*ûngetiid*), enkele weken in de zomer, heeft de *G.* het druk. 'Hij slaapt dan hangend over een touw over de handsketten (stalscheidingen) met een skrinkel (koebeen) in de mond. Daaronder staat een koperen melkaed (z Aed). Zodra hij slaapt valt de skrinkel in de aed en gaat hij meteen weer aan de slag.' Een *G.* uit Grouw miste bijna de trein en was in Lwd. op de veemarkt nog buiten adem. Een bouwboer vroeg zich af hoe een *G.* buiten adem kon geraken. Typering van de *G.* in U. van Houtens *Sûnde fan Haitze Holwerda*.

GREIDE. Het Oudfr. *gree(d)* komt ook voor als *grie* (Ameland, Terschelling). In de oude oorkonden horen wij van 'ghers gree ende grond ende den frya aeyndum' (gras, boven- en ondergrond en de vrije eigendom). Eigenlijk grond, waarop iets groeit. Er is verwantschap in betekenis met *grouw**. *G.* is grasland. Vroeger onderscheidde men naar het gebruik de *finnen** (weilanden) en de *mieden** (hooilanden). Nu men steeds meer afwisselend weidt en hooit, zijn slechts de namen over.

Zie: Fr. Plaknamen I, 36-38.

GREIDHOEK. Het westen en zuidwesten van Frl., waar als bedrijfsvorm de veehouderij sterk overheerst. Uitzonderingen hierop zijn 'De Lytse Bou-hoeke' (in het noorden van Wonseradeel) en Gaasterland (bos-, en vroeger meer dan thans: akkerbouw). De *G.* is vanouds de streek bij uitstek van de veehouders, veefokkers en koemelkers*, maar hij verliest de monopoliepositie langzamerhand door de nieuwe oriëntatie van andere streken. Daar de heersende bedrijfsvorm arbeidsextensief is, lijdt juist het platteland van de *G.* onder ontvolking*; een verschijnsel dat hier niet alleen van de laatste tijd is (Wymbritseradeel had bijv. in 1870 al evenveel inw. als in 1957). → Landbouwgebieden; z Sudergoa, Zuidwesthoek.

GREIDSTREKEN. Meervoud, daar de Greidhoek* vroeger verdeeld werd in de klei- en veenweidestreek. De eerste tussen de spoorlijn Lwd.-Harlingen en Lwd.-Staveren; de tweede tussen de spoorlijn Lwd.-Staveren en Lwd.-Heerenveen.

GREIN. Stofnaam. Kamelot, stof van geite- of kemelshaar. Met zijde of wol doorwerkt. Een greinen rok behoorde vroeger bij het pronkgewaad der Fr. vrouw.

GRENSVEEN, z Aekingerzand.

GRENZEN. Van dorpen en gemeenten. Zijn in principe bepaald door de uiterste *G.* van de in de dorpen gebundelde plaatsen*; immers de plaatsen (met of zonder meenscharren e.d.) 'vullen' het

dorpsgebied en de dorpsgebieden 'vullen' vanouds de grietenij*. Slechts voor brede wateren of stroken heide en woeste grond was nadere regeling nodig. Verder moet er rekening mede worden gehouden, dat enkele dorpen over de *G.* van de grietenij strekken (Oudkerk). Later lagen enkele veenkoloniën, als Heerenveen en Rottevalle, in drie gemeenten. De *G.* zijn vaak grillig. Zo tussen de grietenijen Hennaarderadeel en Baarderadeel, waar natrekking vanwege de in de buurgrietenij woonachtige landheren de oorzaak kan zijn; voorts bij dorpen in Ferwerderadeel en Westdonge-radeel, waar het verheffen van een buurschap* tot dorp allicht de enclaves, die spotten met de afronding van een dorpsgebied, lieten ontstaan.

Zie: Vr. Fr. XL (1950), 189-199.

Van Friesland. Door geografische omstandigheden en door menselijke daden bepaald. Dit laatste geldt óók voor geografische *G.*, want deze moeten gekozen, erkend en bevestigd worden en vaak door overeenkomsten gepreciseerd. Grote wijzigingen deden zich herhaaldelijk voor bij de eilanden (waar een keur van zeegaten mogelijkheden voor geografische *G.* gaf), voorts bij Achtkarspelen en de Stellingwerven (ook daar waren diverse mogelijkheden tot afsluiting).

a. Aan de zee kant waren vanouds vaste *G.*: de Noordzee, Wsch. de Vliestroom (voorlangs de westkust) en de Zuiderzee, maar bij de eilanden was, bij een vaste oostgrens in het zeegat de Lauwers, de westgrens wisselend en vaak onzeker. Toen Westerlauwers-Frl. vorm kreeg, was wrsch. het Vlie de grens: Frl. had rechten op en verbindingen met Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog. Het laatste bleef een uitgesproken Fr. eiland, maar het speelde evenmin een rol van betekenis als de andere twee, die 'door de Graven van Hollandt ende Handvesten der Keyseren van Vrieslandt afghescheurt' zijn: keizer Maximiliaan erkende beide nog als Fr., doch onafhankelijk van de vastelandsgrietenijen - in naam was in het begin van de 16de eeuw het Vlie nog de westgrens, maar in feite veeleer het Fr. Gat. Amelands band met Frl. werd sterker, toen het verkocht werd aan stadhouder Johan Willem Friso (1704). Zo verschoof de westgrens naar het Amelander Gat. Na de Franse tijd werd Ameland een volwaardige Fr. grietenij, later gem. Maar Terschelling raakte steeds losser van Frl en werd in 1615 aan de Staten van Holland verkocht. Toch hoorden Terschelling en Vlieland van 1806-14 tot het Dep. Fr.: toen lag de westgrens in het Eierlandse Gat en na de restauratie weer twee zeegaten oostwaarts tot in W.O. II, en sedertdien behoren Vlieland en Terschelling weer tot Frl. Het is duidelijk, dat de oostgrens in de Lauwerszee loopt, maar de precisering hiervan is actueel geworden i.v.m. de grens in de toekomstige Lauwerszeepolder.

b. De landgrens met Groningen is in principe van ouds het riviertje de Lauwers, al was er vóór 1500 onzekerheid of Achtkarspelen nu Fr. of Gronings was; meestal werd het los-vast tot Oostergo gerekend (dan was de Lauwers ook de zuidgrens van Kollumerland), maar het behoorde

niet tot Winnighe en het stond bij de kerkelijke indeling apart van overig Frl. z Oostergo.

Sinds de Saksische tijd is de Lauwers hier de vaste grens. Zuidelijker vormen de hogevenen de *G.*, maar nauwkeurigheid ontbrak lange tijd, zodat er vele conflicten waren i.v.m. weiderechten en verveningen*. In 1724 stelden Frl. en Groningen de oostgrens van Surhuisterveen, Smallingerland en Opsterland definitief vast en in 1731 en 1737 regelden Frl. en Drente de grens bij Opsterland en Ooststellingwerf.

c. In het zuiden en zuidoosten bepaalde de positie der Stellingwerven de *G.* Dit gebied was niet steeds Fr.: geen deel van Oostergo, evenmin van de oorspr. Zevenwouden*. Ten tijde van de 'vrije natie' der Stellingwerven lag de Fr. zuidgrens in de Bakkeveenster en Duurswoudster venen en vervolgens langs de Tjonger, maar voor 1328 kan de Linde een grens zijn geweest en voordien misschien de venen van Bakkeveen via Rotsterhaule naar Oosterzee (gezien het samengaan van Schoterland met de Stellingwerven tegen de bisschop van Utrecht en in het vierde der Zeven Fr. Zeelanden*). In de 15de eeuw zijn de Stellingwerven meer en meer in de Fr. sfeer betrokken om in 1504 als grietenij in Frl. op te gaan; sedert zijn de venen en woeste gronden achter de Haule en Appelscha en zo tot aan Oldemarkt, waar de Linde Frl. afsloot, de zuidgrens.

S. v. d. H., J. J.

Zie: G. Knop, Schylgeralân (Leiden 1946), 8 e.v.; P. J. van Winter» Hoe heeft de prov. Groningen haar grenzen gekregen? (Groningen 1946); T. H. Oosterdijk, De vrije natie der Stellingwerven (Assen 1952); M. P. van Buijtenen, De Fr.-Groningse grens in Lauwerszee en Wadden (1954).

GREONS (Greuns, Grons, Grûns). Een (gegraven?) water (Oudfr. *greva*, graven). De naam o.a. te Hichtum, Hindeloopen, bij Huizum, z Graft.

Zie: Fr. Plaknammen II, 49-50.

GREONTERP (Fr.: *Greonterp*, vroeger Grevingeterp; *greva*, graven). Terpdorp in Wonseradeel, Z. van Bolsward (215 inw.). Voor kerk en school aangewezen op het ook geheel r.k. Blauwhuis. Veeteelt. Klokhuis (1822).

Zie: Hepkema, Memories, 207; Leeuw. Cour. (29.7.1948).

GREUP-ROLDANUS, S., z Regtdoorzee Greup-Roldanus, S.C.

GREVE, Egbert Jan, hebraïcus (Deventer 5.10.1754-Harlingen 13.8.1811). Hoogl. in de oosterse talen te Franeker (1797). Bekend vertaler en commentator van Jesaja en Paulus, kenner van de Hebreeuwse metriek, hoewel te veel van Grieks standpunt behandeld.

Zie: Boeles I, 2de dl., 657-666; N.B.W. VI, 632.

GREVE, Frans de, jurist (Arnhem 13.8.1803-Den Haag 13.10.1877). Classicus-jurist te Den

Haag, hoogl. in de rechten te Franeker (1828), president van de Hoge Raad der Nederlanden (1842).

Zie: Boeles I, 2de dl., 784-790.

GREVENSTEIN, Henricus, predikant (Lwd. 1706-Oosterlittens 25.10.1781). Schreef: *Naamlijst der Predikanten... in de Classis Bolsward-Workum* (1751).

Zie: B.W.P.G. III, 335-336; V.A. (1859), 42-46.

GREYDANUS, Ausónius, predikant (Achlum ca. 1700-Pietersbierum 23.10.1759). Schreef: *Naamlijst der Predikanten... in de Classis van Franeker* (1761).

Zie: B.W.P.G. III, 344.

GREYDANUS, Seakle, theoloog (Arum 1.5.1871-Zwolle 21.5.1948). Eerst schoenmakersknecht, ging theologie studeren, promoveerde. In 1917 hoogl. te Kampen. Werkte als nieuwtestamenticus mee aan de Fr. bijbelvertaling. Als emeritus in 1943 aan de kant van de 'bezwaarden', weer hoogl., nu aan de theologische hogeschool der geref-kerken (art. 31 K.O.).

GRIE (of Griene). Bij hoog water overspoelde buitendijkse greiden; op Ameland, ook toen ze nog voor de zee open lagen, weiland; elders in Frl. (bijv. om het Snekermeer bij Sint-Johannesga en Oosterzee) waren 'kryecken ende gryen' ook lage hooilanden. De *G.en* op de eilanden vroeger gemeen bezit, gebruikt door daartoe gerechtigden, z Ameland, Greide, Terschelling.

GRIEËN, De, op Ameland. Oppericht 1896 onder protest der Ballumers als boezemwaterschap* om: a. onderhoud en beheer der bestaande dorpsdijken (2,5 m plus volzee) om de Mieden (gemeenschappelijk bouw- en grasland) van Kollum en Ballum te reglementeren en in één hand te brengen; b. de onbedijkte *G.* (in gemeenschappelijk bezit bij de eigenaren der Mieden) te beschermen. De dorpsdijken werden nl. voordien nog door de eigenaren der Mieden in gedeelten naar verhouding van hun bezit zelf onderhouden onder toezicht van 'rechters' later 'opzieners van de boerenstand'.

Om de *G.* was een ca. 1850 van rijksweg aangelegde oeververdediging tegen afslag, maar 's winters en bij hoog water liepen ze onder. De plannen voor een zomerkade zijn echter omgewerkt tot die voor een complete zeedijk, gereedgekomen in 1915. De dorpsdijken verloren daarmee hun betekenis. Het reglement van 1896 is in 1913 en 1917 gewijzigd, in 1917 werd de *G.* als zeeverend waterschap gereglementeerd. De *G.* heeft in onderhoud 8 km zeedijk (voor de oeververdediging aan de voet zorgt nu nog het rijk) tussen de duinen ten westen en de dijk Nes-Buren ten oosten. De duinen ten noorden en westen zijn bij het rijk in onderhoud en beheer. Voor de dijkbouw steunden rijk en prov. Toen in 1953 geregelde aflossing aan de prov. onmogelijk werd, hebben Ged. Staten voor de resterende f 40 250 uitstel van aflossing verleend. Bij de oprichting van het

waterschap Nes-Buren (1930) nam dit een deel van De *G.* over, dat zo van 1915 op 1792 ha kwam, en een stuk dijk bij Nes werd Slaperdijk (in beheer bij De *G.* evenals behalve de zeedijk wegen en waterlossingen). Wegens toenemende afslag van de duinen in het zuidwesten in 1956-57 werd op kosten van rijk en gem. een te laag dijkgedeelte achter de duinen opgehoogd. Voor wapen → Zeewerende Waterschap.

GRIEKENLAND, z Turkije.

GRIEMMANK (mengelmoes). Het woord wordt op verschillende wijze gebruikt, bijv. voor gemengd ras, mengtaal, gemengd graanafval, gemengd groenvoer voor het vee, mengelingen in tijdschriften, liederenpotpourri.

GRIEND. Eiland in de Waddenzee* op de Grienderwaard tussen Harlingen en Terschelling. In de M.E. hier een 'ommuurd stadje' met een kloosterschool, in 1287 verwoest. Sedert was *G.* tot in de 18de eeuw een halling (kwelder met opgehoogde woonsteden). Het werd bewoond door enkele veehouders; de *G.se* kazen waren beroemd. Ca. 1800, toen *G.* nog 25 ha groot was, veranderde het eiland geleidelijk in een sikkelvormige, grofzandige strandwal met een door vele krekens doorsneden kwelder ten oosten ervan.

Het eiland verplaatst zich ca. 7 m per jaar oostwaarts. In de 19de eeuw leverde *G.* alleen hooi; 's zomers werden er schapen geweid (1893). Daarna wordt *G.* een belangrijk broedterrein, speciaal van grote stem, verder Noordse stern, visdieffe, dwergstern, bergeend, scholekster en tureluur.

De duizenden eieren lokten tweeënige rovers. Daarom kocht de Ver. tot Behoud van Natuurmonumenten in 1916 het grasgewas en laat *G.* in de broedtijd bewaken. De bewakers wonen dan in een huisje in de kaap, die hier voor de scheepvaart is opgericht. Na de aanleg van de Afsluitdijk heeft de verhoogde vloed de strandwal doorbroken en *G.* dreigt te verdwijnen. Men hoopt dit gevaar te voorkomen.

Zie: G. A. Brouwer e.a., *G.*, het Vogeleiland in de Waddenzee (1950).

Grienderwaard. Grote zandplaat in de Waddenzee Z. van Terschelling met ten westen de Vliestroom, ten noorden de Meep, ten zuiden de Blauwe Slenk. Het O. deel heet Ballastplaat.

GRIETENIJ. De voorgangster der huidige plattelandsgem., die in de Franse tijd haar rechterlijk orgaan en in 1851 (Gemeentewet) haar naam verloor. Eerst was 'G. het grietmansambt en het recht daarop, terwijl het bijbehorende grondgebied deel* heette. In de Saksische tijd gaat de naam *G.* over op het territoire; deel blijft slechts in de ermee samengestelde namen.

Sedert de 12de eeuw zijn grotere staatkundige eenheden gesplitst in delen, zo in Westergo het land Franeker in vijf delen (Barradeel, Hennaarderadeel, Baarderadeel, Menaldumadeel en Franekeradeel). Eerst was er nog een zekere hiërarchie en samenwerking, in de 15de eeuw zijn de delen al zelfstandig. Niet gesplitst zijn de oude districten* Wildinge en Weinbregge (nu Wonseradeel en Wymbritseradeel). Over de vorming der *G.en* in Oostergo, Zevenwouden en het vroegere Sudergo is minder

bekend, z Achtere, Niogene.

Zie: Ph. Heek, *Die altfriesische Gerichtsverfassung* (Weimar 1894), 126 e.v., 180 e.v., 333; C. J. Guibal, *Democratie en Oligarchie in Frl.* (Assen 1934), 34 e.v.; G. Overdiep en J. C. Tjessinga, *De Rechtsomgang van Franekeradeel 1406-38* (1950).

GRIETENIJWAPENS. Voor een deel stammend uit de M.E. en terug te vinden in oude zegels (bijv. Stellingwerf). Andere zijn gevormd (ca. 1650), vaak uit elementen van familiewapens der grietmannen (bijv. Franekeradeel). Het Wymbritseradeelster grietenijwapen al in het *Burmaniaboek* (1597). De aart van Metius en Freytag in de *Chronique* van Winsemius* (1622) geeft al 23 *G.* *De Beschrijvinge* van Schotanus (1664) geeft een volledige collectie. Soms ondergingen de *G.* belangrijke wijzigingen (bijv. Opsterland) of werden door nieuwe vervangen (Tietjerksteradeel). Vooral met de kleuren is willekeurig omgesprongen, tot ze 25.3.1818 als gemeentewapens werden bevestigd.

Zie: Vr. F. XXXIV (1937), 29; XXXV (1939), 152 (algemeen, Menaldumadeel, Franekeradeel, Barradeel); LH. XXII (1940), 126, 148 (Tietjerksteradeel).

GRIETHUYSEN, Van, Predikantengeslacht. Hendrik (1806-92) en zijn zoon Anthony (1826-55) hebben op verschillende plaatsen in de Zuidwesthoek gestaan en daar het rechtzinnig geloof verdedigd.

Zie: B.W.P.G. III, 345-349; Ned. Leeuw (1937), 286, 317, 323.

GRIETMAN, (letterlijk: hij die 'groet', in rechte aanspreekt, vordert). Hij lost in het begin der 13de eeuw de skelta* af, als het gezag van de graaf* heeft afgedaan en de vorming der meeste grietenijen* haar beslag heeft gekregen.

Naast zijn aanvankelijke functie van rechtsvorderaar en uitvoerder van vonnissen (later rechter en voorzitter van het grietenij gerecht) krijgt hij er op bestuurlijk gebied vele bij, wordt zo de leider in de grietenij en - na de opkomst van een centraal* gezag - ook nog agent van de landsheer*. Eerst gekozen of bij toerbeurt aangewezen, wordt hij sedert de Saksische tijd benoemd door de landsheer, tijdens de Republiek door samenwerking van stadhouder* en Gedeputeerde* Staten ener- en stemgerechtigden anderzijds. De Franse tijd hief tijdelijk het *G.s*-ambt op en de Gemeentewet (1851) maakte hem burgemeester, z Oligarchische woelingen.

Zie: De Grietmannen in Frl. (1848).

GRIFFIOEN. Fabeldier met adelaarskop en -klauwen en leeuwelichaam en -staart (Vogel Grijp). Komt in de wapens van de Stellingwerfen voor. z Grijpvogelklauwen.

GRIFFORMEARD SELSKIP FOR FRYSKE TAELEN SKRIFTEKENNISSE. Na de doorbraak van radicale, nationaalgezinde jongeren in het Kristlik* Fr. Selskip ca. 1925 door een aantal calvinisten, o.l.v. D. van der Meulen, J. Douma e.a.,

in 1930 als vereniging van gematigder elementen tot stand gekomen. Met eigen tijdschrift: 'Grifformearde Fr. Tiidskrift' (1932-36). Het G.S. verdween na enkele jaren.

GRIFFORMEARD SINTRUM FOAR GEASTLIK EN MAETSKIPLIK WURK YN FRYSLAN (1953). Beoogt opbouw van geestelijk en maatschappelijk leven door middel van jeugdzorg en maatschappelijk werk. In het bestuur zijn o.a. de Particuliere Synodes Frl. Noord en Zuid Geref. Kerken vertegenwoordigd en de Prov. Diakonale Conferentie. Aangesloten zijn jeugdzorgstichtingen met clubhuizen te Duurswoude, Drachten, Fr./Groningse Heide onder Harkema, Gorredijk, Noordwolde, Wolvega en Lwd.; in Makkinga, Grouw en Dokkum is een begin gemaakt. In Drachten, Dokkum en Lwd. worden jeugdleiders (-sters) opgeleid. Dan is er een Bureau voor Levens- en Gezinsvragen (Lwd.) en houdt men een oriënteringscursus voor diakenen.

GRILK, Cornelis, onderwijzer (Schiermonnikoog 16. 10.1885-). Tot 1943 onderwijzer. Schrijver van ca. 20 jongensboeken. Meewerker aan vele bladen. Schreef in het dialect van Schiermonnikoog.

Zie: Leeuw. Cour. (8.10.1955).

GRIMA HERNA (de grimmige, vervaarlijke hoek). In de oude Fr. wetten het noorden, vanwaar de Noormannen Frl. bedreigden. Reeds Alcuinus (730-804) wist: 'ab aquilone omne malum' (uit het noorden komt alle kwaad).

GROEDE, z Bosplaat.

GROENDIJK (ook: Olijfberg). Klooster (ca. 1462) van zusters tertiariissen ('grauwe bagijnen') onder Sneek op de Sytsingawier. Gesloopt (1572), aan de stad vervallen (1580). Later joodse begraafplaats.

Zie: Mon. Bat. I, 85; B. XIII (1951), 156-162.

GROENDIJKSTERZIJL. Oude benaming voor de sluis in de Groene Dijk N.O. van Sneek. Vroeger als keersluis met de dijk in dienst van de bescherming van Rauwerderhem. Tussen 1920-30 verbouwd tot schutsluis, in beheer bij het waterschap De Sneker Oudvaart.

GROENE DIJK. Een (stuk) zeedijk, welks waterkerend buitenbeloop niet kunstmatig verdedigd is, alleen met gras begroeid. Hij is op zijn plaats waar, door de aanwezigheid van hoog buitendijks land, de golf aanval gering is (bijv. in Ferwerderadeel). Ook de naam van vele binnendijken, misschien doordat er (oorspronkelijk) geen weg over liep. Bekend is de G.D. aan de W. oever van het Snekermeer, eerst deel van de bescherming van Rauwerderhem, thans polderdijk van het waterschap De Sneker Oudvaart. Verder de Arumer G.D., de G.D. achter de Ternaarderpolder, de G.D. bij Tjalhuizum (grotendeels afgegraven) e.a.

GROENE KRUIS. De eerste G.K.-vereniging in

Frl. is 1901 vooral door het werk van P. de Vries Jzn. te Oosterend opgericht. In 1911 waren er al 100. Momenteel zijn er 121 met bijna 104 000 leden. Sedert 1902 is er een prov. Fr. vereniging.

De plaatselijke verenigingen zorgen voor wijkverpleging en lenen verpleegartikelen uit, de prov. vereniging zorgt voor vervoer van patiënten, t.b.c.-bestrijding, kinderhygiëne, geslachtsziektenbestrijding, ontsmetting, reumatiek- en kankerbestrijding. Op de dorpen zijn veelal eigen G.K.-gebouwen, waar tegelijk de wijkverpleegster woont en ook het magazijn en de consultatiebureaus zijn. De prov. vereniging heeft bureaus van t.b.c.-bestrijding te Lwd., Heerenveen, Dokkum, Harlingen, Sneek, Oosterwolde en Drachten, bureaus voor reumatiekbestrijding te Dokkum, Lwd., Sneek, Heerenveen en Drachten. De kankerbestrijding heeft geen consultatiebureaus. Behalve ziekten bestrijden wil het G.K. ook voorkomen (cursussen voor kinderhygiëne door districtverpleegsters, voorlichting van moeders in bijna 200 zuigelingen- en in ca. 40 kleuterconsultatiebureaus). In de kraamcentra te Lwd., Dokkum, Sneek, Heerenveen, Surhuisterveen, Oosterwolde en Harlingen worden de kraamverzorgsters opgeleid. De kraamkliniek te Lwd. helpt ook mee. Hier ook een consultatiebureau voor prenatale zorg. Op het gebied van de voeding wordt ook voorlichting gegeven. De kwaliteit van spijs en drank is in Frl. goed, maar aan de bereiding hapert het één en ander. Speciaal om het preventieve werk ijvert men voor wijkgebouwen, met consultatiebureaus.

Er is een tekort aan wijkverpleegsters. Frl. heeft er ten minste 130 nodig. Ook zijn er ca. 100 kraamverzorgsters te weinig, zodat $\frac{1}{3}$ van de aanvragen moet worden afgewezen. Rijk, prov. en gemeenten steunen het werk van het G.K. in Frl, dat de vergelijking met de situatie elders kan doorstaan.

GROENE SPECHT. Broedvogel in Z.O.-Frl.

GROENE STRAND. Grasvlakte tussen het duin en de Noordsvaarder op Terschelling. Vroeger met rijke moerasflora.

GROENEWOUD, Jacobus Cornelis Swijghuisen, oriëntalist (Roordahuizum 30.11.1784—Utrecht 6.2.1882). Predikant te Hoogblokland, hoogl. in de oosterse talen te Franeker (1817), Utrecht (1831-55).

Zie: Boeles I, 2de dl., 754-757; N.B.W. VI, 639.

GROENIA, Jakob, chirurgijn (Dokkum?-?). Kwam door zijn tolerantie*-gedachten in 1776 e.v. te Grouw in botsing met de gereformeerden. Patriot.

Zie: Leeuw. Cour. (21.7.1955).

GROENIA, Petrus, schilder (Makkum 5.10.1767-Koudekerk a. d. Rijn 1.7.1844). Leerling van H. W. Beekkerk*, werkte te Lwd., was officier. Werk in Fr. Museum.

Zie: Th. u. B.; Eekhoff, Kunstverz. (1875), 313.

GROENLANDVAART. De walvisvangst* hangt samen met het 16de-eeuwse zoeken van een zeeweg naar Indië 'om de Noord'. In 1614 werd de Groenlandse of Noordse Compagnie met

Smeerenburg op Spitsbergen als centrum opgericht. Friezen uit Harlingen en Stavoren sloten zich in 1636 met een eigen compagnie aan, maar de Groenlandse Compagnie ging in 1642 teniet. Tot 1664 hebben de Harlingers volgehouden. Daarna staat de Fr. *G.* tot 1760 stil. In de 19de eeuw zijn er weer verschillende pogingen, tot ca. 1870 het eind komt. Behalve op walvissen werd later op walrussen en zeehonden gejaagd. Zeelui van Ameland, Schiermonnikoog namen ook deel aan de visserij, die uit Hamburg en andere Noordduitse plaatsen en uit Noordfrl. werd geregeld, z. Wildts, H.

Zie: Repert., 314, 365.

GROENLING (Fr.: *flaechsfinck*, *flasfinck*). Vogel. Algemeen.

GROENTETEELT. De opp. *G.* in Frl. bedraagt 1249 ha (1955), waarvan: groenten in de volle grond 652 ha (Nederland 34621 ha); vroege aardappelen 564 ha (id. 8864 ha); groenten onder glas 33 ha (id. 3069 ha) (naar gegevens van het C.B.S. Landbouwtelling 1955). De aard van de *G.*-bedrijven is zeer verschillend, naar gelang van de plaats. Hoewel van uitgesproken centra niet kan worden gesproken, komen wel concentraties van bedrijven voor, als volgt te karakteriseren:

a. de stad *Lwd.* met *G.*, onder glas en in de volle grond, in hoofdzaak gericht op de voorziening van de plaatselijke kleinhandel. Men vindt dan ook een grote verscheidenheid gewassen, die over een lange periode worden aangevoerd.

b. *Harlingen*; behalve voor de plaatselijke consumptie ook teelt voor de groothandel en de export, waardoor specialisatie in de teelt van enkele gewassen. Belangrijk zijn tomaten en sla.

c. *Bergum* en de verspreide bedrijven in de Fr. Wouden. In hoofdzaak groenten in de volle grond geteeld, waarvan bonen en wortelen de belangrijkste, met daarnaast aardbeien.

d. *Berlikum* en omstreken; in het algemeen ook vollegrondbedrijven; belangrijkste gewassen vroege aardappelen, koolsoorten (vooral bloemkool en rode bewaarkool), uien, winterwortelen en koolrapen. Door de afname van het pootaardappelenareaal na het besluit op de bestrijding van de aardappelmoehoeheid neemt de *G.* vooral in *Berlikum* de laatste jaren toe. De afzet van de produkten is behalve op de nabije consumptie ook gericht op de export en binnenlandse groothandel.

e. *Joure* en omgeving; overwegend vollegrondteelten voor de consumptie in eigen streek. De aardbei is hier belangrijk met daarnaast bloemkool en bonen.

f. *Koudum*; vooral vollegrondteelt, sterk gespecialiseerd op bloemkool en vroege bladgewassen.

g. verspreide bedrijven in de *Kleibouwstreek* (Minnertsga, Sexbierum, Nes, Westdongeradeel), vrijwel als *Berlikum* (zie d.), en de verspreide bedrijven op het zand als *Bergum* en *Joure*.

In tegenstelling met de grote tuinbouwcentra in het westen en zuiden van het land, is de uitbreiding en intensivering van de *O.* in Frl. de laatste jaren gering.

De verkoop vindt plaats over de veilingen te *Lwd.*, *Berlikum*, *Harlingen*, *Sneek*, *Dokkum*, *Drachten*, *Minnertsga*, *Franeker* en *Stiens*; de omzet op deze veilingen bedraagt de laatste jaren totaal ca. f 3,5 miljoen.

Gestreefd wordt naar geconcentreerde verkoop van verschillende produkten op één veiling, waardoor het aanbod verhoogd en de handel levendiger wordt. Zo tomaten en spruiten in *Harlingen*, bewaargroenten in *Berlikum* en bonen in *Dokkum*, voor zover de aanvoer op de plaatselijke veilingen groter is dan de behoefte van de kleinhandel. Deze samenwerking tussen de veilingen werkt goed. De technische uitrusting van de grotere veilingen is goed. Te *Lwd.*, *Berlikum* en *Harlingen* beschikt men over sorteerinrichtingen voor tomaten, uien en spruitkool en over bewaarruimten voor opslag van kool en uien. Ook te *Minnertsga* is een moderne bewaarschuur aanwezig.

Onderzoek op het gebied van de *G.* geschiedt o.a. op proeftuinen te *Berlikum* en *Lwd.* en op verspreid liggende praktijkproefvelden. Vakonderwijs geeft de *G.*-vakschool te *Berlikum*, z *Tuinbouw*.

GROENVOEDER- EN GROENBEMESTINGSGEWASSEN worden geteeld voor veevoer en/of om de grond van organische stof te voorzien, wat de structuur en daardoor de opbrengst van andere op die percelen verbouwde gewassen ten goede komt. De vlinderbloemige *G.e.G.* brengen stikstof in de grond. Verschillende *G.e.G.* kunnen als hoofdgewas of als stoppelgewas dienen. Men rekent er o.a. toe: klaver*-soorten, lucerne*, serradella, wikken, lupinen*, mosterd*, stoppelknollen, spurrie, voederkool, Westerswolds raaigras en snijmaïs.

De eerste vijf gewassen zijn vlinderbloemigen. Klaver en het Westerswolds raaigras zijn voor Frl. het belangrijkste. Spurrie is op de zavelgronden van betekenis geweest (1910850 ha). Stoppelknollen, één der *G.e.G.* voor de zandgrond, worden in Frl. op de zavelgronden als groenbemestingsgewas, vaak na vroege aardappelen, verbouwd (zandraapjes). Van de klavers is vooral rode als zodanig veel geteeld (1910 1323 ha rode klaver, 473 ha witte klaver; 1956 150 ha rode klaver, 35 ha witte klaver en 12 ha hopperupsklaver).

GROMBACH. Frankisch riddermatig geslacht. Twee broers kwamen in de tijd der Saksische hertogen naar Frl. Hans († 1515), dienaar der hertogen, nam met *Schaumburg* deel aan de verovering van Frl., was later grietman van *Barradeel* (ca. 1510), olderman van *Sneek* en raad in het Hof. *Frits* († 1541) was hofmaarschalk te *Lwd.* (1509), grietman van *Barradeel* (1515), drost te *Harlingen*, overste dijkgraaf van *Westergo* (1525), raad in het Hof. Hij verwierf grondbezit uit verbeurdverklarde goederen van opstandige Friezen en door zijn huwelijk met *Luts van Martena*

(† 1548). Hij liet verscheidene kinderen na, maar de zoons schijnen kinderloos te zijn overleden, zodat de familie in Frl. begin lyde eeuw uitstierf.

Zie: Stb. II, 182; Sminia, Naamlijst, 202; Andreae, Nalezing, 72; v. d. Aa v (G), 133; N.B.W. I, 982-983.

GRONDBEZIT, z Grootgrondbezit, Pachtverhouding, Pachtwezen.

GRONDBEZIT, Vereniging Het Fries. Opricht in 1929, vereniging van grondeigenaren met ca. 2400 leden, de helft verpachters en de helft eigenerfde boeren. De oprichting was een reactie op gevreesde, radicale stromingen, die men meende te herkennen in een advies van de Fr. Mij. van Landbouw over een ontwerp Pachtwet.

G. stelt zich ten doel de belangen van grondeigenaren te behartigen door advies aan haar leden, door bijstand aan de leden bij grond- en pachtkamerzaken en door deelname aan georganiseerd overleg met de overheid in grond-, pacht- en eigendomsaangelegenheden.

GRONDEL (Fr.: *grint, grindeling*). Deze vis komt ook in Frl. in stilstaand zoet en zwak brak water voor. Geen marktwaarde.

GRONDEN. Ondiepten naast en aan de Noordzee-zijde van de gaten tussen de Waddeneilanden, bijv. het Bornrif*.

GRONDKAMER VOOR FRIESLAND. De *G.v.F.* is een rechtspersoonlijkheid bezittend publiekrechtelijk lichaam, ingesteld op grond van het Pacht-besluit-1941, bestaande uit een voorzitter, secretaris (jurist) en negen leden, alle benoemd bij K.B. Elke pachtovereenkomst en elke overeenkomst tot wijziging van een pachtovereenkomst moet goedgekeurd worden door de *G.v.F.* Ze toetst de pachtovereenkomsten aan het Pachtbesluit, de algemene landbouwbelangen en de waarborg tot redelijke winst voor de pachter. Ook moeten overdrachten van landbouwgronden en het vestigen van bepaalde zakelijke rechten door de *G.v.F.* worden goedgekeurd. De *G.v.F.* wordt bijgestaan door vele plaatselijke deskundigen. Tegen beslissingen van de *G.v.F.* staat hoger beroep open bij de Centrale Grondkamer te Arnhem.

GRONDSMA, Auke Piers, veehandelaar (Langweer 29.3.1866-21.1.1942). Beschreef zijn geboortedorp in eenvoudige poëzie, gedeeltelijk uitgegeven door D. M. van der Woude: *Wiel en Wäld* (1942).

Zie: Inleiding *Wiel en Wild*; I. H. (1930), 365-369; P. Terpstra, Fr. Folksdichters (1945), 72-83.

GRONDSTER (Fr.: *grounstjerke*). Plant. Alleen in het zuidoosten op open zandgrond; niet algemeen.

GRONINGEN (Fr.: *Grins*). Karolingische koopmans- en schippersnederzetting met veel Fr. elementen, door de keizer aan bisschop Bernold

geschonken (1040). *G.* dreef eerst actieve handel en werd in de 13de eeuw onafhankelijk; na 1300 werd het gepasseerd door de Hanze*. Op zijn omgeving aangewezen, trachtte *G.* zich aan het hoofd te stellen van alle Friezen door een verbond met de Upstalboom* (1361); toen dit mislukte, sloot het met afzonderlijke dorpen en landen verdragen ter handhaving van het recht, waarvoor *G.* stapelrecht kreeg (1366-82). In de strijd tegen Albrecht* van Beieren was *G.* Schierings, maar in 1413 kregen de Vetkopers de macht. Het werkte nu samen met de Torn Broken en later met F. Ukena*. Tegenover Holland erkende *G.* het gezag van bisschop Friedrich 1405, '19). In *G.* gesloten vredesverdragen bevestigden de belangrijke positie van de stad. Zij greep nu over de Lauwers en verbond zich met Oostergo (1444).

G. stichtte een slot in Kollum (1469), onderhandelde met de keizer over het potestaatschap, plaatste commandanten in Dokkum en Lwd. (1491) en begon onderhandelingen met Westergo (1494). Na de bezetting van Harlingen, Workum en Sloten leed het de nederlaag voor Franeker (1496) (z Groninger passie). Een verdrag van steden en landen tegen alle vreemde landsheren volgde. Albrecht* van Saksen dreef *G.* over de Lauwers terug.

Het bleef vrij en gevaarlijk. Toen in 1514 keizer Maximiliaan de rijksban over *G.* uitsprak, vond het steun bij Karel* van Egmond; dat bracht het einde van de Saksische heerschappij in Frl. Tot 1536 bleef *G.* Gelders. Onder Karel v moest het zich beperken tot de Ommelanden. Tot 1576 bleef *G.* buiten de opstand; met Rennenberg* sloot het zich in 1580 weer bij Spanje aan en bleef tot 1594 een voortdurende bedreiging. Tot ca. 1800 bleef het wat afzijdig, al was het vertegenwoordigd in de admiraliteit en al organiseerde het een postwagendienst naar de Lemmer (1734). Na 1811 had *G.* de enige univ. van het noorden. Het ontwikkelde zich als handelscentrum en werd zetel van vele centrale instellingen, zodat het zich als N. hoofdstad ging beschouwen.

In de volkstaal kwam *G.* vroeger vrij vaak voor. Men had *Grinzer koeke* (koek), *Grinzer wite* (soort aardappelen, ook *rûge wite*, ruige witte). *Grinzer goud* was vals goud, koper. Toen men in Frl. slechts bij uitzondering koperen oorijzers droeg, was dat in Groningen vrij vaak het geval. *Grinzer grau* was een soort kledingstof van zwarte schapewol.

GRONINGER PASSIE. Gedicht van heer Meynert, Schieringer vicaris te Franeker, over de mislukte poging van Groningen om in 1496 met hulp der Vetkopers Franeker te onderwerpen.

Zie: H. Bruch, *Kroniek der Fr. kronieken* (1952), 19; Romein-Bruch, *Supplement* (1956), 73.

GRONINGER RICHTING. Kwam in de herv. kerk ca. 1830 op, geleid door P. Hofstede de Groot en andere Groningse hoogleraren. De *G.r.* was gematigd orthodox en heeft ca. 25 jaar, tot de opkomst van de moderne* richting, de opvattingen in het noorden beheerst. De Afscheiding* is

daardoor bevorderd. Het Réveil* bestreed de *G.r.*, die voor leervrijheid pleitte en op het godsdienstig gevoel de nadruk legde. De vooraanstaande Fr. predikanten van 1830 e.v. zijn haast allen aanhangers van deze *G.r.* geweest. Een andere naam is Evangelischen. z Wagenaar, C. G.

GROOT, Dirk Albertus de, theoloog (Pietersburen 22.9.1796-Groningen 1.12.1878). Broer van P. Hofstede de Groot en zijn geestverwant. Van 1831-66 herv. predikant te Sneek. IJverde sterk voor de zending.

Zie: B.W.P.G. III, 368-369.

GROOT, Jouke de, hardrijder (Jorwerd 12.8.1906-). Vormde met Tietje Pagels (Wommels 2.6.1906-) een bekend hardrijderspaar (1921-41). Meer dan 100 prijzen (ca. 75000). Afzonderlijk heeft Tietje (nu T. Spannenburg-Pagels te Wommels) tientallen prijzen in vrouwenwedstrijden behaald. G. won het laatst in 1947 met mej. T. Siema.

GROOTFRIESE CONGRESSEN. Het contact tussen de stambroeders, de West-, Oost- en Noordfriezen, dateert al uit de vorige eeuw. Was eerst persoonlijk, meer en meer werd het zaak der Fr. beweging. Zo zijn na W.O. I gemeenschappelijke congressen belegd, het eerste te Jever (1925), daarna volgden Lwd. (1927), Husum (1930), Medemblik (1937), Husum (1952) en Aurich (1955). Het zevende congres komt in 1958 te Lwd. Deze *G.c.* willen het praktische werk stimuleren, met meer nadruk op heden en toekomst dan op het verleden.

Zie: Leeuw. Cour. (8.10.1955); (J. Piebenga) Wir Friesen (Aurich 1955).

GROOT-FRIESLAND. Het gebied van Sincaal (Zwin) tot Weser, waarover Aldgisl* misschien in de 7de eeuw regeerde. Dagobert I (623-639) had Utrecht in bezit. Onder Redbad* (679-719) ging dit gebied verloren. O. grensde *G.-f.* aan Denemarken (z Fositesland) en bij de Weser aan het land der Saksen (z Lex Frisionum). De naam *G.-f.* leeft nog in de 9de eeuw. Het land van Zwin tot Weser heet dan hertogdom Frl. (*ducatus Fresiae*). Dorestad* en Tiel horen er soms bij. De het land binnendringende brede riviermonden (Vlie, Lauwers, Eems) maakten het bestuur moeilijk. Wrsch. bestond het land in de Frankische tijd uit vele gouwen (pagi) onder graven* (bijgestaan door prefecten en schouten). De Noormannen hebben de definitieve ondergang van *G.-f.* bezegeld. In 863 werd Dorestad vernietigd.

GROOTGRONDBEZIT. Concentratie van grote landelijke eigendommen in weinig handen. In Frl. vanouds naast kleiner grondbezit. *G.* is al te herkennen in de registers van de kloosters Fulda* en Werden* (750-1100) en het wordt bevestigd in liet Register van den Aanbrengh*: in 1511 blijken vele kloosters*, talloze adellijke families en enkele stichtingen een groot aantal plaatsen en losse landen

te bezitten. De stemkohieren van 1640 leren hetzelfde.

Nadien neemt het *G.* nog toe, al wil dit niet zeggen, dat het grondbezit in het algemeen méér aan de gebruikers van het land wordt onttrokken. Het *G.* is in Frl. niet alleen een gevolg van de neiging om geld in grond te beleggen (welke zich voordeed bij stedelijke beleggers, kloosters en wees- en gasthuizen*), maar vooral van een streven naar macht. Vanouds berusten nl. de kwalificatie van de adel* en de publieke rechten (in wereldlijke en kerkelijke zaken) op grondbezit. Rond 1400 streefde men naar het bezit van zoveel mogelijk plaatsen, die een beurt in de rechtsomgang* verzekerden, en sinds 1670 kocht de adel met de plaatsen steeds meer stemrecht* op. Juist de machtigste grondeigenaren hadden daarbij de beste kansen, o.m. door toepassing van het niaerrecht* en de moeilijkheden waarin andere eigenaren kwamen te verkeren: in de 17de eeuw moesten de Staten van Frl. de kloosterplaatsen* verkopen, rond 1700 moesten kleine eigenaren, die niet aan de afkoop* konden voldoen, verkopen, in de 18de eeuw kwamen vele eigen boeren door de veepest* in moeilijkheden en in de 19de eeuw werden door de landbouwcrises de landerijen zeer goedkoop.

Terwijl de adel in de laatste eeuw weer vrij veel verkocht, nam het *G.* van stichtingen tot algemeen welzijn (vooral die voor gast- en weeshuizen) nog toe, mede doordat deze vaak door de verdwijnende adel in het leven werden geroepen. Soms volgen de nieuwe geldbeleggers, de verzekeringsorganisaties, de adel in het *G.* op. Zolang de landheren in Frl. woonden, werkte het *G.* niet slecht, maar het toenemen van het absentisme* en van het aantal grondbezittende stichtingen (dat in Frl. bijzonder groot is) werkte minder gunstig.

GROOTHANDEL, zie Compendium: Handel.

GROOT PLAKKAAT EN CHARTERBOEK VAN FRIESLAND z Charterboek.

GROPPE (Oudfr.: *gropa*, mestkuil). Waternaam, vgl. Monnikegreppel (Fr.: *Mântsgroppe*) in Smallingerland.

Zie: Schönfeld, Waternamen, 174.

GROSSIERDERIJ, zie Compendium: Economie, Handel en Industrie.

GROTE PIER (Pier Gerlefs Donia?), vrijheidsstrijder (Kimsward?-Sneek 28.10.1520). Een Fr. boer uit Kimsward, die, nadat zijn huis verbrand was door de Zwarte* Hoop, een groep om zich heen verzamelde (z Arumer Zwarte Hoop) en te land en ter zee de Sak-sers en de Bourgondiërs ging bestrijden (1515—20). *G.P.* streed evenals Jancko Douwama* eerst aan de kant der Geldersen op de Zuiderzee en in Holland. In 1517 steunde hij hen te Sneek, in 1519 nam hij deel aan een tocht naar Emmerik. Kort daarop brak hij echter met Karel* van Egmond en stierf als rustig burger te Sneek.

Zijn luitenant was Grote* Wierd. Te Sneek wordt een helm bewaard, die van *G.P.* afkomstig heet. Het zeer lange (2,13 m) tweehandse zwaard (zgn. biderhander, Zweihander), dat in het Fr. Museum bewaard wordt, is wrsch. een zwaard dat door Duitse landsknechten* naar hier is gebracht en misschien als krijgstrokee in handen van *G. P.* is geraakt. Het kan een 15de-eeuws zwaard uit Passau zijn (met merken en opschrift INRI). In de 16de eeuw was het al te Lwd.

G.P. fungeert in de Fr. sage als de sterke man, aan wie het algemeen verbreide motief is opgehangen van de boer die, door de vijand naar de weg gevraagd, zijn ploeg optilde, de richting aanwees en daarop de argeloze tegenstander met dit werktuig velde.

Zie: Repert.,266.

GROTE VEEN. Staatsnatuurmonument in de boswachterij Appelscha-Noord, gevormd door een veen-plas van ca. 22,5 ha. Het terrein, rondom door naaldhoutbos omgeven, is landschappelijk bijzonder fraai en botanisch belangrijk door vele soorten veenmos en de daarmee te zamen groeiende hogere planten. Ook ornithologisch van belang.

GROTE WEZEL, z Hermelijn.

GROTE WIELEN. Een drietal plassen (*G.W.*, Houtwielen en Sierdswiel) onder Rijperkerk in Tietjerksteradeel. Recreatieoord met zwembad, zeilgelegenheid, paviljoens en kampeerterrein. 5 km ten oosten van Lwd. z Wiel.

GROTE WIERD, vrijheidsstrijder (Bolsward ?-Lwd. 30.11.1528). Luitenant (niet neef) van Grote* Pier, bleef de Geldersen trouw, te Lwd. onthoofd. Het zgn. zwaard van Grote Pier zou van hem kunnen stammen.

GROTE WOPKE. Volksbenaming voor de wonderdokter en duivelbanner W. H. de Vries te Kuikhorne (1821—1895). Over hem doen nog talrijke verhalen de ronde.

Zie: Leeuw. Cour. (24.1.1948).

GROUW. Aangeslibd, 'gegroeid' land. Verband met 'groede' (litteken). De dorpsnaam *G.* is wrsch. ouder dan de waternaam. *G.* ook bij O.-Nijkerk, Nes (West-dongeradeel) en Anjum.

Zie: Fr. Plaknammen I, 36-38; Moerman, 77.

GROUW (Fr.: *Grou*). Hoofdplaats van Idaarderadeel aan *G.* en Pikmeer, het grootscheepsvaarwater Groningen-Lemmer en de spoorlijn Lwd.—Zwolle (3460 inw., 50 pct. van de gem. bevolking). Ned. herv. kerk, Ned. herv. kapel, doopsgez. kerk, geref. kerk, twee openb. lagere scholen, een C.V.O.-school, een openb. kleuterschool, een openb. uloschool. *G.* bezit industrie van betekenis: fabrieken voor houtbewerking, zuivelfabriek, fabriek voor zuivelinstallaties, scheepswerven. Er is een jeugdherberg 'Oer it Hout' en een tehuis voor ouden van dagen 'Friesma Hiem'. Het oudste deel is een archipeldorp*. Het ligt midden in het Fr. waterland en is een centrum van watersport* en toerisme*.

Hier zijn de wedstrijden van de vermaarde zeilvereniging Oostergo.

Bezienswaardigheden: de Ned. herv. kerk (St.-Pieter) uit de 12de eeuw (deels tufsteen), poortgebouw (1633) van vroegere state, herinneringen aan E. en J. Halbertsma* (gevelstenen, beeld in park), raadhuis van Kropholler (ca. 1940) met Fr. spreuken en symbolen (hierin oudheidkamer). *G.* viert geen St.-Nicolaasfeest, maar St.-Pieter (22 febr.). E. Halbertsma bezong *G.* in het sedert populair geworden lied *Grouster Weagen* ('Rôlje, rôlje'). Voor wapen → Dorpswapens.

Zie: Hepkema Memories, 296; Reg. Leeuw. Cour., 48; Repert., 188-189; Algra, De Historie I, 109-121; Leeuw. Cour. (8.10.1955).

GROVESTINS. Edel geslacht uit Engelum, genoemd naar de 'Grouwe Stens' aldaar, volgens familietraditie (*Burmaniaboek*, 1597) oudtijds Sirtema. Deze naam werd begin 18de eeuw weer aangenomen in het testament van Douwe Feije Sirtema van *G.* (1709). Een der vroege leden was Skerne* Wybe, van wie ook de wapenspreuk van het geslacht 'Naet te goed, Naet te tied' (Niet te goed, niet te kwaad) afkomstig heet. Verschillende takken van deze familie (grietmannen van Menaldumadeel en Hennaarderadeel) stierven in de 17de en 18de eeuw uit. De jongste tak leeft nog in Nederland.

Zie: Stb. I, 133; II, 82; Vr. F. v (1850), 232; v. d. Aa V (G), 151-153; N.B.W. I, 1000; II, 533; VIII, 638; IX, 305-307; Sminia, Naamlijst, 52-53, 55, 175, 179-181, 246-247, 309; Andreae, Nalezing, 59, 61-62; Ned. Leeuw XLV (1927), 153; Ned. Adelsboek (1951), 293.

—, **Frederik Sirtema van**, militair (? 1668—W.Nijkerk 3.11.1730). Muntte in de successieoorlog als ruiteraanvoerder uit en deed in 1712 een berucht geworden tocht in N.-Frankrijk.

Zie: N.B.W. I, 1000; Prim Berland, G. (Auxerre 1939).

GRUTTO (Fr.: *skries*). Veel voorkomende broedvogel in weilanden, hei en duinen. Reeds in de 17de eeuw een uitvoerverbod. Bij uitzondering werden *G.* 's en kemphanen geleverd aan koning Karel I van Engeland.

GRUYTER, Johannes, z Paulus Rudolphi.

GRIJPVOGELKLAUWEN. Willibrord* zou aan drie Fr. adellijke families klauwen van de legendarische vogel grijp hebben geschonken tot teken van toekomstige vruchtbaarheid. Een paar van deze klauwen vond men 1834 bij de afbraak van Tjaerdaslot te Rinsumageest. Het bleken poten van een weidevogel. Dezelfde klauwen worden op 16de-eeuwse schilderijen afgebeeld. Er moet aan tandestokers gedacht worden, die men destijds openlijk droeg, z Griffioen.

Zie: Leeuw. Cour. (9.5.1951).

GUBERNATOR. Bestuurder. Toen Albrecht* van Saksen in 1498 Frl. van keizer Maximiliaan ontving, kreeg hij de titel van (erf)G. of (erf)potestaat* (machthebber).

GUIBAL, Cornelis Jan, historicus (Groningen

24.2. 1892—Lwd. 14.7.1957). Was leraar geschiedenis en secretaris van het Fr. Genootschap*.

Wrk.: Democratie en oligarchie in Frl. tijdens de republiek, proefschrift (Assen 1934); Johan Willem Friso en zijn tijd (Amsterdam 1938).

GUICHELHEIL (Fr.: *readerf*). Plant, algemeen onder het akkeronkruid* op de klei. Elders veel minder vaak. Teer *G.* zeldzaam op de eilanden.

GUITET, Mathurin, kapitein der Fr. Admiraliteit, maakte 1704-18 kaarten van de Fr. kust.

Zie: v. d. Aa VII, 555-556.

GULDENARM, Jan Hendrikus, herv. predikant (Oosthem 5.1.1824-Utrecht 20.2.1907). Stond o.m. te Oosthem en Heeg (vader te Oosthem, grootvader te IJlst). Een zeer geliefd prediker (127 beroepen!). Zijn praktikale bijbelbeschouwingen in het 'Kerkelijk Weekblad' werden veel gelezen. In de Zuidwesthoek van Frl. had hij grote invloed.

Zie: Wumkes, Réveil, 221 e.v.

GULICHIUS, Abraham, wijsgeer (Heusden 1642-Franeker 13.12.1679). Hoogl. in de theologie te Nijmegen (1667), in de theologie, wijsbegeerte en welsprekendheid te Hamm (1668), in de wijsbegeerte te Franeker (1679). Bekend om zijn *Theologia Prophetica*. Coccejaan-Cartesiaan.

Zie: Galama, Wijsg. Onderwijs, 124-127.

GÜRTLER, Nicolaus, theoloog (Bazel 9.12.1654-Franeker 28.9.1711). Hoogl. in wijsbegeerte en welsprekendheid te Herborn (1685), Hanau (1687, ook theologie), Breinen (1696), Deventer (1699), theologie te Franeker (1707).

Zie: Boeles I, 2de dl., 367-370; N.B.W. VI, 654.

GUTBERLETH, Tobias, classicus (Cruspers, in Hessen, 1609—Lwd. 1662). Rector te Dokkum en Lwd. Dichter van *Poemata pleraque posthuma* (1667).

Zie: Wumkes, Paden I, 329-335.

GUTBERLETH Jr., Tobias, jurist (Lwd. 1075-Franeker 3.1.1703). Zoon van Werner *G.*, kleinzoon van Tobias *G.* Sedert 1697 bibliothecaris der Hogeschool te Franeker. Schrijver en uitgever van verschillende Latijnse en Hollandse werken. Van *S. A. Gabbema** gaf hij uit: *Ned. Watervloeden* (1700) en *Verhaal van de stad Lwd.* (1701).

Zie: v. d. Aa VII, 568-569; Wumkes, Paden IV, 292-297.

GUY d'AVESNES, broer van Jan I van Henegouwen, bisschop van Utrecht (1301-17). Raakte in twist met Friezen uit Stellingwerf, Schoterwerf en Oosterzee, die bisschoppelijk grondbezit in IJselham, Steenwijk en Onna hadden gekocht van horigen en het niet terug

wilden geven. Op 24.6.1309 werd hun aanval op Vollenhove met Hollandse hulp afgeslagen. *G.* eiste schadevergoeding en legde na de weigering ban en interdict op (4.5.1310). Een scheidsrechterlijke uitspraak van Westergo werd niet aanvaard; pas 1320 kwam het tot een zoen.

Zie: J. W. Berkelbach v. d. Sprenkel, *Gesch. v. h. bisdom Utrecht 1287-1305* (Utrecht 1923), 101-124.

GÚZJE. Roep op Terschelling om aan te duiden dat een schip hulp nodig heeft, er mensen gered moeten worden of er kans op aangespoelde goederen is. Tegenwoordig ook: het uitvaren van een bergingsschip van de firma Doeksen* op West.

GYMNASIUM, z. Schooltypen.

GYMNASTIEK. Behalve een der oudste, ook een der meest beoefende takken van sport in Frl. De Turnkring Frl. van het Kon. Ned. G. Verbond heeft ruim 80 verenigingen met ca. 18000 leden, het District Frl. van het Ned. Chr. G. Verbond telt ruim 30 verenigingen met 10000 leden. Na 1880 werd er, ook in wedstrijdverband, al aan *G.* gedaan. Succesvol was de Huizumer *G.*-vereniging Quick, die na W.O. II meermalen het Nederlands kampioenschap keurtturnen won.

GYSBERT JAPICX (ook geschreven: Gysbert Japiks; eigen handtekening: Gijsbert Jacobs), schoolmeester en dichter (Bolsward 1603-sept. 1666). Hij kreeg, als zoon van een schrijnwerker-burgemeester (ontwerper van het stadhuis te Bolsward) wrsch. een goede opvoeding, was schoolmeester te Witmarsum, Beetgum(?) en Bolsward. De meeste van zijn kinderen stierven jong, de enig overgebleven zoon was een drinker en schuldenmaker. *G.J.* had, vooral in de tweede helft van zijn leven, door zijn vriendschap met *S. A. Gabbema**, veel contacten met dichters, schilders enz., en schijnt toch een volstrekt eenzame figuur, het meest doordat hij zich, in tegenstelling tot vrienden en kennissen, bijna uitsluitend van het Fr. bediende, zowel in dichtwerk (lyrische en epische poëzie, psalmvertalingen), brieven (aan *Gabbema*) als proza vertalingen (naar het Frans).

Zijn werk sluit enerzijds aan bij de volksaardige traditie van *P. Baerdt** en *J. van Hichtum**, maar is anderzijds doortrokken van renaissance- en barokkenmerken; dit verklaart de nogal tegenstrijdige beschouwingen over zijn persoon en werk. Een moeilijkheid temeer is, dat *G.J.s* meeste werk pas na zijn dood verscheen (*Fr. Rijmlerye*), terwijl we aan enkele door *Franciscus Junius** gemaakte afschriften (ca. 1650) kunnen zien, dat de schrijver veel in zijn werk veranderde.

G. J. schrijft zeer muzikaal en zeer beeldend, ook in zijn proza, en hanteert de in zijn tijd tot omgangstaal van boeren gezonken taal op onvergelijkelijke wijze. Zijn oeuvre moge slechts enkele honderden bladzijden tellen, het is

veelzijdig, het heeft karakter, het fascineert telkens opnieuw de kenners. Niet alleen naast de andere Fr. schrijvers uit zijn eeuw, maar op zich zelf is hij een figuur, omdat volgende generaties zich aan zijn voorbeeld sterken en in hem hun meester erkennen. Veel is over *G. J.* geschreven; de bibliografie van 1956 bevat meer dan 400 nummers en nog is het einde niet te zien. Volgens Wadman moet de eigenlijke studie van *G.J.* nog beginnen. Hellinga acht *G.J.* een groot dichter, een geniaal taaibeschrijver, een geniaal taalkunstenaar, ja Nederlands grootste taaibouwer in de lyde eeuw.

Zie: J. H. Brouwer, J. Haantjes en P. Sipma, *Wirken* (1936); W. Gs. Hellinga, *De opbouw van de algemeen beschaafde uitspraak van het Nederlands* (1938), 151-157; J. J. Kalma, *Bibliografy G. J.* (1956).

Gysbert Japiks, in dec. 1880 opgerichte rederijkerskamer te Lwd., waarvan O. Stellingwerf* voorzitter en P. J. Troelstra* secretaris werd. De vereniging heeft een meer realistische kunst gepropageerd en is te zien als de voorloper van de richting-Schuitmaker.

Zie: Y. Poortinga, *It Fr. Folkstoaniel* (Assen 1940), 66-67.

Gysbert Japiksfeest. Op 7.7.1823 werd te Bolsward een borstbeeld van de dichter onthuld. Dit feest, waarbij J.H. Halbertsma* een grote rol speelde, is de 'parade der Wassenberghschool' genoemd. Het wordt gezien als het begin van de Fr. beweging en bracht nieuwe aandacht voor de dichter en diens taal.

Zie: J. H. Halbertsma, *Hulde aan G.J. I* (1824); *Bibliografy G. J.* (1956), 15 e.v.

Gysbert Japicx-Prijs. Tweejaarlijkse prijs voor Fr. literatuur, groot *f* 750, door Ged. Staten van Frl. in 1947 ingesteld. De prijs wordt afwisselend voor poëzie en proza toegekend.

GIJZELAAR, Johannes, drukker-boekverkoper te Bolsward (1673-74), te Franeker (1674-1701), academiedrukker*. Was zeer produktief